

ARAP DİLİNDE TA‘LÎL (SEBEPLİK) HARFLERİ

Pınar AKGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim KOCABIYIK

Uşak

Haziran, 2021

ARAP DİLİNDE TA'LÎL (SEBEPLİK) HARFLERİ

Pınar AKGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili ve Belâgatı Bölümü

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim KOCABIYIK

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Haziran, 2021

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

ARAP DİLİNDE TA‘LİL (SEBEPLİK) HARFLERİ

Pınar AKGÜL

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mayıs 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim KOCABIYIK

Arapçada, isim, fiil ve harf şeklinde üç türden kelime vardır. İsim ve fiil kendi başlarına bir mânâ ihtiva ederken, harfler tek başlarına bir anlam ifade etmeyip cümlelerin inşasında görev yapmaktadırlar. Bir araya gelmiş kelimelerin oluşturduğu cümlelerde ifadeleri anlamlı kılan birçok etken vardır. Bu etkenlerden birisi de sebep-sonuç ilişkisidir. “Arap Dilinde Ta‘lil (Sebeplik) Harfleri” adlı çalışmamız sebep-sonuç ilişkisi kuran ve eylemin yapılma sebebini ifade eden Ta‘lil harflerini ve onların oluşturduğu anlamları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ta‘lil kelimesi ve kullanım farklılığından kısaca bahsedilip araştırmanın konusu kapsamı, amacı ve yöntemi ele alınmıştır.

Birinci bölümde ta‘lil kelimesinin lügat ve ıstılah anlamları, müradif kullanıldığı isimleri detaylı şekilde ele alınmış ve ilgili literatür bilgileri verilmiştir. Bu bölümde az bilinen ismiyle ta‘lil ifadesinin yaygın kullanımı olan sebeplilik kelimesi de detaylı bir biçimde irdelenmiştir. Her iki kelime arasında var olan farklılıklar ve nahiv âlimleri

tarafından tercih edilen kullanımlarına da yere verilmiştir. Ayrıca kavramsal çerçeve kapsamında Arapçada kelime çeşitleri konusu da bu bölümde incelenmiştir.

İkinci bölümde ta‘lîl harfleri olarak tanımlanan 13 harfin her biri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu harflerin cümlede sebep sonuç ifadesi kattıkları kullanımlarına Kur’an-ı Kerimden, şiirlerden ve günlük konuşmalardan örnekler getirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise ta‘lîl konusu hakkında önemli bilgiler sıralanarak konu özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili, Harf, Sebep-Sonuç, Ta‘lîl, Sebeplik, Bâ-i Sebebiyye, Lâm-ı Ta‘lîl.*

MASTER’S THESIS ABSTRACT**TA‘LÎL (CAUSALITY) LETTERS IN THE ARABIC LANGUAGE**

Pınar AKGÜL

Department of Basic Islamic Sciences

Usak University Institute of Postgraduate Education, May, 2021

Supervisor: Assoc. Prof. Halil Ibrahim KOCABIYIK

Words in Arabic consist of nouns, verbs and letters. While the nouns and the verbs have a meaning, the letters by themselves are meaningless and are directly responsible for the construction of the sentence. There are many factors that provide meaning to the sentences formed by the words joining together. One of the factors is the cause-and-effect relationship. The major aim of this research, which is called "Ta‘lîl (Causality) Letters in the Arabic Language", is to review in detail and to present Ta‘lîl letters establishing a cause and effect relationship and the meanings created by these letters.

This study consists of an introduction and two different chapters. The introduction part briefly discusses the Ta‘lîl word and its usage differences and details the subject, scope, aim, objectives and method of the study.

In the first chapter, the lexical definition, word meaning and synonyms of the Ta‘lîl words is elaborately investigated and all related literature is reviewed and given in the chapter. Furthermore, this part of the investigation paper is contributed to the identification of the 'Causality' word, which is a commonly used form of Ta‘lîl statümsen. There, the differences between these words, their usage patterns preferred by grammarians and the subject of word types in Arabic under a conceptual framework are also included.

On the other hand, in the second section of the study, the thirteen words defined as Ta‘lîl letters are considered under separate headings. Besides, to make it more understandable, the usage figures of these words with the purpose of providing a cause-and-effect relationship for the sentences are supported by the examples from the Qur'an, poems, and daily speeches.

In the conclusion, the crucial information about the subject of Ta‘lîl is highlighted and summarised.

Anahtar Kelimeler: *Arabic Language, Letter, Cause and Effect, Ta‘lîl, Causality, Bâ-i Sebebiyye, Lâ-m-ı Ta‘lîl.*

ÖNSÖZ

Muhatapta ifadenin etkinliğini artırmak için cümlede anlamsal ilişkiler sağlayan etkenlerin bulunması gerekmektedir. Kastedilen ifadenin doğru olarak anlaşılabilmesi bağlamlarının bilinir ve ayırt edilir durumda olması ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamlardan birisi olan sebep sonuç Arap dilinde ta‘lil kelimesi ile karşılık bulmaktadır.

Arapçada ta‘lil hakkında müstakil yazılmış bir eser mevcut değildir. Bu konuyla ilgili bilgiler, nahiv kitaplarında çeşitli konular içerisinde serpiştirilerek verilmiştir. Yaptığımız çalışma, bu bilgileri daha derli ve toplu bir şekilde sunmayı ve sebep sonuç bağlantısı kuran harfleri tanıtmayı hedeflemektedir.

Tez yazım sürecince her türlü yardım, bilgi ve desteğini esirgemeyen Kıymetli Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim KOCABIYIK’a, ders dönemi sürecindeki katkıları sebebiyle Prof. Dr. Ramazan EGE’ye, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN’e ve Dr. Öğr. Üyesi Hikmet GÜLTEKİN hocalarıma, her zaman manevi destekleriyle yanımda olan ailem ve eşime çok teşekkür ederim.

Pınar AKGÜL

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Pınar AKGÜL

Lisans Öğretimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri

Bildiği Yabancı Diller : Arapça, İngilizce

İletişim

E-posta :

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin/İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
şrh.	: Şerh eden
ty.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden (Muhakkik)
vb.	: Ve benzeri
as.	: Aleyhisselam
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	i
MASTER’S THESIS ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
2.ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
1.BÖLÜM: TA‘LİL HARFLERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3
1. 1.TA‘LİL KAVRAMI	3
1.1.1. Tanımı.....	3
1.1.1.1. Lügatte Ta‘lil.....	3
1.1.1.2. İstılahta Ta‘lil	6
1.1.2. Ta‘lil ve Sebebiyet Arasındaki Fark	7
1.1.3. Nahiv Âlimlerine Göre Ta‘lil	8
1.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
1.2.1. Kelimenin Tanımı	8
1.2.2. Kelimenin Çeşitleri	10
1.2.2.1. İsim.....	10
1.2.2.2. Fiil	12
1.2.2.3. Harf	13
1.2.2.3.1. Hece Harfleri	14
1.2.2.3.2. Mânâ Harfleri	15
2. BÖLÜM: ARAP DİLİNDE TA‘LİL HARFLERİ.....	17
2.1. BÂ HARFİ (الحرف الباء).....	17

2.1.1. Bâ-i Sebebiyyenin Anlamları.....	22
2.1.2. Bâ-i Sebebiyyenin Sebep-Sonuç İlişkisi.....	24
2.1.2.1. Sebep Anlamında	26
2.1.2.2. Birlikte Anlamında.....	26
2.1.2.3. Bu Yüzden Anlamında.....	27
2.1.2.4. Bu Sayede Anlamında.....	28
2.1.2.5. Bu İtibarla Anlamında.....	28
2.2. FÂ HARFİ (الحرف فاء).....	29
2.2.1. Fâ- i Atıf (الفاء عاطفة).....	29
2.2.2. Fâ'nın Cümlede Sadece Sebebiyet Olarak Gelmesi:	32
2.3. KÂF HARFİ (الحرف كاف).....	36
2.4. LÂM HARFİ (الحرف لام).....	43
2.4.1. Ta'îl Lâminin Anlamları.....	43
2.4.2. Ta'îl Lâminin İsimlendirilmesi.....	46
2.4.2.1. Key Lâmi (لام كي).....	47
2.4.2.2. Mef'ûlün min Eclih Lâmi (لام المفعول من أجله).....	57
2.4.2.3. İllet-Sebep Lâmi (لام العلة-السبب).....	59
2.4.2.4. Key Yerine Geçen Lâmi (اللام التي في مكان كي).....	60
2.4.3. Ta'îl Lâminin Geldiği Yerler.....	61
2.4.3.1. İsimlerin Başında Gelmesi	61
2.4.3.2. Musteğâs min Eclih'in Başında Gelmesi	61
2.4.3.3. Masdar- Müevvelin Başında Gelmesi.....	62
2.4.4. Ta'îl Lâminin Hazfedilmesi.....	63
2.5. ÎZ HARFİ (الحرف إذ).....	65

2.5.1. “ذ” Lafzını Harf ve Mânâ Bakımından Ta‘lil Anlamında Kullanıldığını	
Kabul Edenler:	66
2.5.2. “ذ” Lafzının Zaman Zarfı Olup Sözün Gücünden (Açık Söz)	
Yararlanılarak Ta‘lil Mânâsında Kullanıldığı Görüşünü Savunanlar:.....	69
2.5.3. “ذ” Harfinin Ta‘lil İfadesiyle Birlikte Zarf Olduğunu İddia Edenler:	71
2.6. AN HARFİ (الحرف عن).....	72
2.7. FÎ HARFİ (الحرف في).....	80
2.8. KEY HARFİ (الحرف كي).....	88
2.8.1. Durum: Key (كي) Edatının Harf-i Cer Olarak Ta‘lil Anlamı İçermesi	
Durumu	90
2.8.2. Durum: Key Edatının Sonrasında Bulunan Muzâri Fiili Nasb Etmesi	
Durumu	92
2.8.3. Durum: Key Harfinin Müşterek Bir Lafız Olması Durumu	93
2.9. MÎN HARFİ (الحرف من)	96
2.10. ALÂ HARFİ (الحرف على).....	102
2.11. HATTÂ HARFİ (الحرف حتى)	106
2.12. LEMMÂ HARFİ (الحرف لما).....	111
2.13. LEALLE HARFİ (الحرف لعل).....	113
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	122

GİRİŞ

İnsanoğlu eşyanın sebeplerini daima merak edip öğrenmek istemiştir. Bu çok normal bir durumdur. Çünkü insan, bir hükmü teyit etmek ya da her hangi bir durum karşısında emin olmak için o oluşun sebebini araştırmak ister. Diğer taraftan Kur’ân, Müslümanları eşyalar hakkında düşünmeye, tefekküre ve bunları yaparken yüzeysel değerlendirmelerle yetinmeyerek derinlemesine incelemeye sebep ve sonuçlarını araştırmaya davet etmektedir.

Ta’lîl mânâsına gelen birçok edat vardır. Bunlardan bazıları asli mânâda ta’lîl ifade ederken diğer bazıları ise farklı görev ve işlevlerde gelip bu anlam daha sonra o edatlara hamledilmiştir.

Çalışmanın hareket noktasını âyetler, şiirler, çeşitli zaman ve mekânlarda Arapların söylemiş oldukları söz ve terkipler oluşturmaktadır.

Araştırma yapılırken pek çok kaynaktan istifade edilmiştir. Bunların başında Murâdî (ö. 749/1348), *el-Cene’d-Dânî fî Hurûfî’l-Me’ânî*; İbn Fâris (ö. 395/1005), *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luga*; Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*; İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Muğni’l-Lebîb ‘an Kutubi’l-E’ârîb*; İbn Yaîş (ö. 643/1246), *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, Ebû Hayyân (ö. 745/1345), *el-Bahru’l-Muhît fî’t-Tefsîr*; Mâlekî (ö. 702/1302), *Rasfu’l-Mebânî fî Şerhi Hurûfî’l-Me’ânî*; Zeccâcî (ö. 337/949), *Kitâbu’l-Lâmât*, es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri* ve Çavdar, *Arap Dili’nde “Lâm”, “Lâ”, “Mâ” Edatları ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Kullanımları* gibi eserler gelmektedir.

Bu çalışmada ta’lîl lafzının anlamları, ta’lîl harflerini ve ta’lîlin cümlede sebep-sonuç ilişkisi kurması üzerinde durulacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Tezin konusu Arapçada yer alan ta’lîl kavramını irdelemektir. İfadeleri anlamlı kılan etkenlerden birisi sebep-sonuç ilişkisi olduğundan dolayı bu çalışma, sebep-sonuç ilişkisi kuran ve eylemin yapılma sebebini ifade eden ta’lîl kavramını

derinlemesine inceleyip ta‘lilin oluşturduğu anlamları ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Yazılan metinler mantıksal bir bütünlük arz etmesi gerekir. Böyle bir durum olmadığı takdirde anlaşılmasında güçlükler çekilir. Metni mantıksal kılan etkenlerden birisi sebep-sonuç ilişkisidir. Sebep-sonuç ilişkilerinin sağlam olması, metnin iç ve dış mantığının sağlamlılığını ve okuyucu üzerindeki etkisini belirler. Bu çalışmamızın amacı Arap dilinde sebep sonuç bildiren ta‘lil kelimesi ile ifade edilen edatları bir başlık altında toplamaktır. Ta‘lil ifade eden harflerin hangileri olduğu noktasında var olan eserlerde derli toplu bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu çalışmamız ile var olan bu eksiği gidermeyi amaçlamış bulunmaktayız.

Ayrıca ta‘lil birçok eserde farklı isimlerle ifade edilmiştir. Çalışmamızda bu farklı isimleri bir araya getirerek; ta‘lil kelimesinin anlamları, müradif kullanılan kelimeleri, cümlede lafız ve mânâ bakımından etkileri detaylı şekilde incelenmiştir. Böylece ta‘lilin zihinlerde tam karşılık bulması amaçlanmaktadır.

Kur’ân âyetlerinden, şiirlerden, çeşitli zaman ve mekânlarda Arapların söylemiş oldukları söz ve terkiplerden istifade ederek yapılan bu çalışmanın gayesi, ileride ta‘lil konusunda yapılacak çalışmalarda ilim yolcularının araştırmalarına bir nüve mesabesinde de olsa katkıda bulunmaktır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmamızda Arap Dininde sebep sonuç bağıntısı kuran ta‘lil kavramı ele alınmıştır. Konu ile ilgili çalışmaların tespiti için sarf nahiv kitapları taranmıştır.

Birinci bölümde konunun anlaşılmasını sağlamak için ta‘lil kavramı üzerinde durulmuştur. Çeşitli sözlüklerden ve sarf kitaplarından ta‘lil kelimesi ve Arap dilindeki mevcut konumu kapsamlı bir biçimde araştırılmıştır.

İkinci bölümde ise ta‘lil ifade eden harfler tek tek ele alınarak konunun muhtevası özetlenmiştir. Yine bu harflerin her birine Kur’an-ı Kerimden, şiirlerden ve günlük konuşmalardan örnekler getirilmiştir.

1.BÖLÜM:

TA'LİL HARFLERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. TA'LİL KAVRAMI

1.1.1. TANIMI

1.1.1.1. Lügatte Ta'lil

Ta'lil kelimesi sözlükte, “ع ل ل” fiilinden türemiş muzâf bir fiilin tef'îl babında تَعْلِيل şeklinde gelen bir mastardır. Bu kelimenin sülasisi عَلّ olup birinci ve ikinci baktan geldiğinde “ikinci defa su içmek” anlamına gelir. Nitekim عَلَّ بَعْدَ نَهْلٍ “Birinci içiştikten sonra ikinci içiş” şeklinde bir tabir vardır. Burada birinci içiş نَهْل, ikincisi ise عَلّ lafzıyla karşılık bulur.¹

عَلّ fiili, birinci baktan يَعْلُ - عَلّ geldiğinde masdarı عَلّ ya da عَلّ olurken, ikinci baktan يَعْل - عَلّ geldiğinde ise masdarı عَلَّة şeklinde olmaktadır. Ayrıca bu عَلّ fiili ikinci baktan getirildiğinde “hastalık ve insanı ihtiyaçlarını karşılamaktan alıkoyan şey” anlamına gelmektedir.² Bedevi Araplarda عَلّ ve نَهْل kelimeleri tekrar tekrar dua edip salat selam getirmek ve namaz kılmayı ifade etmek için de kullanılmıştır. Buna şâhid olarak şu beyit zikredilebilir:

ثُمَّ انْتَبَى مِنْ بَعْدِ ذَا فَصَلَّى..... عَلَى النَّبِيِّ نَهْلًا وَعَلًّا

Sonra Peygambere yönelip tekrar tekrar salavat getirdiler.³

¹ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Abdürrezzâk el-Hüseynî b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l- Hidâye, Kuveyt 2008, XXX, 44.

²İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, XI, 468.

³el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed AbdulGaffur Attar, Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1990, XI, 467.

İfade edelim ki “ع ل ل” harflerinden türemiş birçok kelime, başka anlamlarda kullanılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: عَلَّ lafzı ve cemisi عَلَّال olan kelime, büyük kene anlamına gelirken aynı zamanda “yaşlı bir adamın (hastalıktan) küçülmüş bedeni” mânâsına da gelmektedir.⁴ Yine aynı şekilde عَلَّة kelimesi “bir adamın farklı eşlerinden olan oğulları” içinde kullanılmıştır. İlk evlilikten olan erkek çocuk için نَهْل kelimesi kullanılırken, daha sonraki evliliklerden doğan erkek çocuklar için عَلَّة ismi kullanılmıştır. Diğer bir kelime de عَلَّالَة lafzıdır. Bu kelime, hayvanın memesinden birinci sağımdan sonra yapılan ikinci sağım anlamına gelmektedir.⁵ İbn Arâbi (ö. 231/846) bu lafızla ilgili olarak şu ifadeyi kullanmıştır:

العَلَّالَةُ: مَا حَلَبْتُ قَبْلَ الْفَيْقَةِ الْأُولَى وَقَبْلَ أَنْ تَجْتَمَعَ الْفَيْقَةُ الثَّانِيَةُ

“‘Ulâle: (Günde) ilk sağım vaktinden önce ve ikinci sağım vakti için süt birikmeden iki sağım arasındaki sağdığın şeydir.”⁶ Yine, günün başında ortasında ve sonunda sağılan bir devenin ortadaki sağımı (عَلَّالَة) ile karşılık bulmaktadır.⁷ İbn Mâlik et-Tâi (ö. 672/1274)’nin *Şerhu Teshîl* adlı eserinde geçen bir beyitte de şöyle bir ifade bulunmaktadır:

إِلَّا بُدَاهَةً أَوْ عَلَّالَةً سَابِحٍ نَهْدِ الْجُزَارَةِ

*Ancak ilk ya da sonra ki sağımda göğüste oyalanan süttür.*⁸

⁴İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab*, XI, 468; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 46.

⁵ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 46-47

⁶A.g.e, XXX, 46-47.

⁷el-Mursî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-E'zam*, thk. 'Abdulhamîd Handâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Kahire 2000, I, 93.

⁸İbn Mâlik et-Tâi, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Hicrun li-Tıbbâ'a, y.y. 1990, III, 249.

İbn Fâris'e göre ta'lîl lafzı, tekrarlamak, hastalık, meşgul etmek gibi üç temel anlamı ihtiva etmektedir.⁹ Bunlara şu örnekleri vererek açıklama getirir:

1. Tekrarlamak anlamındadır. Şöyle ki الْعَلْلُ kelimesi: الشَّرْبَةُ الثَّانِيَةُ (All, ikinci defa içmek)¹⁰ anlamına gelirken, سَقَى بَعْدَ سَقَى (Bir içmeden sonra ikinci defa içmek/içirmek); وَجَنَى الثَّمَرَةَ بَعْدَ أُخْرَى (Meyveyi bir defa hasat ettikten sonra ikinci defa da hasat etmek); عَلَّ الضَّارِبُ الْمَضْرُوبَ إِذَا تَابَعَ عَلَيْهِ الضَّرْبَ (döven kimse, dövülene vurma işlemini tekrarladığında) bu gibi mânâlara gelmektedir.¹¹ Bundan hareketle ta'lîl, kast edilen bir işin tekrarlanması anlamına gelmektedir.¹²

2. Hastalık mânâsındadır. Bir kimse hastalandığında اَعْتَلَّ فَلَانٌ “Falan kimse hastalandı.” denir. İllet, bir durumun ya da bir şeyin değişimine sebep olan vasıftır. Hastalık da illet olarak isimlendirildi ki o da kişide bir değişim meydana getirmekte olup sağlıklı durumunu hastalıklı bir duruma dönüştürmektedir. İşte kişinin sağlıklıdaki bu dönüşüm ve değişimi, ta'lîl ifade etmektedir.¹³

3. Meşgul etme anlamındadır. Bu, sonradan ortaya çıkarak kendisiyle meşgul edip daha önceden hedeflenen bir gayeye gerektiği şekilde önem vermekten alıkoymaktır. Bunun için Araplarda, العلة الحدث يشغل صاحبه عن وجهه “Meşguliyet, sahibini ihtiyacını karşılamaktan alıkoymuştur.” şeklinde bir tabir vardır. Nihayetinde burada ta'lîlden maksat meşguliyettir.¹⁴

⁹İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999, IV, 12.

¹⁰A.g.e, IV, 12.

¹¹İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 468.

¹²Fırat, M. Zülfikar, *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'lîli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016, s. 36.

¹³Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkıh*, Vakıflar Bakanlığı Yayınları, Kuveyt 1990, VII, 142; Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ta'lîlul Ahkâm*, yy., Mısır 1947, s. 12.

¹⁴ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 45.

1.1.1.2. Istılahta Ta‘lil

Ta‘lil için yapılan tanımların bir kısmı şöyledir:

a. el-Cürcânî (ö. 816/1413)’ye göre ta‘lil, bir eserin gerçekleşmesi için tesir eden etkenin hükümde karar kılmasıdır. Başka bir ifadeyle, bir eserin meydana gelebilmesi için bunun var olmasına sebep olan etkenlerin oluşması demektir.¹⁵

b. Ta‘lil, all kökünden türeyen bir eylem ya da hükmün illete dayandırılmasını, illete bağlanarak açıklanmasını ifade etmektedir. Yani bir eylemin veya bir hükmün illete bağlanması anlamındadır.¹⁶

c. Hükmü gösteren veya gerekli kılan ya da hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mânâ ve gerekçe demek olan sebebin/nedenin ortaya konulması anlamındadır.¹⁷

d. İntikal anlamındadır. Yani zihnin, dumandan ateşe intikali gibi tesir eden etkenden esere intikal etmesidir.¹⁸

f. Ta‘lil, bir şeyin illetini açıklamak, sebebini ortaya koymak ve onu delille ispat etmek anlamındadır.¹⁹

g. Mantık ilminde ta‘lil kavramı, bir tür akıl yürütme (istidlal) çeşidi olarak kullanılmaktadır. İletten yola çıkarak ma‘lul hakkında delil getirme türüdür. Bu tür akıl yürütme işlemine “burhan-ı limmî” adı da verilmektedir.²⁰

h. Kelam İlminde ta‘lil kavramı Allah’ın fiillerinin muallal olup olmadığı konusuyla karşımıza çıkmaktadır. Kelamcılar Allah’ın en yararlı fiili yaratmasının kendisine vacip olup olmadığı ve hüsün- kübuh tartışmalarına bağlı olarak, Allah’ın fiillerinin edilip edilmeyeceği meselelerini ele almışlardır.²¹

¹⁵el-Cürcânî, Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta‘rifât*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye, Beyrut 1983, s. 61. Orijinal metni şöyledir: هو تقرير ثبوت المؤثر لإثبات الأثر

¹⁶Apaydın, Hüseyin Yunus, “Ta‘lil”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, XXXIX, 511-514.

¹⁷Dönmez, İbrahim Kâfi, “İllet”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXII, 117.

¹⁸el-Cürcânî, *et-Ta‘rifât*, s. 61. هو انتقال الذهن من المؤثر إلى الأثر، كانتقال الذهن من الدخان إلى النار.

¹⁹Bingöl, Abdulkuddüs, “Ta‘lil”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, XXXIX, 511-514.

²⁰A.g.e XXXIX, 511.

²¹Apaydın, “Ta‘lil”, XXXIX, 511.

1. Fıkıh İlminde ta'lil kavramını en başta edille-i şer'îyyeden kıyasın meşrutiyetini temellendirmek amacıyla kullanıldığı görülür. Kıyasın gerçekleşmesi için Nas ile sabit olan hükümden illetin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.²²

1.1.2. Ta'lil ve Sebebiyet Arasındaki Fark

Yukarıda zikredilen lügat ve ıstılah tanımlarından hareket ederek ta'lil ve sebebiyet kavramlarının eşanlamlı kavramlar olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar bizler eşanlamlı olarak kabul etsek de aralarında ince bir ayrım vardır. İbn Mâlik(ö. 672/1274)²³, "Bâ'nın Mânâları" hakkındaki konuşmasında genelleme ve kullanım bakımından onu sebebiyyeden ayırmış ve bu iki kelimeyi şu şekilde kullanmıştır. Sebebe kelimesi için: "Bir eylemin asıl fâilinin zikredilmesine ihtiyaç duyulmaması için bâ-ı sebebiyenin bâ-ı isti'âneye dâhil edilip sebebiye yönünün ön plana çıkarılması daha uygundur." ifadesini kullanırken, ta'lil için ise : "Bâ-ı ta'lilin genelde lâm-ı ta'lil konumunda kullanılması daha isabetli olur." ifadesini kullanmıştır. Bazı gramerciler de bu kullanımı daha doğru bulmuşlardır.

İbn-i Zerkeşî 'ye (ö.794/1392) göre sebebe ve ta'lil farklı iki kelimedir ve bu iki kelime eş anlamlı değildir. Zerkeşî bu görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Nahiv âlimlerinin çoğu, lâm hakkında "lâm-ı ta'liliye" ifadesini kullanırken; "lâm-ı sebebiye" şeklinde bir söylev kullanmamışlardır. Buna benzer durum "bâ" için de söz konusudur. İbn Mâlik (ö. 672/1274) Bâ hakkındaki konuşmasında "bâ-ı sebebiye" ifadesini kullanırken; "bâ-ı ta'liliye" şeklinde bir söylevde bulunmamıştır. Bu kullanımlar da iki kelimenin birbirinden farklı başka başka kelimeler olduğunun kanıtıdır." demiştir.²⁴

Dilbilimcilerinin ekseriyeti, ta'lil ve sebebe kavramları arasında kayda değer farklar görmediklerinden dolayı bunları bir biri yerine kullanma hususunda bir sakınca görmemişlerdir. Misal, İbn Hişâm (ö. 761/1360) "Bâ-i ta'liliyenin bâ-ı isti'âneye dâhil edilmesi konusunda bâ-ı sebebiye diye farklı bir ayrıma girmedi. Bunun daha iyi

²²A.g.e "Ta'lil", XXXIX, 512-514.

²³Tam Adı Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tât el-Endelüsî el-Ceyyânî'dir. Elfîyye adlı eseriyle oldukça tanınmıştır. Gramer, sözlük ve Kıraat âlimidir.

²⁴Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. *Bahru'l-Muhît fî Uşûli'l-Fıkh*, Dâru's Safvet, Beyrut 1992,IV,115.

anlaşılması için bizimde yukarda gösterdiğimiz gibi İbn Mâlik'in bu konudaki açıklamasına bakılabilir.²⁵

Sonuç olarak eğer sebep ve ta'lil farklı iki kelime olsaydı bununla ilgili birçok kanıtın gösterilmesi ve çeşitli örneklerin kullanılmış olması gerekirdi.

1.1.3. NAHİV ÂLİMLERİNE GÖRE TA'LİL

Nahiv âlimlerinin edatlar konusunda ele aldıkları birçok eserde ta'lilin sebebiyet bildiren bir edat olarak anlam bulduğu bilinmektedir. Âlimler gerek edatların söz dizimindeki yerleri, gerek onların sirayet ettiği anlamları açıklarken ta'lil ifadesine sıklıkla rastlamaktayız. Ta'lil, nahiv ve sarf kitaplarında müstakil bir konu başlığı altında işlenmeyip farklı konuların içerisine serpiştirilmiş olmakla birlikte, sadece edatları ele alan kitaplarda yer almaktadır. Çoğunlukla Meânî kitaplarında zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Mâlekî, Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî; Murâdî, Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî; İbn Hişâm Muğni'l-Lebib, vb.

Nahiv âlimlerinin ta'lil kelimesi yerine illet (علة) ve sebep isimlerini de kullandıkları yerler olmuştur. Bu isimler ta'lilin mefulü leh konumunda, fiilde sebep sonuç bağlantısı kurduğunu açıkça göstermektedir. Şevkânî (ö.1250/1834) bu konu hakkında şunları söylemiştir: “Ta'lilin eşanlamlı birçok kelime ile de ifade edildiğini biliyoruz. Mesela Lam-ı Key, Bâ-i Sebebiyye, sebebiyye, illet, vb.”²⁶

Nahiv âlimleri farklı isimler altında özellikle edatların konu alındığı ve Meânî kitaplarında ta'lile sıklıkla yer vermişlerdir.

1.2- KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Kelimenin Tanımı

“Kelm” kökünden türetilen kelime lafzı sözlükte “yara, yaralamak, tesir etmek” anlamına gelmektedir.²⁷ Nahiv ilminde ilk dönem dil âlimlerinin “kelime”

²⁵ A.g.e, I, s.97.

²⁶ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, thk. Sami b. el-Arabi, Dâru'l-Fazilet, Riyad 2000,I,s.211.

²⁷ Sinanoğlu, Mustafa, "Kelime", TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, Ankara 2002., s.212.

kavramının tanımı üzerinde fazla durmayıp genelde kelimenin kısımları konusunda çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Nahiv eserlerinde kelimenin ilk tarifine Zemahşerî'de (ö. 538/1143) rastlanır. Ona göre kelime: “Adlandırma (vaz‘) yoluyla müfred bir anlama delâlet eden lafza denir.”²⁸ İbn Hâcib (ö.646/1249), kelimenin kısımlarını da tanıma dâhil ederek “Kelime, müfret bir mânâyı ifade eden isim, fiil ve harften her birisine verilen addır.”²⁹ şeklinde tarif etmektedir.

İbn ‘Akîl (ö. 769/1368), kelimeyi (الْكَلِمَةُ: هِيَ اللَّفْظُ الْمَوْضُوعُ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ) “Kelime: Müfret bir mânâ için konulmuş bir lafızdır.” şeklinde tarif ederken yapmış olduğu bu tanımda kullandığı (الْمَوْضُوعُ لِمَعْنَى) terkibiyle, دَيْر gibi mühmel olarak adlandırılan ve hiçbir anlam ifade etmeyen hususları saf dışı etmeyi ve ayrıca (مُفْرَدٍ) lafızıyla da kelâmı/cümleyi tanım dışı bırakmayı kastetmektedir.³⁰

Âlimlerin kavram hakkında ileri sürdükleri tanımları her ne kadar fazla olsa da genel olarak hepsinin ortak ifadesi “müfred lafız” ibaresi olmuştur. Müfred lafız ile kastedilen şey kelimenin tek bir anlamı karşılamasıdır. Bu bağlamda telaffuz edilen her sesin anlamsal bir karşılığı olmadığından hepsine kelime demek doğru olmaz. Bir sese kelime demek için mutlaka o sesin zihinde çağrıştırdığı bir anlamının bulunması gerekmektedir. Anlamı olmayan ses veya ses toplulukları lafız olarak adlandırılır.³¹ Bu bilgiler ışığında “ Her lafzın kelime olmadığı ama her kelimenin bir lafız olduğu” anlaşılmaktadır.

Yapılan bu tanımlar bize kelimenin özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Bunlar içerisinde en önemlisi kelimenin bir anlam ifade etmesidir. Özelliklerden bir diğeri ise kelimenin seslerden meydana gelmesidir. Bütün bu bilgilere rağmen Temmam Hasan yapılan tanımları yetersiz bulmuş ve kelimeye ait özelliklerin sayısını

³⁰ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebu Mulhim, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993, I,s.23.

²⁹ İbnu'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus, *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv*, thk. Salih Abdulazim eş-Şâir, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2010,I,s. 11.

³⁰Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl*, Kahire 1980, I, 16.

³¹ Şensoy, Sedat, "Lafız", TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, Ankara 2003, s.44.

artırmıştır. Ona göre kelime; “Bağlamdan atılabilen veya eklenebilen, bağlamda yeri değiştirilebilen veyahut yerine başka bir kelime konabilen, ek alabilen bir kalıptır.”³²

Yapılan tanımlar ve değerlendirmeler neticesinde kelime “Bir dilin anlam ifade eden en küçük birimi” tanımı çerçevesinde şekillenmektedir. En basit tanımıyla bu şekilde ifade edilen kelimenin, zihinlerde soyut veya somut bir anlam ifade etmesi ise ondan koparılamayan en temel özelliğidir.³³

“Söz, sözcük veya lafız” ibareleri kelime ile eşanlamlı kavramlardır. Kelime lafzının yerine kullanılması, anlamsal bir sorun yaratmasa da tercih edilen yaygın kullanım her zaman kelime lafzının kendisi olmuştur.

1.2.2. Kelimenin Çeşitleri

Klasik kaynaklarda Kelimenin “isim, fiil ve harf olmak üzere üç türü olduğu ifade edilmektedir.”³⁴ Modern dönem dil âlimleri ise bu sınıflandırmayı eksik bularak üçten daha fazla kelime çeşidi olduğunu ifade etmişlerdir.³⁵

Çalışmamızda faydalandığımız kaynakların ağırlıklı olarak klasik döneme ait olmaları sebebiyle üçlü sınıflandırmayı kullanmayı tercih etmiş bulunmaktayız.

1.2.2.1. İsim

İsim, “Zaman bağlantısı bulunmayan tek başına bir anlama delâlet eden kelimedir.”³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Konuyla ilgili diğer bir tarif de şöyledir: İsim, bir varlığı ya da bir kavramı zihinde canlandıran rumuzdur. Buna binaen her hangi bir varlık ismiyle zikredildiğinde zihinde onun hakkında bir tanımlama meydana gelmektedir. Mesela “kalem” dendiğinde bununla yazı yazmak için kullanılan bir sözcüğün kastedildiği herkes tarafından anlaşılır. Varlıklarla onlara ad olarak verilen isimler arasında çok kuvvetli bağlantı bulunmaktadır.³⁷

³² Temmam, Hasan, *el-Lüğati'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru's- Sekâfe, Mağrib 1994,s.88.

³³ Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat ve Terkipler*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2012 c.16, Sayı2, s.256.

³⁴ Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire 1988, I,s.12.

³⁵ el-Mahzûmî, Mehdî, *fî'n-Nahvu'l-'Arabî Kavâ'id ve Tatbîk*, Matbaatü el-Bâbi, Kahire 1966, s. 46-51; Temmam, Hasan, *el-Lüğati'l-Arabiyye*, s. 86.

³⁶ İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fî'n-Nahv*, thk. Abdul Hüseyin el- Fetelî, Müessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut 1996,I,s.36-37.

³⁷ Demir, Nurettin, Emine Yılmaz, Tahir Nejat Gencan, *Türkçe Biçim Bilgisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:2370, Eskişehir 2013,s.20.

İsimleri fiil ve edatlardan ayırt eden bir takım özellikler vardır. Onlardan bazıları şöyledir:

1. İsimlerin başına (ال) takısı gelir. الرجل عجوزا جدا “Adam çok yaşlı” رجل
ismi ال takısı ile birlikte marifelik (belirlilik) kazanmıştır.
2. İsimler Tenvin alabilirler. دعاء خير من نوم “Dua etmek uyumaktan
hayırlıdır.” Bu örnekte دعاء kelimesinin tenvin alması, isim olduğuna
delâlet eden bir özelliktir.
3. İsimler başlarına harfî cer alabilirler. في حقييتي ثلاثة كتب “Çantamda üç
kitap var.” Çanta kelimesinin başında في harfî cerrinin gelmesi isim
olduğuna delâlet etmektedir.
4. İsimler başlarına seslenme harfleri olan nida harflerini alabilirler.
يا فاطمة - يا محمد vb.
5. İsimlerin sonuna müenneslik alameti olan yuvarlak te (ة) harfi gelebilir.
الزهرة جميلة جدا “Çiçek çok güzel kokuyor.”

İsimler sayılan bu alametlerden birini veya bir kaçını bir arada bulundurabileceği gibi bunlardan hiç birini taşımadığı durumlarda söz konusu olabilmektedir.³⁸

İsimler yapılarına, anlamlarına, nevilerine, adetlerine vb. durumlarına göre de birçok sınıflandırmalara tabi tutulurlar. Bu sınıflandırmalar, çalışma kapsamımızı dışında kaldığı için ele alınmamıştır.

³⁸ İyd, Muhammed, *en-Nahvu 'l-Musaffa*, Mektebetü's Şebâb, Kahire, ty, s.9.

1.2.2.2. Fiil

Dilimize de Arapçadan geçen fiil kelimesinin kökü “فعل” dir. İş, eylem, oluş, hareket bildiren kelimeler fiil olarak adlandırılır. Daha kapsamlı ifade etmek gerekirse “Varlıkların gerçekleştirdiği iş, eylem, hareketleri bildiren, şahıs ve zaman eki ile çekimlenebilen, anlamlı bir cümlede yüklem fonksiyonunu üstlenen kelimelere fiil denilmektedir.

Bir fiil çekimli hale geldiğinde “ne zaman”, “kim” ve “hangi eylem” olmak üzere üç soruya cevap verebilmektedir.³⁹ Arapçada çekimli bir fiil “mâzi”, “muzâri” veya “emir” olmak üzere üç farklı zaman diliminden birine tekabül etmektedir.⁴⁰

İsimler gibi fiillerinde birçok alameti vardır. Bu alametler başlıca şunlardır⁴¹:

1. Fiiller sonuna zamir olan harekeli te harfini (ت) alabilirler.

اكلتُ الطعام “Yemek yedim” kelimesinde fiil olan اكل kelimesi sonuna gelen ت harfi ile fail bildirir hale gelmiştir. Failin durumuna göre ت harfinin harekesi değişiklik göstermektedir.

2. Fiiller sonuna cezmlı te’nis tâsı (تْ) alabilirler. ذهبتُ المرأة إلى المستشفى.

“Kadın hastaneye gitti.”

3. Fiiller sonuna yâ zamiri alabilirler. يا طالبةُ اجتهدِي.

“Ey öğrenci çalış.”

4. Fiiller sonuna te’kîd nûnu (نْ) alarak cümleye pekiştirme anlamı

katabilirler. ﴿كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ﴾ “Hayır! “Andolsun ki o, hutameye atılacaktır.”⁴²

³⁹ Ergin, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999, s.281.

⁴⁰ Kızıklı, Zafer, Ömer Acar, *Arapça I*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ty, s.19.

⁴¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 1997, s.46.

⁴² Hümeze 104/04.

5. Fiiller başına قد eki alarak kesinlik veya ihtimal anlamlarından birini ifade etmektedir.⁴³ ﴿قَدْ نَرَى تَغْلُبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ﴾⁴⁴ “Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz.”

Saydığımız bu özelliklerin birini veya bir kaçını taşıyan bir kelimenin türü için kesin biçimde “fiil” diyebiliriz.⁴⁵

Fiiller belirttikleri harf sayısına ve zamana, çekimli olup olmamasına, mef’ûl alabilip alamadığına göre farklı biçimlerde tasnif edilmektedir.

1.2.2.3. Harf

حرف fiilinin mastarı olan harf kelimesi“ bir şeyin kenarı, ucu, sınırı, yön, zirve, meyletmek, sapmak, cılız ve ince görünümlü deve, dağın ve kılıcın kenarı” gibi çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.⁴⁶

Hacc suresinde⁴⁷ harf kelimesi yön, kenar, uç anlamında yer alırken ayrıca Kur’an-ı Kerim’in okuma lehçeleri anlamında kullanımı da yaygındır.⁴⁸

Arap alfabesinde yer alan 28 sesin her biri harf olarak adlandırılır. Dilbilginleri harfin terim anlamı için çok farklı tanımlamalar yapmışlardır. Bize ulaşan ilk harf tanımı Sîbeveyh tarafından yapılmıştır. Sîbeveyh harf için “ İsim ve fiil olamayan, bir mânâ için kullanılan kelimedir” şeklinde genel bir tanımlama yapmıştır. Sîbeveyh ’ten sonra gelen âlimler de harf için değişik tanımlar getirmişlerdir. Tanımların hepsinde harfin farklı bir yönü vurgulanıp öne çıkarken bir özelliği eksik kalmıştır. Her âlimin harf tanımlarını ayrı ayrı zikretmek yerine dikkat çektikleri noktaları bir tanımda toplamak kavramın anlaşılması adına daha doğru olacaktır. Buna göre harf ; “ İsim ve

⁴³ قد eki mâzi fiillerin başında geldiği vakit ‘kesinlik’ anlamı verirken , muzâri fiillerin başına geldiğinde “ihtimal” anlamı vermektedir.

⁴⁴ Bakara 2/144.

⁴⁵ el-Meylânî, Muhammed bin Abdîrahîm, *Şerhu’l-Muğnî*, İstanbul 1970,s.71.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l ‘Arab*, II, s.837-838; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, s.30; ez-Zebîdî, *Tâcu’l- ‘Arûs*, XXIII, s.128.

⁴⁷ ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَغْبُذُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ﴾ “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıydan kenardan kulluk eder.” Hacc 22/11.

⁴⁸ نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ cümlesi kıraat anlamına, hadisi de lehçe anlamında kullanımına ait örneklerdir. İbn Manzûr, *Lisânu’l ‘Arab*, II, s.838.

fiilin özelliklerini taşımayan, müstakil bir anlam içermeyen, cümlede asli bir görevi olmayıp yardımcı elaman mesabesinde olan, cümle ve kelimeleri birbirine bağlayan sözcüklerdir.⁴⁹ Klasik nahiv kitapları harfin lafzi, özellikleri üzerinde çokça dururken onun delâlet ettiği anlamlar konusunda zayıf kalmışlardır.

Arap dilinde erken dönem dil ekollerinde dahi harf kelimesi yerine edat kavramı kullanımına rastlamaktayız. Her iki kelime birbirinin yerine sıkça kullanılmıştır. Ama edat kelimesi kullanımı harf kelimesi kullanımı kadar yaygın olmamıştır.⁵⁰

İsim ve fiillerin kendilerine has özellikleri bulunduğu gibi harflerinde bazı alametleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:⁵¹

1. Harfler isim ve fiile ait hiçbir bir özelliği barındırmazlar. Mesela zaman bildirmezler, ﺍ takısı alamazlar vb.
2. Harflerin harekesi mebnidir. Değişikliğe uğramazlar.
3. Harflerin çoğulları veya tesniye halleri yoktur.
4. Harflerin kök harf sayısı en fazla beştir. Daha fazla olanlar harf olarak adlandırılmaz.
5. Cümlelerin temel ögesi değildirler.
6. Harflerin müenneslik- müzekkerlik durumları yoktur.
7. Harflere gelen zamirler gizli olamazlar.
8. Harflerin zâid olarak kullanımı çok yaygındır.

Harfler Hece Harfleri ve Mânâ harfleri olmak üzere ikiye ayrılır.

1.2.2.3.1. Hece Harfleri

Hece harfleri Arap alfabesinde yer alan 28 harftir. Hece harfleri bir araya gelerek kelimeleri oluştururlar. Dilin yapı taşlarıdır. Hece harfleri olmadan bir dilin varlığından söz edilemez.

⁴⁹ Bidav, Yılmaz, *Arap Dilinde Zâid Harfler*, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s.2.

⁵⁰ Hacibekiroğlu, Abdullah, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldırım Beyazı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s.17.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab*, II, s.837.

Hece harflerinin birçok adı vardır. Bunlar içerisinde en yaygın olanları “Hûrûfu’l Mebânî, Hûrûfu’l Bina, Hûrûfu’l Hicâ, Hurûfu’t Teheccî ve Hûrûfu’l Mu‘cemdir.”⁵²

Hece harflerine birçok tasnif yapılmıştır.

1. **Kameri- Şemsi Hece Harfleri:** Harflerin ال takısı aldığında ل harfinin okunup okunmamasına göre şemsi veya kameri olarak adlandırılırlar. العين، الكاف، الخاء الطاء، الضاد vb.
2. **Bitişik- Ayrı Hece Harfleri:** Yazım esnasında akabinde gelen harfe bitişip bitişmemesi bakımına göre ayrı ya da bitişik hece harfini alırlar. Munfasıl veya muttasıl harfler diye de adlandırılabilirler.
3. **İlletli-Sahih Hece Harfleri:** Kalb, hazif veya iskân ile değişime uğrayıp uğramamaları bakımından bu kategoride değerlendirilirler. Değişime uğrayan harfler üç tanedir; ي- و- ا
4. **Aslî-Zâid Hece Harfleri:** Ek alıp almaması bakımından bu isimlerle adlandırılırlar. Ek almayan harflere Hûrûfu’l Aslîyye de denilmektedir.
5. **Noktalı-Noktasız Hece Harfleri:** Yazım esnasında harflerde bulunan nokta işaretine göre bu isimlerden birini alırlar.

Hece harflerinin tasnifi sadece burada bahsettiklerimiz kadar değildir. Burada zikrettiklerimiz dışında daha birçok sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Biz sadece belli başlılarına değindik.

1.2.2.3.2. Mânâ Harfleri

Mânâ harflerinin tanımı nahiv kitaplarında yapılan harf kavramının tanımlarıyla aynıdır. Harf nedir sorusuna verdiğimiz cevap mânâ harflerinin de açıklamasıdır. Mânâ harfleri tek başlarına bir anlam ifade etmemektedirler. Katıldıkları kelimeyi anlamlandırmaları sebebiyle mânâ harfleri ismini almışlardır. Bu gruptaki harfler için Hûrûfu’l Meânî adı da sıklıkla kullanılmaktadır.

⁵² Bidav, Yılmaz, *Arap Dilinde Zâid Harfler*, s. 19.

Mânâ harfleri tek başlarına bir fonksiyona sahip değildir. Kelimeler ve cümleler arasında anlamsal bağıntı kurmaları sebebiyle edat veya bağlaç olarak adlandırıldıkları olmuştur.⁵³ Sayıları hakkında farklı görüşler olsa da sayılarının elliye aştıkları bilinmektedir.⁵⁴

Mânâ Harfleri de kendi arasında birçok tasnife tâbi tutulmuştur.

1. **Amel Eden ve Amel Etmeyen Mânâ Harfleri:** Bazı mânâ harfleri birlikte kullanıldıkları kelimeler üzerinde yapısal değişikliğe yol açarlar. Bazılarının ise böyle bir fonksiyonu yoktur. Harfî cerler, nasb harfleri, cezm harfleri vb. yapısal değişikliğe sebep olurlar. Gelecek zaman harfleri, soru harfleri ve cezm etmeyen şart harfleri yapısal bir değişiklik yapmazlar.
2. **Kullanımlarına Göre İsimlendirilen Mânâ Harfleri:** Bu kategoride yer alan harf grubunu; fiil ile birlikte kullanılan harfler, isimle birlikte kullanılan harfler ve isim-fiil ortak kullanılan harfler oluşturmaktadır.
3. **Sayılarına Göre Mânâ Harfleri:** Harfler mevcut sayılarına göre; tek harfli, iki harfli, üç harfli, dört harfli ve beş harfli olarak ayrılırlar. Beşten daha fazla harf sayısı olan kelimeler harf olarak adlandırılmazlar.

⁵³ Ya'kûb, İmîl Bedî', *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut 1988, V, s.238.

⁵⁴ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s.25.

2. BÖLÜM:

ARAP DİLİNDE TA'LİL HARFLERİ

2.1. BÂ HARFİ (الحرف الباء)

Cümle içerisinde önemli işlevlere sahip olan (ب) bâ⁵⁵ harfi, Arap dilinde pek çok mânâlara gelmektedir. Sîbeveyh (ö. 180/796), bu harfi اِلْصَاق⁵⁶/ bitişirme anlamı ile sınırlandırmış olup diğer mânâlarına yer vermemiştir.⁵⁷ Murâdî (ö. 749/1348), Bâ 'nın on dört mânâsının bulunduğunu ve temel anlamının ilsak olduğunu açıklayarak ifade ettiği anlamları aslî ve fer'î olmak üzere iki grupta ele almıştır. Çalışma konumuz olan bâ-i sebebiyye yapılan bu gruplandırma çerçevesinde aslî sınıfa dâhil edilmiştir.⁵⁸

Gramer âlimlerinin çoğunluğuna göre sebebiyye ve ta'lîl kelimeleri arasında mânâ bakımından fark yoktur. Söz konusu olan bu durum bâ harfî için de geçerli olduğundan dolayı bu harfin sebebiyyet ve ta'lîl bâsı olarak adlandırılmasında bir beis

⁵⁵Bâ harfinin aslî ve fer'î anlamları şu şekilde özetlenebilir: 1. اِلْصَاق (yapıştırma, bitişirme), 2. التَّكْيِد (pekiştirme), 3. التَّعْلِيل (sebebiyye), 4. اِلْصَاق (karışma, durum), 5. التَّكْيِد (pekiştirme), 6. التَّشْبِيه (benzetme), 7. التَّعْجِب (şaşırtma), 8. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 9. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 10. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 11. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 12. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 13. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 14. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 15. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 16. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma), 17. اِلَى/اِنْتَهَا الْغَايَةِ (hedefe ulaşma). Bkz. Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s. 221-224; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 36-45; eş-Şerîf, Mahmud Hasan, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'ân*, I. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996, II, 451-453.

⁵⁶ Bitişirme, ulaştırma, yapıştırma mânâlarına gelir ve fiili mefule bağlar. Nahiv âlimleri bâ harfinin ilsak mânâsı üzerinde ittifak etmişlerdir. Sîbeveyh: "Bâ harfinin asli mânâsının ilsak olduğunu ifade eder. "وَجَذِبْتَهُ بِشَعْرِهِ" (Onu sopa ile yönettim.) "وَقَدْتَهُ بِعَصَاهُ" (Zeyd'e uğradım.) "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" (Onu saçlarından çektim) cümleleri bâ harfinin ilsak mânâsında kullanımına örnek olarak verilebilir. İlsak cümlede mecaz veya hakiki anlamında kullanılabilir. "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" cümlesinde ilsak mecâzi anlamıyla kullanılırken "وَجَذِبْتَهُ بِشَعْرِهِ" cümlelerinde hakiki anlamında kullanılmıştır. Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 217; el- Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.144.

⁵⁷Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 217; Şadoğlu, Serdar, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kullanım Boyutları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 60.

⁵⁸el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 36.

yoktur.⁵⁹ Mesela ﴿فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ “Bunun üzerine, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zâlimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.”⁶⁰ Ebu'l-Beka el-Ukberî (ö. 616/1219) ve Âlûsî (ö. 1270/1854)'ye göre ayette geçen بِمَا lafzının başında gelen bâ harfî, sebebiyet mânâsında olup “Onları ahlaksızlıkları nedeniyle cezalandırdık.” anlamındadır.”⁶¹ Yani onların başına gelen zulüm ve zarar kendilerine vacip olan şeyleri terk etmeleri sebebiyledir.⁶²

Zerkeşî (ö. 794/1392), nahiv âlimlerinin pek çoğu lâm için “ta‘lîl lâmı” tabirini kullanırken “sebebiyye lâmı” gibi bir ifade kullanmamışlardır, görüşündedir. Mesela ﴿قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ “Biz bilen bir kavim için ayetleri geniş bir tarzda açıkladık.”⁶³ burada لِقَوْمٍ ifadesinin başında gelen lâm harfî, ta‘lîl lâmıdır. Bâ için ise sebebiyye tabirini kullanmışlardır. Misal, ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ﴾ “Her birini günahı sebebiyle cezalandırdık.”⁶⁴ Âyette بِذَنْبِهِ lafzının başında zikredilen bâ harfî, bâ-i sebebiyyedir.⁶⁵

Nahiv âlimlerinin sebebiyet bâsı hakkındaki görüşleri örnekler verilerek şu şekilde sıralanabilir:

Çalışmada sürekli kendisine müracaat edilen Murâdî 'ye (ö. 749/1349) göre, nahiv âlimlerinin çoğu bâ harfini “sebebiyet bâsı” olarak adlandırırken “ta‘lîl bâsı” gibi bir ifade kullanmamışlardır. Çünkü sebebiyet ve ta‘lîl lafızları onlara göre aynı mânâyı gelmektedir. Misal, صَرَبْتُكَ بِمُخَالَفَتِكَ (Karşı çıkman sebebiyle seni darp ettim.) bu cümlede بِمُخَالَفَتِكَ lafzının başında gelen bâ harfî, sebebiyet bâsıdır.⁶⁶ Misal, Mâlekî

⁵⁹el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 40.

⁶⁰Bakara, 2/59.

⁶¹el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh, *İmlâ'u Mâ Menne bihi'r-Rahmân min Vücûhi'l-İ'râb ve'l-Kirâ'ât fî Cemî'i'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 39.

⁶²el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2008, I, 267.

⁶³En'âm, 6/97.

⁶⁴Ankebût, 29/40.

⁶⁵İbn Hişâm, , *Muğni'l-Lebib*, I, 108.

⁶⁶el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 39-40.

(ö. 1423/2003), أَحَسَّنْتَ إِلَيْكَ بِإِكْرَامِكَ “İkramın sebebiyle sana ihsanda bulundum.” tabirinde geçen بِإِكْرَامِكَ ifadesinin başında zikredilen bâ harf-i cerrini sebebiyet bâsı olarak isimlendirmiştir.⁶⁷

Yukarda yapılan açıklamalara göre Murâdî, ta‘lîl ile sebebiyye aynı şeyi ifade etmesinden dolayı bâ harfi için ta‘lîl yerine genellikle sebebiyye lafzı kullanılır, görüşündedir.⁶⁸

Ebû Hayyân’ın (ö. 745/1344) bu konudaki görüşleri şöyledir: “Arkadaşlarımızın hiçbiri ta‘lîl ve sebebiyye diye bir ayırma gitmedi. Bu iki lafız aynı mânâyı ifade ettikleri için birbirinden farklı şeyler değillerdir. Bâ-i sebebiyye veya bâ-i ta‘lîl olarak adlandırmaları halinde her iki kullanım da uygundur. Bâ-i ta‘lîl de bâ-i sebebiyye gibi fiilin yapılış amacını belirtmektedir.”⁶⁹ Bu duruma göre Ebu Hayyân, iki lafzın birbirinden farklı olmadığı her ikisinin de birbiri yerine kullanılabileceği görüşünü savunmaktadır.

Genel görüş her iki kelimenin bir sayılması yönünde olsa da İbn Mâlik (ö.672/1274), ta‘lîl ve sebebiyye kelimelerini ayrı ayrı zikretmiş ve “وَلِلْمُسَبِّبَةِ وَالتَّعْلِيلِ” şeklinde farklı iki kavram olarak kullanmıştır.⁷⁰ İbn Mâlik’in ta‘lîl ve sebebiyye şeklinde bir ayırım yapmış olması, bu kavramları birbirinden bağımsız olarak değerlendirdiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Süyûtî; (ö. 911/1505) İbn Mâlik’in, Teshîl adlı eserinde bâ-i sebebiyye için التَّعْلِيل ifadesini de kullandığını belirtmiştir. Eserin şerhinde konu hakkında bazı bilgiler vermiş ve şunları söylemiştir: “Bâ-i sebebiyyenin bulunduğu yerlerde Lâm-ı ta‘lîlin kullanımı da uygundur. Misal, ﴿إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَأْتِمُرُونَ بِكَ﴾ “Şüphesiz ki ileri

⁶⁷Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s. 143-144.

Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 36.

⁶⁹Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'u'l-Cevâmi'*, thk: Ahmet Şemseddin, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut t.y., II, s.23.

⁷⁰İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicrun li-Tıbbâ'a, y.y. 1990, III, s.149-150.

*gelenleri senin hakkında konuşuyor.”*⁷¹ bu âyetle gelen bâ-i sebebiyye yerine ta‘lîl lâmininin takdir edilebileceğini ifade etmektedir.⁷²

Eşmûnî (ö. 900/1495) de İbn Mâlik’in görüşünü benimsemiş olduğundan dolayı bâ harfi için sebebiyye ve ta‘lîl anlamlarını ayrı ayrı ele almış ve sebebiyye için şu âyeti ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ﴾ “Biz onların her birini günahından ötürü yakaladık.”⁷³ misal verirken, ta‘lîl için de ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا﴾ “Yahudilerin zulmü sebebiyle haram kıldık.”⁷⁴ bu âyeti örnek olarak zikretmiştir.⁷⁵

Sabbân (ö. 1206/1792), Ebû Hayyân, Süyûtî gibi ta‘lîl ve sebebiyye kelimelerinin aynı mânâyâ geldiği görüşünü benimsediğinden dolayı, sebebiyye lafzını ta‘lîl tercih etmiştir.⁷⁶

İbn Hişâm (ö. 761/1360), ta‘lîl ve sebebiyye şeklinde bir ayrıma gitmeden şu âyetlere ﴿إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلِ﴾ “Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmek sebebiyle kendinize kötülük ettiniz.”⁷⁷ ve ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ﴾ “Onlardan her birini günahı sebebiyle cezalandırdık.”⁷⁸ dahil olan bâ harflerini isimlendirirken sebebiyye olarak ifade etmiştir.⁷⁹

İbn Mâlik, isti‘âne ifade eden bâ harfini bâ-i sebebiyyenin içerisine katmış ve şu âyetle ﴿فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ﴾ “Bununla (su ile) sizin için rızık olarak çeşitli

⁷¹ Kasas, 28/20.

⁷² Süyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi*, II, s.23; Murâdî, *el-Cene’d-Dânî*, s.39.

⁷³ Ankebût, 29/40.

⁷⁴ Nisâ, 4/160.

⁷⁵ el-Üşmûnî, Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf, *Şerhu’l-Üşmûnî ‘alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kütüb-il-İlmiyye, Beyrut 1998, II, s.89.

⁷⁶ Metnin orijinali şöyledir: التعليل "ينبغي إسقاطه كما في المغني وغيره؛ لأن التعليلية والسببية شيء واحد، كما قاله أبو حيان والسيوطي وغيرهما وبوافقه قوله في الكلام على في السببية، وتسمى التعليلية أيضاً. وفرق الشيخ يحيى بين العلة والسبب بأن العلة متأخرة في الوجود متقدمة في الذهن، وهي العلة الغائية والغرض، وأما السبب فهو متقدم ذهنًا، وخارجًا لكن يمنع من توجيهه صنيع، وكان الموافق له أن يمثله بنحو حفرت البئر بالماء. الشارح بهذا تمثيله للتعليل ويسبب متقدم،

Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sabbân, Ebu’l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî li-Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 329.

⁷⁷ Bakara, 2/54.

⁷⁸ Ankebût, 29/40.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, 139.

ürünler çıkarmıştır.”⁸⁰ Zikredilen bâ harfini bazı örnekler vererek açıklamıştır. Şöyle demektedir: *كتبت بالقلم و قطعت بالسكين* (Kalem ile yazdım ve bıçak ile kestim.) Nahiv âlimleri bu cümlelerde geçen bâ harflerini bâ-i isti‘âne olarak ifade etmektedirler. Ben ise bu tabir yerine sebebiyye lafzını kullanmayı uygun gördüm. Çünkü Allah’a (c.c) ait fiillerde sebebiyye tabirinin kullanılması caiz olurken, isti‘âne ifadesini kullanmak caiz olmaz.⁸¹ Ebû Hayyân bu âyette geçen bâ harfini şu şekilde açıklamaktadır: “Burada zikr olunan bâ harfi sebep anlamındadır. Su bitkilerin çıkmasının sebebidir ve mecazidir. Çünkü Kâdir olan Allah bir şeyi inşa ederken onu maddeden ayrı ve sebebe ihtiyaç duymadan yaratır. Yüce Allah olmasını istediği şeylere ol diye emreder ve onlar da oluverir. Buradaki oluş mecazi bir sebeptir. Çünkü hakiki sebep tek yaratıcı olan yüce Allah’tır.”⁸²

Ebu Hayyân bâ-i isti‘âne’yi bâ-i sebebiyye katan İbn Mâlik’in bu konudaki görüşlerine atıfta bulunarak şöyle demiştir: “İbn Mâlik bu görüşünde münferit kalmıştır. Arkadaşlarımız bu ikisini birbirinden ayırıp dediler ki bâ-i sebebiyye, fiilin yapılış sebebini ifade ederken, bâ-i isti‘âne ise fiil ile aynı zamanda alet olarak da adlandırılan meful arasında vasıta olan bir isme dâhil olmaktadır. Mesela *كتبت بالقلم* cümlesinde kalemi yazmanın sebebi olarak göstermek doğru olmaz. Kalem yazmak için bir araç olup yazmanın sebebi kalem dışında başka durumdur.”⁸³ Ebu Hayyân’ın bu ifadelerinden bâ harfinin sebebiyye mânâsını içermesi için İbn Mâlik’in failin mecazi ya da gerçek kişi olması ölçütünü yeterli görmediği anlaşılmaktadır.

Yukarda yapılan açıklamalar ışığında şu sonuca varılabilir: Bâ harfinin ta‘lîl ya da sebebiyye olarak adlandırılmasında nahiv âlimleri arasında farklı görüşler mevcuttur. İsimlendirme hususunda her ne kadar ihtilaf olmuş olsa da cümlede aynı fonksiyonda bulunmasına mani olmamıştır. Bâ harfi, ta‘lîl ya da sebebiyye olarak adlandırılmış olsa da her ikisinde cümlede görevi sebep sonuç ilişkisini oluşturmaktır.

⁸⁰Bakara, 2/22.

⁸¹el-Murâdî, *el-Cene’d-Dânî*, s.39.

⁸²Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000, I, 238.

⁸³Süyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi*, II, 21.

2.1.1. Bâ-i Sebebiyyenin Anlamları

Yukarda da ifade edildiği gibi sebebiyyet, sebeble müsebbeb arasında bir bağıdır. Bir konu hakkında ortaya konulan görüşlerin mantık sistemini sebep-sonuç ilişkileri oluşturur. Anlatımın belirli bir mantık temeline oturtulması, okuyucu üzerindeki etkisini de belirler. Görüşlerin iç ve dış mantığı sebep sonuç ilişkilerinin sağlamlığına bağlıdır. Mesela ﴿يَا قَوْمِ أَنْظُرُوا أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلِ﴾ “*Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz.*”⁸⁴ ayetinde, Hz. Musa aleyhisselamın kavminin gerçek olan ilahı bırakıp buzağıyı tanrı olarak edinmelerindeki durum değişikliği, ﴿أَنْظُرُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ “Kendinize zulmettiniz.” şeklinde ifade edilen hedefin belirlenmesine sebep olmuştur. Bu durumda okuyucu değişikliğin sebebe bağlanmasıyla metne bağlanmakta ve daha etkili bir anlatım sağlanmış olmaktadır.⁸⁵

Ta‘lîl bâsının ta‘lîl lâmi anlamında kullanıldığı yerler vardır. Misal;

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ﴾ “*Hatırlayınız o zamanı ki, sizin girmeniz sebebiyle denizi böldük.*”⁸⁶ bu âyette بِكُمْ lafzının başında gelen bâ harfi, بِسَبَبِكُمْ (siz sebebiyle) ya da بِسَبَبِ دُخُولِكُمْ (sizin girmeniz sebebiyle) şeklinde sebep ifade etmektedir. Bununla birlikte ﴿فَرَقْنَا لَكُمْ الْبَحْرَ﴾ “Sizin için denizi böldük.” takdirinde ve لِأَجْلِكُمْ mânâsında gelebilir.⁸⁷

Ta‘lîl harflerinden her bir harf, ta‘lîl mânâsında bulundukları sırada genel olarak hepsi aynı mânâyı gelmiş olsalar bile kendilerine has bazı özellikler barındırdıklarından dolayı ibdâl yoluyla birbirlerinin yerine geçemezler.⁸⁸ Mesela

﴿سَخَّرَهَا لَكُمْ﴾ “Onları size müsahhar kıldı.”⁸⁹ bu âyette, لَكُمْ lafzının başında geçen

⁸⁴Bakara, 2/54.

⁸⁵Karpuz, H. Ömer, Akçataş, Ahmet, *Metinde Anlam Bağları Üzerine*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2001, sayı 18, s. 11.

⁸⁶Bakara, 2/50.

⁸⁷Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, I, 319.

⁸⁸es-Sâmerrâi, Fâdıl Sâlih, *Meânî'n-Nahv*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman 2002, III, 90.

⁸⁹Hac, 22/37.

lâm harfî ta‘lîl mânâsındadır. Bu harfîn yerine aynı mânâyı eda eden bâ harfîni سَخَّرَهَا lâm harfî ta‘lîl mânâsındadır. Bu harfîn yerine aynı mânâyı eda eden bâ harfîni سَخَّرَهَا şeklinde getirmek sahih olmaz.⁹⁰

Bâ harfî, ta‘lîl ile birlikte mukâbil (karşılık) mânâsını da içerisinde ihtiva eder. Misal عَاقَبْتُهُ بِذَنْبِهِ (Onu suçu sebebiyle cezalandırdım.) burada بِذَنْبِهِ terkinin başında gelen bâ harfî sebebiyet anlamındadır. Bu anlamının yanı sıra sanki eylem sahibinin irtikâp etmiş olduğu suçun bir ivazı/ bedeli ya da semeni / kıymeti karşılığında cezalandırıldığını da ifade edilmektedir.⁹¹

İbn Yâîş, ta‘lîl lâminin, اِخْتِصَاصٍ ihtisas, özgü olma anlamını da ihtiva eder, görüşündedir. Yani sebeplilik anlamıyla beraber tahsis ve aitlik anlamı da dikkate alınmalıdır. Mesela جِئْتُكَ لِلْإِكْرَامِ “Ben sana ikramın sebebiyle geldim.” bu cümlede ta‘lîl lâmi, gelme eyleminin ikrama tahsis edildiğine delâlet etmektedir. Çünkü ikramın sebebi gelme işine özgü olmaktadır.⁹² Diğer benzer örneklerde: الْجَنَّةُ لِلْمُؤْمِنِينَ (Cennet inanan kimselere mahsustur.) Burada cenneti iman eden kimselere özgü kılarken; النَّارُ لِلْكَافِرِينَ (Cehennem kâfirlere özgüdür.) sözüyle de ateşi kâfirlere has kılmaktadır.⁹³

Bâ harfî, sebebiyyenin yanı sıra başka anlamlarda alındığında yorum farklılıkları olur. Mesela, اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ bu âyette bâ harfî, “ilsâk” anlamında olursa, tercüme “Yaratan Rabbinin adıyla oku.” şeklinde olur. Bu duruma göre okunacak olan şeylerin Allah’ın adıyla okunması sağlanmış olacaktır. Şayet “yemin” anlamında alınacak olursa, mânâ “Yaratan Rabbinin adına yemin ediyorum, oku.” şeklinde olur. Rivayetlerde geldiğine göre bu durum Cebrail (as)’ın iki defa “oku” emriyle örtüşmektedir. Çünkü ilk defa bir melek ile karşılaşan Hz. Peygamber’in tereddüt etmesi ve yadırgamış olması muhtemeldir. Eğer “sebebiyet” olarak alınırsa,

⁹⁰İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu Teshîl*, III, 164; es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*, III, 90.

⁹¹es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*, III, 90.

⁹²el-Murâdî, *el-Cene’d-Dânî*, s. 17.

⁹³İbn Yâîş, Ebu’l-Bekâ’ Muhammed b. Ali, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî’ Ya’kûb, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye, Beyrut 2001, IV, 480; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, 233.

tercüme “Yaratan Rabbinin adı aşkına, O’nun adı sebebiyle, O’nun hatırına oku; okumayı Rabbin için yap” anlamında olur. Hz. Peygamber’in peygamberlik gelmeden önce Hanîf dininden olması, çirkinliklere bulaşmaması ve Allah’ı biliyor olması gerçeği ile bu durum örtüşmektedir.⁹⁴

2.1.2. Bâ-i Sebebiyenin Sebep-Sonuç İlişkisi

Ta‘lîl bâsı, “sebep-sonuç” ilişkisi Kur’an ve eylemin yapılma sebebini ifade eden ögenin başında gelen bir harf-i cerridir.” şeklinde tarif edilebilir.⁹⁵ Misal, (مات) بظلم “Senin hatan sebebiyle adam öldü.” cümlesinde ölme fiiline sebep (الرجل بظلمك) kelimesi gösterilmiştir. (عرفنا بفلان) “Falanca kişi sebebiyle tanındık.” neden sonuç bildiren bu cümlede Bâ harfi ceri, bitmiş bir eylem عرف fiili ve bu eylemin gerçekleştirme nedeni olarak da فلان kelimesi arasında sebep sonuç bağlantısını sağlamaktadır. Şu âyette de بما lafzının başında gelen bâ harfi, sebebiyet mânâsında olup sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ “Yalan söylemeleri sebebiyle kendilerine acı veren bir azap da vardır.”⁹⁶ Yani burada onların (münafıkların) “yalan söylemeleri ve yalanlamaları” sebep olurken, “elim bir azaba düşmeleri” de sonuç olmaktadır.⁹⁷

Bir fiil, oluş sebebini ifade ederek oluşturduğu cümlelerde sebep sonuç ilişkisi söz konusudur. Bu durum yani sebep-sonuç ilişkisi iki durum arasındaki zorunlu bağlantıyı ifade eder. Misal, ﴿فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾ “Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.”⁹⁸ Allah’ın nimeti sebep, kardeş olmanız sonuçtur. Burada sebep niteliğinde olan nimet olayı, sonuç niteliğindeki kardeş olma niteliğinden önce gerçekleşmiştir.⁹⁹

⁹⁴Sarı, İbrahim, *Alak Sûresi*, Nokta E-Book Publishing, Antalya 2016, s. 20-21.

⁹⁵el-Murâdî, *el-Cene ‘d-Dânî*, s. 40; eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi ‘l-Meânî*, s. 450.

⁹⁶Bakara, 2/10.

⁹⁷İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Usmân, *el-Lam ‘u fi ‘l-‘Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru’l-Kutubi’s-Sekâfiye, Kuveyt t.y., s. 193; Ebû Hayyân, *el-Bahru ‘l-Muhît*, I, 98.

⁹⁸Al-i ‘İmran, 3/103.

⁹⁹Hacıbekiroğlu, Abdullah, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*, s. 113.

Herhangi bir olay hakkında hüküm verilirken bu hükmün sebebini araştırmak insanın tabiatındandır. Çünkü bir şeyin sebebini bilmesiyle konu daha netleşmiş olacaktır. Misal, مَاتَ بِالْجُوعِ (Açlık sebebiyle öldü.) Burada ölüm sebebini açıklanmış olması bu konu hakkında verilecek olan hükmün daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır.¹⁰⁰

Sebe-sonuç bağlamında ana kural, sebebini gerçekleşme zamanının neticesinin gerçekleşme zamanından önce olmasıdır. Olayların hiç birinde sonuç sebepten önce gelemez. Aynı anda mevcut iki olgu karşısında hangisinin sebep ve hangisinin sonuç olduğu hususunda tereddüt edildiğinde hangisinin diğerinden önce geldiği tespit edilebilirse sorunun çözüldüğü düşünülebilir.¹⁰¹ Misal يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى *“Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın.”*¹⁰² bu âyette bâ sebebiyye için olup sebebini gerçekleşme zamanı yani başa kakmak ve eziyet etme durumu, sonucun gerçekleşme zamanından yani sadakaların boşa çıkmasından önce meydana gelmiştir.¹⁰³

Sebe-sonuç ilişkisi, aslında bir nevi beyân etme açıklama ilişkisidir.¹⁰⁴ Misal لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ *“Allah sizi rasgele yeminlerinizden ötürü sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin kesp ettiği (dilinize beraber kastettiği) yeminlerden dolayı sorumlu tutar.”*¹⁰⁵ bu âyette, بِاللَّغْوِ ve بِمَا lafızlarının başında gelen bâ harfleri sebebiyye olup burada لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ *“Allah sizi sorumlu tutmaz.”* sözünü açıklamaktadır yani yemin kastetmeden ‘vallahî’ şeklinde sadece dilinizle Allah’ın adını söylemeniz sebebiyle Allah sizi sorumlu tutmaz, demektir. Benzer bir örnek de şu âyet verilebilir: ﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ﴾

¹⁰⁰el-Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed Selîm, *Camîu’l-Durûsi’l-‘Arabîyye*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 1993, III, 169; Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 56.

¹⁰¹Isparta, Ahmet, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 73.

¹⁰²Bakara, 2/264.

¹⁰³Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 378.

¹⁰⁴Isparta, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, s. 73.

¹⁰⁵Bakara, 2/225.

“Sabretmenize karşılık size selâm olsun.”¹⁰⁶ Burada melekler müminleri selamlamaktadırlar. Kendilerine Allah’ın selamının iletilmesi, onların belalara, küfrün amansızlığına sabrederek Allah’a kulluk etmeye devam etmeleri sebebiyle açıklanmıştır.¹⁰⁷

Sebe-sonuç ilişkisi Kur’an cümlelerin birincisi hükmü, ikincisi neticeyi verir. Örnek, uzun süre beklediğim kişi gelmedi.¹⁰⁸ Kur’an’dan da şu âyet örnek olarak verilebilir: ﴿إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلِ﴾ “Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmek sebebiyle kendinize kötülük ettiniz.”¹⁰⁹ Burada Yahudilerin buzağıya tapmaları hükmü ifade ederken, bu hükmün neticesinde de kendilerine zulmettikleri neticeyi vermektedir.

Şimdi de sebebiyet bâsının taşıdığı anlam katmanları üzerinde durarak oluşturdukları sebep-sonuç ilişkilerini örneklerle açıklayabiliriz:

2.1.2.1. “Sebe” Anlamında

Sebebiyet bildiren bâ harf-i cerrinin temel fonksiyonu budur. Misal, أَيْقُظُ الرَّجُلُ (Adam çocuğunu işlediği bir hatadan dolayı uyardı.) Bu cümlede بِحَطِّإِ lafzının başında gelen bâ harfi, sebep mânâsında olup iki olay arasındaki illiyetti ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu cümlede adamın uyarma işini vücuda getiren illet, çocuğunun hata yapmasıdır.¹¹⁰

2.1.2.2. “Birlikte” Anlamında

Sebebiyet bâsı, sebebiyetle sonuç arasında birliktelik sadedinde kullanılır. Misal ﴿وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾ “Çünkü küfürleri (le birlikte) yüzünden buzağıya tapınma sevdası gönüllerine iyice sinip yerleşmişti.”¹¹¹ bu âyette bâ harfi,

¹⁰⁶Ra’d, 13/24.

¹⁰⁷ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1987, II, 527.

¹⁰⁸İsparta, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, s. 73.

¹⁰⁹Bakara, 2/54.

¹¹⁰Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitapevi, s. 131.

¹¹¹Bakara, 2/93.

مَعَ (birlikte) anlamını ihtiva eden sebebiyet mânâsında olup geçmişteki ya da üzerinde devam etmekte oldukları küfürleriyle birlikte buzağıya karşı tapınma arzu ve istekleri oluşmuş ve zamanla da kökleşmiştir. Bu tür ifadelerde zımni zaman ifadesi sezilenmekte olup böylece sebep, sonucun başlama zamanını da ifade etmiş olmaktadır. Yani Allah'ı inkâr etmeleriyle birlikte buzağıya tapınma sonucu ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumda sebebin gerçekleşmesiyle sonucun ortaya çıkması aynı anda olmaktadır. Diğer taraftan sebep-sonuç ilişkisi “birlikte” lafzıyla yapıldığında “sebeb” neticenin fâili olmaktadır. Misal ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ﴾

﴿بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ “*Ey İnsanlar! Rabbinizden size Peygamber hakla birlikte geldi.*”¹¹² bu âyette hakkı getiren Peygamber, hem neticenin fâili hem de sebebi olmaktadır. Şu örnekte de aynı durum söz konusudur: Karların yağmasıyla birlikte yerler ıslandı. Burada yerleri ıslatan karlar bir taraftan sebep olurken diğer taraftan neticenin fâili durumundadır.¹¹³

2.1.2.3. “Bu Yüzden” Anlamında

Genelde “bu yüzden” lafzı mânâsında gelen sebebiyet bâsı, sonucu oluşturacak sebebin niteliğini ve ne olduğunu ifade etmek için kullanılır. Misal, ﴿فَبِمَا نَقْضِهِمْ﴾

﴿مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ﴾ “*Onlar sözlerini bozdular bu yüzden onları lanetledik.*”¹¹⁴ Zemahşerî

(ö. 538/1144)’ye göre, bu âyette geçen فَبِمَا lafzının başında gelen ف zâid bir harftir.

Bunu takip eden ب ise sebebiyet mânâsında olup, “bu yüzden” şeklinde tercüme edilerek sebep-sonuç ilişkisi kurmuştur. Yani Yahudiler anlaşmayı bozmalarından ve sözleşmelerine sâdik davranmamaları yüzünden Allah'ın laneti gibi kötü bir sonuçla karşı karşıya kalmışlardır.¹¹⁵

¹¹²Nisa, 4/170.

¹¹³Ibn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I, 180; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 495; Isparta, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, s. 78.

¹¹⁴Mâide, 5/13.

¹¹⁵ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 533; Isparta, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, s. 98.

2.1.2.4. “Bu Sayede” Anlamında

Sebebiyet bâsı, hedefin olumlu olduğu durumlarda sonuca götürecek sebebin ne olduğunu ve niteliğini belirtmek için “sayesinde” lafzı kullanılabilir. Misal, ﴿فَأَنبَاهُهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ “Söyledikleri söz sayesinde Allah onlara, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi.”¹¹⁶ bu âyette بِمَا lafzının başında gelen bâ harfi, sebebiyet ifade etmektedir ve “bu sayede” şeklinde tercüme edilerek sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Yani Allah, samimiyetle teslimiyet gösteren müminlere söyledikleri güzel sözleri, güzel tavırları ve hakkı kabul etmeleri sayesinde mükâfat olarak onlara cennetlerini verdi. Yapılan bu açıklamalar ışığında şu sonuca varılabilir: “Sebebiyye” lafzı, “sayesinde” şeklinde ifade edildiğinde hedeflenen sonucun olumlu bir şekilde neticelendiği anlaşılır. Konuyu açıklığa kavuşturmak için şu örnek de verilebilir: “Ahmet çok çalıştı, bu sayede üniversite imtihanını kazandı.” denilirken, “Ahmet hiç çalışmadı, bu sayede üniversite imtihanını kazanamadı.” şeklinde bir ifade kullanılmamaktadır.¹¹⁷

2.1.2.5. “Bu İtibarla” Anlamında

Sebepe-sonuç ilişkisi Kur’an “bu itibarla” ifadesi, sonuçta verilen hükme ulaşabilmek için hangi sebebin ölçü olarak alındığını dile getirmek için kullanılır. Misal ﴿كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ﴾ “Rabbimiz Rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de arkasından tövbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan ve esirgeyendir.” âyette Allah (c.c), müminler için rahmeti üzerine yazmıştır. Rahmetini onlara vaat etmiştir. Bu itibarla müminlerden her kim bilgisizlik ya da bir gafletten dolayı günah işler de akabinde tövbe eder ve durumunu düzeltirse af edilecekleri müjdesini vermektedir. Burada mümin kulların günah işleyip samimi bağışlanma talebinde bulunmaları “sebepe” olarak ifade edilmesi ve بِجَهَالَةٍ lafzının başında gelip sebepe-sonuç ilişkisi kuran bâ harfinin “bu itibarla” şeklinde mânâ

¹¹⁶Mâide, 5/85.

¹¹⁷Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, IV, 348; Özsoy, Ayşe Sumru, Taylan, Eser Erguvanlı *Türkçe’nin Neden Gösteren İlgeç Yantımcıları*, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, Ankara 1998, s. 116-125.

verilmesiyle Allah'ın rahmetinin ve bağışlamasının genişliği müminler için rahmeti üzerine yazdığı sonucuna ulaşılmaktadır.¹¹⁸ Konuyla ilgili olarak şu örnekte verilebilir: Uşak üniversitesinin yapmış olduğu teorik ve uygulama eğitim sistemleriyle bir yığın başarısı vardır. Bu itibarla, her yıl bu kadar öğrencinin bu üniversiteye akın etmesi normal. Bu terkipte Uşak üniversitesine öğrencilerin akın etmesi sonucuna ulaşmak için üniversitenin başarılı eğitim sistemi sebep olarak ölçü alınmıştır.

2.2. FÂ HARFİ (الحرف فاء)

Atıf harflerinden olan fâ harfinin temel fonksiyonu kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Bu görevinin dışında fâ-i rabıt, fâ-i cevap, fâ-i zâid gibi görev ve anlamlarda da gelebilir.¹¹⁹ İbn Yaîş'e göre (ö. 643/1245) "Fâ harfî, cümlede üç şekilde yer almaktadır. Atıf, rabıt ve zâid."¹²⁰

2.2.1. Fâ-i Atıf (الفاء عاطفة)

Fâ, atıf harfî görevinde kullanıldığında:

a. Sıralama¹²¹ (التَّرْتِيبُ) ifade eder. Yani, ma'tûfun ma'tûfun aleyhten sonra gerçekleşmesidir. Örnek: (شَرِبْتُ الْمَاءَ فَالْحَلِيبَ) "Önce suyu sonra da sütü içtim." Burada içme eylemi önce suda sonra sütte gerçekleşmiş olup fâ edayla da bu iki kelime zamansal bir sıraya konulmuştur. Konuyla ilgili olarak şu âyette de fâ edatları ma'tûf ma'tûfun aleyhler arasında sıralama ifade etmektedir: ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾ "O

¹¹⁸Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, III, 561; Özsoy, Ayşe Sumru, Taylan, Eser Erguvanlı "Türkçe'nin Neden Gösteren İlgeç Yantümceleri", s. 119.

¹¹⁹Böyük, Yusuf, "Fe" Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, sayı 26, s. 253.

¹²⁰ İbn Yaîş, Ebû'l-Beka Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufasssal, İdaretü't Tıbaat-il Münire*, t.y., VIII, s. 95.

¹²¹ Fâ harfinin tertîb ifade etmesi, akabinde gecikmenin olmadan takibin hemen gerçekleşmesi halidir. Örneğin جاء زيد فعمرو Amr 'ın gelmesi Zeyd 'in gelmesinden hemen sonra yani arada mühlet söz konusu olmadan hükmün vuku bulmasıdır. Bkz. Böyük, Yusuf, "Fe" Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu, s. 255.

(Rab) ki seni yarattı. Sana düzen verdi. Ölçülü bir biçim verdi.”¹²² Burada “yaratma”, “düzenleme” ve “biçimlendirme” eylemleri arasında bir sıralama vardır.¹²³

b. Ardışıklık¹²⁴ (التَّعْقِيبُ) ifade eder. Olayların seyrinde bir fasıla ve duraklama olmadan, araya başka bir eylem girmeksizin peş peşe gerçekleşmesine ardışıklık denmektedir. Örnek: (ذَهَبَ زَيْدٌ فَعَمْرُو) “Önce Zeyd peşinden de Amr gitti.” Bu cümlede fâ edatı, bağladığı Zeyd ve Amr isimleri arasında gerçekleşen gitme eylemleri arasında zaman aralığı bulunmadığını ve peş peşe yapıldığı anlamını katmaktadır. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. ﴿الَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ “Görmez misin Allah gökten bir su indirdi. Yeryüzü onunla yemyeşil kesildi.”¹²⁵ Burada gökten suyun indirilmesiyle peşinden yeryüzünün yeşermesi arasında yağmurun yağması, yerlerin ıslanması ve bitkilerin bitmesi arasında doğal bir sürecin dışında bir sürecin geçmediği anlaşılmaktadır.

c. Sebebiyye (السَّبَبِيَّةُ) ifade eder. Atıf harfi olarak gelen fâ, ardışıklık ve sıralama görevinde bulunmasının yanı sıra sebep-sonuç ilişkisi de kurmasından dolayı diğer atıf harflerinden ayrılmaktadır. Bu sebep-sonuç ilişkisi, lââm-ı ta‘lil harfinin kurduğu bir sebep-sonuç ilişkisi gibidir.¹²⁶ Örnek: (أَعْطَيْتَهُ فَشَكَرَ) Ona verdim ve teşekkür etti. Diğer bir örnek de (وَضَرَبْتَهُ فَبَكَى) Ona vurdum ve ağladı. Bu ifadelerde teşekkürün sebebi verilen şey, ağlamanın sebebi ise vurmaktır, şeklinde ifade edilebilir. Bu ve bunun gibi kullanımlarda fâ edatı, kendisinden önce gelip sebep ifade eden ve kendisinden sonra gelerek sonuç ifade eden cümleleri bir birine bağlama görevinde

¹²² İnfitâr, 82/7.

¹²³ İbn Yâîş, Şerhu’l-Mufasssal, VIII, s.95.

¹²⁴ Fâ harfinin ta‘lil ifade etmesi Matuf ile matufun aleyhi oluş sırasına göre ve zaman bakımından peş peşe bir sıralamaya koyarak ikili arasındaki ilişkiyi açıklamasıdır. ﴿الَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ {Görmüyor musun ki, Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor!} Yağmurun yağması ve yeryüzünün yeşermesi arasında müddet vardır, mühlet yoktur. Yağmurun yağması akabinde yeryüzünün yeşerme olayının gerçekleşmesi için belli bir müddetin geçmesi lazımdır. Takdir olunan müddet, oluşumun meydana gelmesi için mecburi bir süredir. Bkz. Böyük, Yusuf, “Fe” Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu, s.257.

¹²⁵ Hacc, 22/63.

¹²⁶ İbnü’l-Hâcib, Şerhu’l-Kâfiye, II, s.1313.

bulunmaktadır.¹²⁷ Bu açıklamalardan da anlaşıldığına göre sebep anlamında gelen fâ edatı, genelde cümleleri ya da sıfat mânâlı isimleri bir birine bağlamada kullanılır. (قام)¹²⁸ Zeyd ve Amr ayağa kalktı. Bu cümlede Zeyd kalktı bu sebepten dolayı Amr da kalktı gibi bir mânâ verilemez. Ancak şu âyet sıfatları bir birine bağlamaya örnek olarak verilebilir: ﴿لَا كَلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُكُومٍ فَمَالُؤُنْ مِنْهَا الْبُطُونُ﴾ “Doğrusu zakkum ağacından yiyeceksiniz! Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.”¹²⁹ Burada fâ edatından sonraki cümle, nekra olan زُكُومٍ kelimesinin sıfatı olarak gelmiştir. Sıfat-mevsûf ilişkisi göz önünde bulundurularak âyetin mealini “Karınlarınızın dolmasına sebebiyet veren zakkum ağacından kesinlikle yiyeceksiniz.” şeklinde vermek mümkündür.

Cümleleri bağlayan sebebiyet fâ'sına da şu âyet örnek olarak verilebilir:

﴿يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلَ فَنُتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ “(Mûsâ) "Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratana tövbe edin de nefislerinizi öldürün.”¹³⁰ Ayeti kerimedeki فَنُتُوبُوا ifadesinin başında gelen fâ, sebebiyet mânâsındadır. Âlûsî bu durumu şöyle açıklamaktadır: Zulüm tevbe etmenin bir sebebidir. Burada zikredilen إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ terkibi haberî bir cümledir. Devamında gelen فَنُتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ terkibi ise inşâî bir cümledir. Haberî ve inşâî cümleler arasında uyum ilişkisi kurulması ve bununla birlikte sebebiyet mânâsı da vermesi için bu iki cümle vav atıf harfî yerine fâ ile bağlanmıştır.”¹³¹

Ayetteki فَنُتُوبُوا kelimesindeki fâ harfine gelince müfessirlerin ağırlıklı görüşü tövbenin sebebi nefislerinin öldürülmesidir. Allahü Teâlâ onların tövbeleri için nefislerinin öldürülmesini istemiştir. Bu cümle Allah'ın فَنُتُوبُوا kelimesinde sebebiyet

¹²⁷ İbn Yâîş, Şerhu 'l-Mufasssal, VIII, s.95.

¹²⁸ Muradî, El-Cene 'd-Dânî s. 63.

¹²⁹ Vakıa, 56/52-53.

¹³⁰ Bakara, 2/54.

¹³¹ A.g.e, I, s.259.

mânâsıyla yer alan fâ harfi bedel olur ve ikisinin de cümledeki anlamı sebebiyettir. Ve mânâ şu şekilde tamamlanmaktadır: Tövbelerinizde nefsi öldürerek tövbeye devam ediniz.¹³²

Zemahşerî'ye göre “فَأْتُوا” kelimesindeki fâ, sebep mânâsı olmadan hemen oluveren peşi sıra olmayı ifade etmektedir. Şayet ayette geçen iki fâ arasındaki fark nedir diye soracak olursan birinci fâ sebebiyet mânâsındadır. Çünkü zulüm tövbenin sebebidir. İkincisi ise tövbede kararlı olarak nefsi öldürmek anlamına gelmektedir.”¹³³

Yukarıda yapılan açıklamalar ve verilen örneklerde sebebiyet mânâsına gelen fâ'nın aynı zamanda ardışıklık ve sıralama mânâlarına da geldiği ifade edilmiştir. Bu durumun aksine sadece sebebiyet anlamında geldiği durumlar da vardır. Bahsettiğimiz bu durumlar şunlardır: Emir, nehiy, tahdid, temenni, terecci, dua, istifhâm ve arz'dan sonra gelen fâ edatı sebep ifade eder.

2.2.2. Fâ'nın Sadece Sebebiyet Olarak Gelmesi:

a. Fâ edatından önce mahza/sırf nefy ifade eden bir şey geçmesi durumunda sebebiyet ifade eder. Örnek: مَا تَأْتِينَا فَتُحَدِّثْنَا (Bize sen gelmedin ki bizimle sohbet edesin.)¹³⁴ Diğer bir örnek: ﴿لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا﴾ “Onlara hüküm verilmez ki ölsünler.”¹³⁵ Şu gibi örneklerden sakınmak için fâ sebebiyeden önce sırf bir nefyin geçmesi şart koşulmuştur. مَا تَزَالُ تَأْتِينَا فَتُحَدِّثْنَا (Daima bize geliyor, konuşuyorsun.) Burada زَال fiilinin nefiy mânâsı vardır. Birde bunun üzerine nefiy harfi dâhil olduğunda ispatı gerektirir. Diğer bir durum da şöyledir: مَا تَأْتِينَا إِلَّا فَتُحَدِّثْنَا (Sen bize ancak konuşmaya geliyorsun.) Bu örnekte nefiy إِلَّا ile bozulmaktadır.¹³⁶ Konuyla ilgili

¹³² Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, I, s.367.

¹³³ Ez-Zemahşerî, *El Keşşâf*, I, s.270.

¹³⁴ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, IV, 11.

¹³⁵ Fâtır, 35/36.

¹³⁶ Ebû Muhammed Abdillâh Cemâlidîn İbn Hışâm el-Ensari en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Daru'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 79.

olarak şu âyette örnek verilebilir: ﴿وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾ “(Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler.”¹³⁷ Burada لَا يُؤْذَنُ فَيَعْتَذِرُونَ terkibi, Öbür kelimesinin sonucu olarak gelmiş ve sebep sonuç ilişkisi kurmuştur. Öbür dilememelerinin sebebi kendilerine izin verilmemiş olmasıdır. Zikri geçen fâ hakkında ihtilafli bir durum söz konusudur. Sebebiyye olduğunu iddia edenler olduğu gibi atıf olduğunu da ifade edenler olmuştur.¹³⁸

b. Fâ edatından önce mahza/sırf taleb ifade eden bir şey geçmesi durumunda sebebiyet ifade eder. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

يا نَاقَ سِيرِي عَنَّا فسيحًا ٥ إلى سُلَيْمَانَ فَتَسْتَرِيحًا

Ey deve! Hızlı ve geniş adımlarla yürü

Süleyman'a doğru ki dinlenesin.

Bu şiirde taleb olan سِيرِي fiilinden sonra gelen fâ edatı, sebep ifade etmektedir.¹³⁹

Burada talebin fiil ile beraber olmasını şart koştuk, bunun sebebi ise şu gibi durumlardan sakınmak içindir: نَزَالُ فَتُكْرِمُكَ (Bizim yanımıza gel de ikram edelim.) ve صَا فَتُحَدِّثُكَ (Sus ki, seninle konuşalım.). Bu örneklerde isim emir fiiller gelmiştir. Bunların cevabında nasb ile okumak caiz olmaz. Kisai, bu görüşün hilafınadır. Ona göre bu gibi durumlarda mutlak olarak nasb ile okumak caizdir. İbn Cinni ve İbn Usfur, نَزَالُ وَدَرَاكَ gibi kendilerinde fiil lafzı bulunan lafızlarda bunu caiz görmüşlerdir. Ancak صَا وَمَه gibi kelimelerde fiil anlamı ihtiva ettiği halde fiilin harfleri bulunmadığından caiz görmemişlerdir.¹⁴⁰

¹³⁷ Mürselât 77/36.

¹³⁸ Mahmûd Safi, *El-Cedvel fi İ'rabü'l-Kur'an*, Darü'r-Reşid, Dimeşk 1995, XV, s.206.

¹³⁹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, IV, 12.

¹⁴⁰ İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 81.

c. Nehiyden sonra geldiğinde. Örnek: ﴿وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي﴾ “Bu konuda aşırı gitmeyin, yoksa gazabım üzerinize iner.”¹⁴¹ Bu âyet, ﴿وَلَا تَطْغَوْا﴾ “Aşırı gitmeyin” nehiy durumundan sonra فَيَحِلَّ “(Aşırı giderseniz) bu sebepten dolayı (gazabımın üzerinize inmesi) hak olur.” şeklinde yorumlanabilir.¹⁴²

d. Tahdîdten sonra geldiğinde. Bilindiği üzere tahdîd; أَلَا, لَوْلَا, لَوْمًا, أَلَا gibi edatları cümlede kullanarak muhatabı bir şeyi yapmaya ya da bir şeylerden vazgeçirmeye teşvik etmektir.¹⁴³ Örnek: ﴿وَلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصْدَقْ﴾ “Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de iyilik yapıp sadaka verip iyilerden olsam!”¹⁴⁴ Burada tahdîd edatı mâzi fiilin başına gelmiş ve onu gelecek zamana tahsis etmiştir. Buna göre âyetin yorumu şöyle yapılabilir: Münafıklar, Allah (c.c)’a hitaben Ya rabbi! Bize mühlet versen de verilen bu mühlet sebebiyle hayır ve hasenatlar yapsak da senin salih kullarından olsak, diyeceklerdir.¹⁴⁵

e. Temenniden sonra geldiğinde. Örnek: ﴿يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ “Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim”¹⁴⁶ Burada فَأَفُوزَ terkinde gelen fâ edatı, temenniden sonra geldiğinden dolayı sebebiyet görevinde gelmiştir.¹⁴⁷

f. Terecciden sonra geldiğinde. ﴿لَعَلِّي أَلْبِغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ﴾ “Belki yollara, semaların yollarına erişirim.”¹⁴⁸ en-Nehhas bu âyette geçen fâ hakkında şöyle

¹⁴¹Taha, 20/81.

¹⁴²İbn Hişam, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 79.

¹⁴³Bolelli, Nahiv Sarf ve Terimleri, s. 802.

¹⁴⁴Münafikun, 63/10.

¹⁴⁵İbn Hişam, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 80.

¹⁴⁶Ayetin Tamamı:

(Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, "Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim" der.)

¹⁴⁷Özbalıkçı, Mehmet Reşit, Kur’an ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, s.139.

¹⁴⁸Mümin, 40/36-37.

demektedir: Fâ sebebiyeden sonra gelen muzâri fiilin nasb ve ref okunuşu arasında anlam farkı vardır. Nasb ile okuma, “ben o yollara ne zaman erişirsem, o zaman çıkar ve bakarım”, anlamında gelirken, ref ile okunduğunda “belki o yollara, erişirim sonra bunun ardından belki bakarım”, demektir.¹⁴⁹

g. Duadan sonra geldiğinde. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

رَبِّ وَقِّفْنِي فَلَا أَعْدِلَ عَنْ سَنَنِ السَّاعِينَ فِي خَيْرِ سَنَنِ

Ey Rabbim beni başarılı kıl dönmeyeyim

*En hayırlı yollarda gayret edenlerin yolundan.*¹⁵⁰

h. İstifhâmdan sonra geldiğinde. Şairin şu sözünde geldiği gibi:

هَلْ تَعْرِفُونَ لُبَانَاتِي فَأَرْجُو أَنْ تُقْضَىٰ فِيرْتَدَّ بَعْضُ الرُّوحِ فِي الْجَسَدِ

İhtiyaçlarımın ne olduğunu bilir misiniz ki,

*Onların giderilmesini isteyeyim de ruhumun bir bölümü cesede dönsün!*¹⁵¹

Konuyla ilgili olarak şu âyette örnek olarak verilebilir: ﴿فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ﴾

﴿فَيُشْفَعُوا لَنَا﴾¹⁵² “Keşke bizim şefaathilerimiz olsa da bize şefaath etseler”.

kelimesi istifhamın cevabı olarak gelmiştir. Muzâri fiili nasb eden en (ان) mastarı cümleden sakıt olmuş sebebiyet mânâsının verilmesi için fâ harfî cümleye katılmıştır.¹⁵³ Ayetteki ﴿فَيُشْفَعُوا﴾ cevap cümlesinde ن (nun) harfinin düşürülmüş olması (ان) edatının hazfedildiğinin alametlerinden biridir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, IV, 20.

¹⁵⁰ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, IV, 12.

¹⁵¹ İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 80.

¹⁵² Arâf, 7/53.

¹⁵³ Mahmûd Safi, *El-Cedvel fi İ'rabi'l-Kur'an-ı Kerîm*, IV, s.426.

¹⁵⁴ İbn Nureddin, *Mesâbîhu'l Meğânî fi Hurûfi el Me'anî*, s.306-307.

1. Arzdan sonra geldiğinde. Bunun hakkında şu beyt örnek olarak getirilebilir:

يَا ابْنَ الْكَرَامِ أَلَا تَدْنُو فَتُبْصِرَ مَا ۖ قَدْ حَدَّثُوكَ فَمَا رَأَى كَمَنْ سَمِعَا

Ey şeref sahiplerini oğlu! Yakınlaşmaz mısın ki göresin

*Onların senin hakkın neler söylediklerini, şunu bilesin ki gören duyan gibi değildir.*¹⁵⁵

Türkçede peşi sıra, hemen sonra, ardından, sebebiyle gibi anlamlar ile karşılanan fâ harfinin kullanım alanı Arap dilinde oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Konumuz çerçevesinde çalışmamızda fâ harfinin kullanım alanlarından şunlara değindik:

Atıf: Gereksiz uzatmalardan kaçınmak ve tekrara düşmemek için bir kelime veya cümlenin başka bir cümle veya kelimeye bağlanması olayıdır. Bu bağlaçlardan biri olan fa harfi olayın akabinde gecikme olmadığını, hemen peşi sıra gerçekleştiğini anlatmakta kullanılır.

Sebebiyet ve atıf harfi olarak kullanımı:

Matuf ve matufun aleyh ikilisi arasındaki sebep sonuç ilişkisinin belirtileceği durumlarda fâ harfine başvurulur. fâ harfi burada sebebiyet ve atıf olmak üzere iki fonksiyonu yerine getirmektedir.

Sadece sebebiyet için kullanımı: Altı durumun cevabında muzâri fiili nasb eden (ان) masdariyesinin hazfedilerek yerine fâ harfinin gelmesi şeklinde olur.

2.3. KÂF HARFİ (الحرف كاف)

Harfi cerler arasında yer alan kâf harfinin temel anlamı teşbihtir. Bir varlığı başka bir varlık ile benzetmede kullanılır. Cümlenin anlamı izah edilirken “... .. gibi” şeklinde tercüme edilir. عَلِيٌّ كَالْأَسَدِ (Ali aslan gibidir.) Burada Ali aslana benzetilmiş

¹⁵⁵ İbn Akıl, *Şerhu İbn Akıl*, IV, 13.

ve Türkçeye gibi olarak çevrilmiştir. Dilbilimcilerin bazıları kâf harfinin teşbih dışındaki mânâlarına yer vermezlerken, bununla birlikte başka anlamlarının da olduğunu ifade eden âlimler vardır. Bu anlamlarının içerisinde ta‘lil mânâsını da zikretmişlerdir.

Sîbeveyh’in *Kitâb* adlı eserinde kâf harfinin ta‘lil mânâsına geldiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadı.¹⁵⁶ İbn Mâlik *Teshîl* adlı eserinde kâf harfinin ta‘lil anlamına geldiğini ifade ederek şu âyeti örnek olarak vermektedir.

﴿وَيَكَّأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ “Vay! Demek ki inkârcılar iflâh olmazmış!”¹⁵⁷ Burada kâf harfi sebebiyet mânâsındadır. Buna göre âyet şu şekilde yorumlanabilir: Allah kulları üzerine çeşit çeşit rızıklar yaymaktadır. Onlarda bu rızıklar sebebiyle itaat edip isyan etmemeleri gerekir. Ancak durum böyle olmayıp isyan yolunu tercih edenler olmuştur. İşte bundan dolayı hayret edersin ki kâfirler iflah olmazlar.¹⁵⁸

Eşmûnî birçok eserinde bu edatın ta‘lil mânâsında kullanıldığını ifade ederek şu âyeti örnek vermektedir: ﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ﴾ “Allah’ı zikredin ve O’nu size gösterdiği şekilde anın”¹⁵⁹ Buna göre âyet şu şekilde yorumlanabilir: O size güzel bir hidâyet vermesi sebebiyle siz de güzelce O’nu anınız.¹⁶⁰

İbn Hişâm, kâf harfinin beş mânâsının olduğunu onlardan birisi de ta‘lil anlamında geldiğini söyleyerek, Sîbeveyh’in Halil bin Ahmet’e “كما hakkında yani kâf harfinin mâ harfine bitişik gelip gelmeyeceğini sorduğunda bu konuda doyurucu bir açıklama alamadığını ancak bitişik gelmesi gerektiği bilgisini aldığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak şu örneği vermektedir: ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا﴾

﴿لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ “Siz bilmezken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu anın (namaz

¹⁵⁶ Sîbeveyh, *El-Kitab*, I, s.470.

¹⁵⁷ Kasas 28/82.

¹⁵⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, VI, 133; Avî‘a, Hadîce Ahmed Muhammed, Hurûfû’t Ta‘lil fi Davi’l-Uslûbi’l-Kur’ânî ve’l-İsti‘mâli’l-Lugavî, *Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakülte Dergisi*, Cırca 2012, sayı 16, IV, s.3062.

¹⁵⁹ Bakara 2/ 198.

¹⁶⁰ Es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân Ala Şerhi Eşmûnî*, II, s.337; Eşmûnî, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûnî, *Şerhi’l-Eşmuni li-Elfiyyeti İbn Malik*, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut 1998,II, s.97.

kılın).”¹⁶¹ Kâf harfine sebebiye mânâsı vererek şöyle yorumlanabilir: Kabule elverişli olacak şekilde size namazları ve onların terk edilmemesini öğretmesi sebebiyle üzerinizdeki bu nimete şükrederek Allah’ı zikrediniz.¹⁶²

Ahfeş (ö. 215/830), şu âyetteki كَمَا terkinin başında zikredilen kâf harfinin

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو﴾ mânâsında ta‘lil ifade ettiğini zikretmektedir.

﴿عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا﴾ “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan bir peygamber

gönderdik.”¹⁶³ Ona göre: Kendi içinizden biri olup doğruluk ve güvenilir olmakla

bildiğiniz bir kimseyi rasûl olarak gönderdiğimiz için beni tevhidle onu da tasdik etmekle zikrediniz, şeklinde âyetin mânâsı yorumlanabilir. Böyle bir açıklama Hz. Ali

tarafından rivayet edilmiş olmaktadır.¹⁶⁴ Şu âyet, yukarıdaki âyetle

ilişkilendirilmektedir. ﴿وَلَا تَمْنَعُكُمْ عَنْ يَتْلُو﴾ “Size nimetimi tamamlayayım,

siz de hidayete eresiniz.”¹⁶⁵ Bundan kasıt “Nimetimi size aranızdan bir resul

göndererek tamamladım” demektir. Nimetin tamamlanması hakkında iki görüş vardır.

Birinci görüş: Nimetin ahirette bir ödüllendirme şeklinde olduğudur. İkinci görüş ise

nimetin bir resul ve din gönderildiği şeklinde olduğudur.¹⁶⁶

Nimetin tamamlanması cümlesinin bir başka yorumu ise “İbrahim aleyhisselamın duasının kabulü” olduğudur. Çünkü İbrahim (as) dualarında ayette

belirtilen şu nimetleri istemiştir ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾ “Soyumuzdan gelenleri

Müslüman bir ümmet eyle.”¹⁶⁷ Hz. İbrahim’in icap olunan bir diğeri duası ise

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ “Ey Rabbimiz onlara içlerinden bir peygamber gönder.”

şeklinde. Bu duanın takdiri için denildi ki “Size içinizden bir resul gönderdiğimiz

gibi belki hidayet bulursunuz.” Hidayet, gönderilen şeyin (resulün) başarısını

göstermek ve kanıtlamaya teşbih edilir. Yani irsalin doğruluğunu kanıtlamak için

¹⁶¹ Bakara, 2/239.

¹⁶² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I,s.192.

¹⁶³ Bakara 2/151.

¹⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I,s.192.

¹⁶⁵ Bakara 2/150.

¹⁶⁶ ez-Zemahşerî, *El Keşşâf*, I,s.342, Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I,s.595.

¹⁶⁷ Bakara 2/128.

sağlam ve kesin bir ihtidaya teşbih yapılması şeklindedir. Denilir ki kâf harfi nasb makamında olup *إِرسَلنا فيكم رسولا لأتم نعمتي عليكم* ayeti *نعمتي* kelimesi üzerine haldir. Yani nimet kelimesi irsal kelimesine teşbih edilip hazf edilmiş bir muzâftır.¹⁶⁸

Bu konuda İbn Atıyye'nin¹⁶⁹ (ö. 541/1147) görüşlerini tavsiye eder ve daha doğru olduğunu düşünürüz. İbn Atıyye tefsirinde ilgili ayet ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Ayeti kerimede yer alan *كَمَا* edatının ta‘lil mânâsını vermesi için ayetin sonrası ile *(الذِّكْرُوني)* alakalandırılması öncesindeki ayet ile bağlantının kesilmesi gerekmektedir. Ayetten murad edilen mânâ şu şekildedir: “Size resul gönderdiğimi hatırladığınız vakit beni itaatle zikredin ki ben de sizi sevap ile karşılık vereyim.” Cümlede mahzuf bir mastar ve takdiri bir muzâf bulunmaktadır. “Beni zikir ile hatırlayın” “Biz sizi bir resul ile hatırladık (zikrettik)” cümlesi gibidir. Sonra *ذكر* kelimesi *إِرسَلنا* sözü gibi oldu ve muzâf hazf olup muzâfun ileyh onun konumunda yer aldı.¹⁷⁰ Bu durum Arapçada kullanılan şu cümle gibidir: “*كما أتاك فلان فائتته بكرمك*” “Falan kişinin sana cömertliğin sebebiyle gelmesi gibi” Bu Mücâhid ve diğerlerinin ifadesi olup Ahfeş, Zeccâc ve onların dışında bazı âlimlerin ayetin tefsirinde tercih ettikleri görüştür.

Tâceddîn el Hanefî¹⁷¹ (ö. 613/1217) ayeti kerimenin ta‘lil yönünü şu şekilde özetlemiştir: Şayet Kâf harfi teşbih değil ta‘lil içindir denilirse akla daha yatkın olur. Ayetin anlamı “Bize bir resul göndermek için” şeklinde yorumlanır.¹⁷²

¹⁶⁸ Avî‘a, *Hurûfu't-Ta‘lil fî Davi'l-Uslûbi'l-Kur'ânî*, s.3065.

¹⁶⁹ Tam adı Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib bin Abdurrahmân bin Galib el-Muharibi el-Gıratî el-Endelüsî'dir. En önemli eseri *el-Muharrerü'l-Vecîz* olup Müfessir bu eserde hadis, fıkıh, Arap dili, kıraat, kelam ve tarih alanındaki yetkinliğini göstermiştir.

¹⁷⁰ İbn Atıyye, *Muhadderul Veciz*, thk. Abdüsselam Abdüssafî Muhammed, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut 2001, I, s.226.

¹⁷¹ Tam Adı Tâceddîn Ebû'l-Yümn Zeyd b. el-Hasen b. Zeyd el-Kindî el-Bağdadi'dir. Muhaddis, kıraat ve Arap dili âlimidir.

¹⁷² Ebu Hayyân el-Endelüsî, *Ed-Dürü'l-Lakût Mine'l-Bahr*, Matbaat-i Saadet, 1911, I, s.443.

İbn Hişâm da kâf harfinin ta‘lil mânâsı için geldiği görüşünü tercih etmiştir.¹⁷³ Ayeti kerimenin tefsirini şu şekilde yapmıştır: “Kâf sonrasındaki “اَذْكُرُونِي” ifadesi ile alakalıdır. Ve mânâsı şöyledir: “Size içinizden bir resul göndermem sebebiyle beni hatırlayın.”

Görülüyor ki genel olarak kâf harfi iki temel mânâda kullanılmaktadır. Bu harfin bünyesindeki anlamlardan temel olanı teşbihtir. Harfin teşbih mânâsında değerlendirilebilmesi için kâf harfi öncesi ile ilişkilendirilir. Diğer mânâsı da ta‘lil anlamının verilebilmesi için bu harfin sonrasındaki ifade ile alakalandırılması gerekmektedir.

İbn Hişâm, kâf harfinin cümleye ta‘lil anlamı kazandırması ile ilgili görüşleri şu şekilde sınıflamıştır:

- 1- Mutlak olarak kabul edenler
- 2- Mutlak olarak reddedenler
- 3- Kâf harfinin mâ ile birleşmesi şartıyla kabul edenler.

Mutlak olarak kabul edenlerin başında İbn Mâlik, Ahfeş, İbn Hişâm, Murâdî, Eşmûnî gibi nahiv âlimleri gelmektedir.¹⁷⁴

Mutlak olarak reddedenler: Zemahşerî söz konusu olan harfin sadece teşbih mânâsında olduğu görüşünü savunarak (الذي كزيد أخوك) (kardeşin Zeyd gibidir.) şeklinde bir örnek vermektedir. İbn Yâîş de Zemahşerî’nin görüşünü benimsemiştir. Ona göre: “Kâf harfinin harf-i cerr olmasının yanı sıra مثل (gibi) isim de olmaktadır.¹⁷⁵ Mâlekî de bu harfi sadece teşbih edatı olarak kabul edenlerdendir.¹⁷⁶

¹⁷³ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.192.

¹⁷⁴ el Ahfeş, Ebu’l-Hasan Said b. Mes’ade El-Mücâşî El-Ahfeş, *Meâni’l-Kur’an-ı Ahfeş*, thk. Hüdâ Muhammed, Mektebetü’l Hâncî, Kahire, t.y.,I,s.163.

¹⁷⁵ İbn Yâîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII s.42.

¹⁷⁶ el- Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi’l-Me’ânî*, s.272.

Zemahşerî ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: “اذكروه كما هداكم” ifadesinde bulunan mâ (ما) harfi mastar ya da mâ-i kâffe¹⁷⁷ konumundadır. Mânâsı ise حسنا كما (Güzel bir hidayet için güzel bir zikirle hatırlayın.) واذكروه ذكرًا هداكم هداية حسنة (Onu, nasıl zikretmen gerektiğini öğrettiği gibi hatırla) şeklinde Kâf harfinin teşbih mânâsı ile de yorumlanabilir.”¹⁷⁸

Ebu Hayyân da Kâf harfinin ayetin tefsirinde ta‘lil ve teşbih mânâsında kullanılabileceğini ifade edenler arasındadır. (كما) edatında yer alan Kâf harfi teşbih anlamı ile yorumlandığında ayetin mânâsı “ En güzel ahval ile yaptığınız zikir Allah’ın sizlere nasip ettiği hidayet gibidir” şeklinde tevil edilir. Kâf harfi ta‘lil anlamıyla yorumlandığı vakit ise ayetin anlamı “ Onu hatırlayın ve yüceliği sebebiyle Onu övün.” şeklindedir olur.¹⁷⁹

Âlûsî de ayetteki kâf harfinin teşbih ve ta‘lil mânâsını taşımasının uygun olduğunu görüşündedir. Âlûsî ayeti kerimede kâf harfinin teşbih konumunda mâ harfinin de mastar olarak yer alan aldığını zikretmiştir. Ayetin bu bağlamda yorumu şöyledir “Ayetlerde öğretildiği gibi Onu hatırla.” Şayet (كما) edatındaki kâf harfinin ta‘lil maksadıyla geldiği varsayıp yorumlanacak olursa ayetin anlamı: “O’nu hatırlayın ve verdiği hidayet için O’nu yüceltin.” şeklinde tefsir edilir.¹⁸⁰

Araf Suresi 51. ayetinde ﴿فَالْيَوْمَ نَنْسِفُهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا﴾ bölümündeki كَمَا kelimesinde yer alan kâf harfi cümleye ta‘lil ve aynı zamanda teşbih anlamı katmaktadır. Kâf harfinin ayeti kerimede ta‘lil anlamıyla tefsir edilmesinde mânâ:

¹⁷⁷ Mâ-i Kâffe: İşlevsiz Kılan Mâ harfi demektir. اِنْ ve benzerleri akabinde geldiği vakit onların işlevini etkisiz hale getiren mâ edatıdır. Bkz. Akşit Eyüp, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 4, s.41-59.

¹⁷⁸ Zemahşerî, *El Keşşaf*, I, s.411.

¹⁷⁹ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I, s.619.

¹⁸⁰ Âlûsî *Rûhu’l-Me‘ânî*, II, s.88.

“Bugün Onları yaptıkları haksızlıklar sebebiyle unutuyor ve terk ediyoruz.” doğrultusunda şekillenmektedir.¹⁸¹ Ayette kâf harfinin ta‘lil ifade ettiğini yine Kur’anı Kerim’deki başka bir ayet desteklemektedir. ﴿وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيْكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ﴾

﴿هَذَا﴾¹⁸² “ Kendilerine şöyle denildi: "Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz.” Ayetin tefsiri: “İtaati terk etmeniz ve Allah’ı unutmanız sebebiyle bugün sizi ateşe terk ediyoruz.” şeklindedir.¹⁸³ Birbirini destekleyen bu iki ayet kâf harfinin cümlede ta‘lil fonksiyonuyla konumlandığını ispatlamaktadır.

Kasas Suresi 77. ayet ﴿وَإِحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ “Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun.” Ayetteki كَمَا edatı Yüce Allah’ın اذْكُرُوهُ كَمَا ayetindeki kâf harfi gibi ta‘lil anlamındadır. İbn Âşûr kâf harfinin teşbih, ما harfinin ise mastar olduğunu ifade ederek mânâsını “Allah’ın sana ihsanı gibi” şeklinde tefsir etmiştir. İhsan kelimesi de şükran kelimesi gibidir. Her türlü nimete minnettar olmak demektir. Gramerlerde ayetteki kâf harfinin “Kâf-i ta‘lil” olarak adlandırılışına sıkça şahit olmaktayız. Doğrusu ise harfin ta‘lil mânâsının kâf harfinin teşbih mânâsından elde edildiği şeklindedir.”¹⁸⁴

Görüyoruz ki bu ayet ve Bakara suresinden örnek verdiğimiz diğer ayetlerde kâf harfi teşbih anlamında değil ta‘lil anlamında kullanılmıştır. Çünkü teşbih olsaydı kulun ihsanı ile Allah’ın ihsanı benzetme yolu ile bir tutulmuş olurdu ve bu doğru bir yaklaşım olmazdı. Allah’ın ihsanı kulun ihsanında çok daha yücedir. Bunu Şûra Suresinin 11. ayetinde de görüyoruz. Allah (c.c) ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ “Hiçbir şey O’na benzer değildir.” buyurmuştur.

Sonuç olarak kâf harfi, harfi cerr olarak kullanılan Türkçedeki karşılığı “gibi” olan bir edattır ve Arapçada değişik anlamlar ile kullanılmıştır. Temel anlamı teşbihtir

¹⁸¹ Avî‘a, *Hurûfu’t-Ta‘lil*, s.3068.

¹⁸² Câsiye 45/43.

¹⁸³ Avî‘a, *Hurûfu’t-Ta‘lil*, s.3068.

¹⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XX, s.179.

ve “gibi” mânâsını çağrıştırır. Temel anlamını takip eden diğer mânâ ise ta‘lildir. Ancak bazı cümlelerde ta‘lil ve teşbih anlamının birlikte kullanıldığı da olmuştur. Teşbih ve ta‘lil anlamı dışında kâf harfî sebep, gaye, tevkîd, isti‘la mânâlarında da kullanılmaktadır.

2.4. LÂM HARFİ (الحرف لام)

(ل) Lâm harfi, Arap dilinde pek çok mânâlara gelmektedir. Zeccâcî, *Lâmât* adlı eserinde bu harfin otuz bir mânâyâ geldiğini söylerken¹⁸⁵ Murâdî, kırk anlama geldiğini ifade ederek harfi âmil¹⁸⁶ ve gayri amil¹⁸⁷ olmak üzere iki grupta ele almaktadır.¹⁸⁸ Konumuz olan ta‘lil lâmi, âmil grubundan cer eden harfler sınıfına dâhil olmaktadır.

2.4.1. Ta‘lil Lâminin Anlamları

Ta‘lil lâmi, genellikle “için ve sebebiyle” anlamında kullanılan bir harf-i cerdir. Misal, *هَذَا الْبَيْتُ لَكَ* (Bu evi senin için aldım.); *هَذَا الْكِتَابُ لِي* (Bu kitap benimdir.); *ذَهَبْتُ إِلَى الْقَرْيَةِ لِرِيَاةِ أَبِي* (Babamı ziyaret etmek için köye gittim.)

¹⁸⁵ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk, *Kitâbu'l-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mubârek, Dimeşk 1985, s. 31-32.

¹⁸⁶Âmil olan lâmlar: I. Cer eden lâmlar II. Muzâri fiili gizli *أَنَّ* ile nasb eden lâmlar III. Cezm eden lâm olmak üzere üçe ayrılır. I. Cer eden lâmlar: Mulk, istihkâk, ihtisâs, temlik, şibhu't-temlik, neseb, ta‘lil, tebliğ lâmi, bazı (مع, عِنْدَ, قَبْلَ, فِي, مِنْ, بَعْدَ, عَلَى, إِلَى) harfî cer ve zarflarla aynı anlamda kullanılan lâmlar, istiğâse, yemin, taaccub lâmi, mukhame lâmi, nidâ'da muzâf ile muzâfun ileyh arasında gelen lâm, mef'ûl min eclihi açıklayan lâm, te'addî lâmi, lehine, menfaatine anlamındaki lâm, kıyâsî (muttarid) olan zâide lâm ve kıyâsî (muttarid) olmayan zâide lâmlardır. II. Muzâri fiili gizli *أَنَّ* ile nasb eden lâmlar: *كَيْ* lâmi, lâmu'l-cuhûd, ‘âkibe lâmi ve *أَنَّ* anlamında zâide lâmdır. Bkz. Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s. 95-123.

¹⁸⁷Âmil olmayan lâmlar: Belirlilik için kullanılan *أَل* takısı, ibtidâ lâmi, te'kid lâmi, *إِنْ* in cevabında gelen lâm, yemine hazırlayıcı lâm/şart lâmi, amel etmeyen taaccub lâmi, cevap lâmi (*لَوْ*, *لَوْلَا*) kasemin cevabında gelen lâm) dır. Bkz. Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 124-139; Karabela, Nevin, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Aktif Yayınevi, Ankara 2006, s. 7.

¹⁸⁸el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 95.

zikredilen bu cümlelerde gelen lâm edatları ta'lîl lâmı olup “için” anlamı vermektedir.¹⁸⁹

Hasan Akdağ *Edatlar* isimli kitabında cer lâmı için, sonrası öncesine sebep teşkil ettiğinde ta'lîl (sebeb) ifadesini kullanmak daha yerinde olur görüşündedir. Misal, *خَرَجْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ لِلتَّزْرِهِ* (Şehirden gezinti yapmak için çıktık.) Bu örnekten anlaşıldığı gibi şehirden çıkmamıza sebep gezintidir.¹⁹⁰

Ta'lîl lâmı hakkında şöyle bir ifade de kullanılır: Sebep anlamında gelen ve yerine *إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ* terkinin getirilmesi uygun olan bir harftir.¹⁹¹ Misal *إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ* *لَوْجِهَ اللَّهِ* “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz.”¹⁹² bu âyette geçen *لَا* harfi, *لَا* takdirindedir.¹⁹³ Hz. Peygamber (SAV), oğlu İbrahim’in (as) öldüğü gün güneş tutulması üzerine şöyle buyurmuştur: *إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ* “Ay ve güneş hiç kimsenin ölümünden dolayı tutulmaz.”¹⁹⁴ Burada kastedilen mânâ *لَا* takdirindedir. ‘Aynî (ö. 855/1451)’nin, *Şerhu’l-Şevâhidi’l-Kubrâ* adlı eserinde zikredilen şu beyit burada örnek verilebilir:

فَقَدْ حُمَّتِ الْحَاجَاتُ وَاللَّيْلُ مُقَمَّرٌ ۖ وَشَدَّتْ لَطِيَّاتِ مَطَايَا وَأَرْحُلُ

“İhtiyaçlar ortaya çıkmış ve gece mehtaplıdır. Maksatlar için binekler ve takımlar hazırlanıp bağlanmıştır.”

¹⁸⁹İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Muğni’l-Lebib ‘an Kutubi’l-E‘ârîb*, (Thk. Abdullatîf Muahmmmed el-Hatîb), es-Silsiletu’t-Turâsiye, 1. Baskı, Kuveyt 2000, I, 233; Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya 1999, s. 355.

¹⁹⁰ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 355.

¹⁹¹İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mevsû‘atu’l-Hurûf fi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, s. 361; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı*, s. 42.

¹⁹²İnsân, 76/9.

¹⁹³İbnu’s-Şecerî, Ebu’s-Sa‘âdet Hibetullâh b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Alevî, *Emâli İbn’ş-Şecerî*, (Thk. Mahmûd Muammed et-Tanâhî, Kahire 1992, III, 534.

¹⁹⁴el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ‘îl, *Sahîhu’l-Buhârî*, İstanbul 1992, II, 15.

Bu beyitte de lâm harfi, مِنْ أَجْلِ takdirindedir.¹⁹⁵

Ta‘lîl lâmı için başka bir tarif de şöyledir: Bir cümlede, bu harften sonra gelen illet-sebep olurken, kendisinden önce gelen sonuç olur ve sebep anlamındadır.¹⁹⁶ Misal (الْإِكْتِسَابُ ضَرُورِيٌّ لِدَفْعِ الْفَقَاةِ) “Fukaralığı def etmek için kazanç zorunludur.” bu cümlede sebep, (دَفْعُ الْفَقَاةِ) “fakirliğin giderilmesi” olurken müsebbep (الْإِكْتِسَابُ ضَرُورِيٌّ) “kazancın zorunlu olması”dır. Sebeple müsebbebi birbirine bağlayan sebebiyet bağı ise (لَامُ التَّعْلِيلِ) “ta‘lîl lâmı” olarak adlandırılan lâm harfidir.¹⁹⁷

“İçin” anlamına gelen ta‘lîl lâmı, iki ifade arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Misal (جِئْتُ لِلْإِسْتِفَادَةِ) (İstifade etmek için geldim.) cümlesinde zikredilen ta‘lîl lâmı, “için” anlamında olduğundan dolayı sebep sonuç ilişkisi oluşturmuştur. Bu duruma göre “istifade etmek” sebep, “gelme eylemi” ise sonuç olmaktadır.¹⁹⁸ Cahiliye dönemi şairlerinden Nâbîga ez-Zübyânî (ö. ?/604)’nin şu beyti sebep sonuç ilişkisine örnek olarak verilebilir:

وَإِنِّي لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكَ هَزَّةٌ ۖ كَمَا انْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ

“Seni hatırladığım için suda ıslanan kuşun kurumaya gayret ederken
çırpındığı gibi titriyorum.”

Burada ta‘lîl lâmının oluşturduğu sebep sonuç ilişkisine göre “şairin sevdiği kimseyi hatırlaması” sebep olurken “suda ıslanan kuş gibi titremesi” ise sonuç olmaktadır.¹⁹⁹

¹⁹⁵el-‘Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Şerhu’l-Şevâhidi’l-Kubrâ*, thk. ‘Alî Muhammed Fâhir-Ahmed Muhammed Tevfîk es-Sûdânî-Abdulazîz Muhammed Fâhir, Dâru’s-Selâm, Kahire 2010, II, 652.

¹⁹⁶Ibn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, III, 155.

¹⁹⁷Hasen, Abbâs, *en-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire 1978, II, 472.

¹⁹⁸çş-Şerîf, Mahmud Hasan, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî fi’l-Kur’ân*, I. s. 816.

¹⁹⁹Ibn Mâlik et-Tâî, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, II, 372.

İbn Yaîş, ta‘lîl lâminin, اِخْتِصَاص / ihtisas, özgü olma anlamını da ihtiva ettiği, görüşündedir. Yani sebeplilik anlamıyla beraber tahsis ve aitlik anlamı da dikkate alınmalıdır. Misal جِئْتُكَ لِلْإِكْرَامِ “Ben sana ikramın sebebiyle geldim.” bu cümlede ta‘lîl lâmı, gelme eyleminin ikrama tahsis edildiğine delâlet etmektedir. Çünkü ikramın sebebi gelme işine özgü olmaktadır.²⁰⁰ Diğer benzer örneklerde: الْجَنَّةُ لِلْمُؤْمِنِينَ (Cennet inanan kimselere mahsustur.) Burada cenneti iman eden kimselere özgü kılarken; النَّارُ لِلْكَافِرِينَ (Cehennem kâfirlere özgüdür.) sözüyle de ateşi kâfirlere has kılmaktadır.²⁰¹

Ebû Hayyân, ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً﴾ “Öyle Allah ki, yeryüzünde bulunanların hepsini sizin faydalanmanız için yarattı.”²⁰² bu âyette لَكُمْ terkinde zikredilen lâmin (لِإِنْتِفَاعِكُمْ ve لِأَجْلِكُمْ) anlamlarında yani dünyada yaratılan şeylerin insanın dini ve dünyevi menfaatlerini sağlamak için yaratıldığını ifade ettiğinden dolayı ta‘lîl lâmı olarak adlandırmasının daha yerinde olacağını bununla birlikte temlik ve ibâha vecihlerinin de olabileceği görüşündedir. Nahiv âlimlerince ağır basan görüş ise buradaki lâmin harfinin ihtisâs, ta‘lîl ve sebep mânâsında olduğuna dairdir. Şöyle ki Allah (c.c)’ın yeryüzündeki bütün şeyleri insan için yaratması cihetiyle ta‘lîl olurken, beşeriyete özgü kılınması cihetiyle de ihtisâs mânâsında olmaktadır.²⁰³

2.4.2. Ta‘lîl Lâminin İsimlendirilmesi

Ta‘lîl lâminin isimlendirilmesi hususunda bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Şimdi kısaca bunları inceleyelim:

²⁰⁰el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 17.

²⁰¹İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, IV, 480; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 233.

²⁰²Bakara, 2/29.

²⁰³Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 215.

2.4.2.1. Key Lâmi (لام كي)

Kutrub (ö. 210/825) ve en-Nehhas (ö. 338/950), key lâmi (لام كي) ismiyle zikretmişlerdir.²⁰⁴ Bu durumda ta'lîl lâminin كي edatı ile aynı anlama geldiği ya da gelmediği şeklinde konuyu izah edebiliriz:

1. كي edatı ile aynı anlama gelmesi:

Key lâmi, fiili muzârinin başına gelip sebep ifade eden harftir. كي edatı gibi başına geldiği muzâri fiili nasb ederek sebep bildirdiğinden dolayı bu adı almıştır.²⁰⁵ Misal ﴿أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ “Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri), Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz.”²⁰⁶ âyette لِيُحَاجُّوكُمْ muzâri fiilin başında zikredilen lâmi harfi, harf-i cerdir. Bu harf, كي gibi sebep ifade ettiğinden dolayı “key lâmi” denmiştir. Key lâmindan sonra أَن mastarının gizlenmesi ya da açığa çıkması câizdir.²⁰⁷ Ancak bu harfin anlamı açık olduğundan ve çok kullanıldığından dolayı أَن lafzının hazfî câiz görülmüştür.²⁰⁸

Zeccâcî, ta'lîl lâminin ismin başına geldiğinde mef'ûlün li-eclih olarak isimlendirirken muzâri fiillerin başına geldiğinde ise key lâmi olarak adlandırmaktadır. Küseyyir 'Azze (ö. 105/723)'nin şu beyti muzâri fiilin başına gelişine örnek olarak verilebilir:²⁰⁹

²⁰⁴en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İsmâil, *Risâle fi'l-Lâmât*, thk. Taha Muhsin, Mecelletü'l-Mevrid, Cilt: 1, Sayı: 1-2, Bağdat 1971, s.140-150.

²⁰⁵ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 66; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 115.

²⁰⁶Bakara, 2/76.

²⁰⁷Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, s.441.

²⁰⁸Kabela, *Arap Dilinde Lâmi Edatı ve İşlevleri*, s. 72.

²⁰⁹Emevî devleti döneminde yaşayan hicazlı şair Küseyyir 'Azze (ö. 105/723) ismiyle meşhur olmuştur. Asıl adı Küseyyir b. 'Abdurrahman b. Ebî Cum'a el-Esved b. Âmir b. Uveymir el-Huzâî'dir. Mervân b. el-Hakem (ö. 65/685) ile Yezîd b. 'Abdûlmelik (ö. 105/724) arasındaki yaşadığı bilinmektedir. Azze'ye olan aşkı dillere destan olmuştur. Halk arasında Azze'nin Sevgilisi diye tanınır. Uzrî Gazelleri türündeki şiirleri meşhurdur. Uzrî Gazel: Platonik bir aşkı anlatan, cennet- cehennem, kaza-kader vb.

تَمَثَّلْ لِي لَيْلَى بِكَلِّ سَبِيلٍ ۞ أُرِيدُ لِأَنْسَى ذِكْرَهَا فَكَأَنَّمَا

“Ben onun hatırasını unutmak istiyorum fakat her gittiğim yolda leylanın sureti bana gözüktüyor.”²¹⁰

Ta‘lîl lâminin asli harekesi hareketlerin en hafîfi olan fetha ile dir. Bu harf, zahiri isimlerin ve zamirlerin başına geldiğinde fetha harekesini alır. Ancak ibtidâ lâmıyla karışma ihtimali olduğundan dolayı zahiri isimlerin başında bulunduğu kesre harekesiyle hareketlenmektedir. İsmi başında bulunuşuna şu cümle örnek verilebilir:

هَذَا الْمَالُ لَزَيْدٍ (Bu mal, Zeyd içindir.) Zamirlerin başına dâhil olduğunda asli harekesi

yani fetha harekesiyle gelir. Misal, هَذَا الْمَالُ لَكَ (Bu mal senindir.)²¹¹ Muzâri fiilin

başına dâhil olan bu lâmin harekesi kesra harekesiyle hareketlenmektedir. Misal جَلَسْتُ

لَأَكْتُبَ (Yazmak için oturdum.) cümlesinde fiilin başında vaki olan key lâminin

harekesi kesradır.²¹²

Key lâmindan önce müstakil bir cümle bulunması gerekir. Bu cümle isim cümlesi, mâzi ya da muzâri fiille gelen bir fiil cümlesi olabilir.²¹³ en-Nehhas da *Risâle* adlı eserinde, muzâri fiilin başına gelen key lâmindan önce haberi cümlelerin²¹⁴ bulunması gerektiğini ifade etmektedir.²¹⁵ Misal: زَيْدٌ قَائِمٌ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana

ihlanda bulunmak için ayaktadır.) bu cümlede key lâmi, مُزَارِعٌ muzâri fiilinin başında

vaki olmuş ve kendisinden önce زَيْدٌ قَائِمٌ mübteda ve haberden oluşan müstakil bir

unsurların çokça yer aldığı bir aşk şiiri türüdür. Bkz. Çuhadar, Mustafa, “Küseyyir”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2002, XXVI, s.575-576.

²¹⁰Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Dîvânu’l-Me‘ânî*, thk. Ahmed Hasen Bessec, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Kahire 1994, I, s.111.

²¹¹İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, III, s.149-150.

²¹²eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

²¹³eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

²¹⁴Cümle hüküm bildirip bildirmeme bakımından haberî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hüküm bildiren diğer bir ifadeyle inkâr ve tasdiği uygun olan cümlelere haber cümlesi denir. Geniş bilgi için bkz. Kocabıyık, Halil İbrahim, *Belâgat Açısından Ebû Hayyân’ın el-Bahru’l-Muhît Tefsiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, s. 298.

²¹⁵en-Nehhâs, *Risâle fi’l-Lâmât*, s.140-150.

isim cümlesi gelmiştir. Benzer durum şu âyette de söz konusudur. ﴿وَهَذَا كِتَابٌ﴾

﴿مُصَدِّقٌ لِّسَانٍ عَرَبِيًّا لِّنَّذَرِ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ “İşte bu (Kur'an), zalimleri uyarması için Arapça

bir dil ile (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir Kitaptır.”²¹⁶ Burada da لِّنَّذَرِ الَّذِينَ

ظَلَمُوا den önce هَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانٍ عَرَبِيًّا isim cümlesi zikrolunmuştur.²¹⁷ Mâzi fiile

örnek olarak زَيْدٌ قَامَ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana ihsanda bulunmak için ayakta durdu.)

cümlesi verilebilir. Burada لِيُحْسِنَ key lâmindan önce, قَامَ fiil ve fâilden oluşan ve

mâzi fiille başlayan müstakil bir fiil cümlesi vaki olmuştur. Muzâri fiile de şu örnek

verilebilir: زَيْدٌ يَقُومُ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana ihsanda bulunmak için ayakta duruyor.)

Burada لِيُحْسِنَ den önce, يَقُومُ fiil ve fâilden oluşan ve muzâri fiille başlayan müstakil

bir fiil cümlesi gelmiştir.²¹⁸ Konuya ayetten şu örnek verilebilir. ﴿ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ﴾

﴿عِنْدَ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ “Sonra onunla değersiz ve az şeyleri satın almak için,

‘Şu Allah'ın katından gelmiştir.’ derler.”²¹⁹ Burada يَشْتَرُونَ fiilinin başında gelen illet

lâmı key lâmı olup müteallakı يَقُولُونَ muzâri fiilidir.²²⁰

Key lâmı, yalın hâli ile yani tek başına, kendisinden hemen önce gelen atıf vâvıyla, olumlu cümlede kendisinden önce ve sonra gelen اَنَّ edatıyla, olumsuz cümlede kendisinden sonra gelen اَنَّ edatıyla ve كَيْ edatıyla birlikte muzâri fiilin başında gelebilir. Sözünü ettiğimiz bu durumları örnekler ile izah edelim:

²¹⁶Ahkaf, 46/12.

²¹⁷eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

²¹⁸A.g.e, s. 816.

²¹⁹Bakara, 2/79.

²²⁰Ahfeş *Me‘âni'l-Kur‘ân li'l-Ahfeş*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ‘a, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1990, s. 126.

Key lâmi, yalın hâli ile yani beraberinde كَيِّ gibi bir edat olmaksızın tek başına gelebilir. Misal : ﴿وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ “İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları indirdi.” burada lâm, harf-i cer görevinde ve ta‘lîl mânâsında olup yalın halde yani kendisinden önce-sonra açıktan كَيِّ gibi edat gelmeksizin tek başına sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Buna göre ta‘lîl lâminin tercüme karşılığı “için” olup “İnsanların ihtilafa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri” sebep, “Kitap indirmesi” ise sonuçtur.²²¹

Key lâmindan önce bir atıf vâv’ı gelirse aynı konumdaki fiile atıf yapılır. Şayet kendisinden önce atıf yapılabilecek bir fiil ya da ona sebep oluşturacak bir cümle bulunmuyorsa mahzûf olduğu görüşü ağır basar ve bağlama uygun şekilde takdir yapılır. Misal, ﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأْتِيَنَّكُمْ نِعْمَتِي﴾ “Ancak (hiçbir hüccet kabul etmeyen) onlardan zâlim olanlar müstesna. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. (Kible tahvilini size emrettim ki) nimetimi sizin için tamamlayayım.”²²² Bu âyette وَلِأْتِيَنَّكُمْ terki binin başında ta‘lîl görevi yapan key lâmi gelmiş olup hemen kendisinden önce de atıf vâv’ı vaki olmuştur. Ancak lâm ile atıf vâv’ı arasında kendisinden sonrakine illet olabilecek müstakil bir cümle bulunmamaktadır. Bu durumda bu cümle nin mahzûf olduğu görüşü ağır basar. Sonuçta ya kendisine uygun bir terkibe (Sizi muvafık kılma ve size olan nimetimi tamamlamam için benden korkunuz.) şeklinde takdiri bir atıf yapılır ya da وَلِأْتِيَنَّكُمْ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ عَرَفْتُكُمْ قَبْلَتِي (Size olan nimetimi tamamlamak için kiblemi öğrettim.) haberi bir cümle takdir edilir.²²³

²²¹el-Aramî, Muhamme el-Emîn b. Abdillâh, *Tefsîru Hadâiki’r-Rûh ve’r-Reyhân fî Ravvâbi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Hâşim Muhammed ‘Alî b. Huseyn Mehdî, Dâru Tavkî’n-Necâh, Beyrut 2001, III, s.267.

²²²Bakara, 2/150.

²²³ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, s.206; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, s.44.

Key lâmi aslen bir harf-i cerr olduğu için müteallaka²²⁴ ihtiyaç duyar. Bu müteallak bazen hazfedilebilir. Misal ﴿قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ (İbrahim (as)) "Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için" dedi."²²⁵ bu âyette لِيَطْمَئِنَّ muzâri fiilinin başında gelen lâm, key lâmi olup müteallakı mahzûf olan سَأَلَ fiilidir. Takdiri, وَلَٰكِنْ سَأَلْتُ مُشَاهَدَةَ الْكَيْفِيَّةِ لِإِحْيَاءِ الْمَوْتَى لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي "Ama kalbim mutmain olması için ölümlerin diriliş keyfiyetini seyretmek istedim." şeklindedir.²²⁶

كَي edatının nasb ya da cerr harfi oluşu hakkında Basra ve Kûfe ekolleri arasında ihtilaf vardır. Basra ekolüne göre bu edat hem nasb hem de cer edici bir harftir. Kûfelilere göre sadece nasb edatı olup cer harfi olması câiz değildir. Kûfeliler savundukları teze delil olarak لَكِي terkinin getirmektedir. Yani كَي edatı, cerr harfi ise başına cer lâmi gibi başka bir cer harfinin gelmesi mümkün değildir. Basralılar, bu edatın başına lâm harf-i cerri gelecek olursa iki cer harfi bir arada olmayacağından dolayı كَي nasb edatı olur. Şayet başındaki cer harfi kaldırılırsa cerr harfine dönüşür görüşündedir.²²⁷

Olumsuzluk edatı olan لَا harfi, muzâri fiil ile key lâmi arasına girecek olursa فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ in açığa çıkması vacip olur. Misal şu âyette ﴿فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْنَكُمْ حُجَّةٌ بَلْ هُمْ كَافِرُونَ﴾ "Yüzünüzü o yana çevirin ki insanlar için aleyhinize bir hüccet bulunmasın."²²⁸ لَكِي edatı açığa çıkmıştır. لَكِي terkinin açılımı şöyledir: Burada lâm harfi, key lâmi anlamında olup kendisini لَا nâfiye takip etmektedir. Bu durumda cer

²²⁴Câr ve mecrûrun veya zarfın bağlı olduğu fiil veya fiile benzeyen türemiş başka bir kelimedir. Bkz. Bolelli, Nusrettin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*, I. Basım, İstanbul 2006, s. 695.

²²⁵Bakara, 2/160.

²²⁶Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 644.

²²⁷el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn 'Abdurrahmân, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, y.y., 1993, s. 461; İmîl Bedî', *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

²²⁸Bakara, 2/150.

lâmı ile لا nâfiye edatı, her ikisi de harekeli ve aynı cinsten harfler olarak bir arada bulunmaktadır. Aynı cinsten harflerin bir arada bulunması uygun görülmemesinden ve ağırlık oluşturmamasından dolayı اَنَّ in zorunlu olarak açığa çıkması vaciptir. Diğer durumlarda ise key lâmi çok kullanıldığından ve anlamı da açık olduğundan dolayı lâmdan sonra اَنَّ in düşürülmesi câiz görülmüştür.²²⁹

Kûfe ekolüne göre lâma bitişerek mansup olan muzâri fiili bizzat lâmin kendisi nasb etmektedir. Misal جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِي (Bana ikram etmen için sana geldim.) buradaki تُكْرِم muzâri fiilini كِي mesabesinde olan key lâmi, لَتُكْرِم şeklinde kendi başına nasb etmiştir. Basra ekolüne göre ise muzâri fiili nasb eden şey takdiri اَنَّ edatıdır. Yani لَتُكْرِم جِئْتُكَ لِأَنَّ تُكْرِمَنِي şeklindedir.²³⁰

Basralılara göre key lâminin görevi isimleri cer etmektir. Misal وَمَا أَهْلَ بِهِ ﴿لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ bu âyette غَيْر isminin başına gelip cer etmiştir. Key lâmi şayet başında اَنَّ bulunan muzâri fiile dâhil olacak olursa fiille birlikte اَنَّ edatı takdiren mecrur olur. Misal ﴿سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ اَنَّ edatı takdiren mecrur olur. Misal ﴿سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ bu âyette key lâmindan sonra gelen يُفْسِد muzâri fiili, takdiri اَنَّ edatı ile nasb olup masdarı müevvele dönüşerek her ikisi birlikte key lâminin takdiren mecruru olmuştur.²³³ Basralıların bu hususta ileri sürdükleri tez, isimlerin başına cer edici olarak gelen amillerin fiillere de dâhil olup

²²⁹Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 41; İmîl Bedî', *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

²³⁰el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 461; İmîl Bedî', *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

²³¹Bakara, 2/173.

²³²Bakara, 2/205.

²³³el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 462; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, s.329

onları nasb etmesi mümkün değildir. Yani lâm harf-i cerri isimlerde amil olduğundan dolayı fiillerin amili olması câiz değildir.²³⁴

Kûfelilere göre, كَي den sonra أَنْ edatının ortaya çıkması câizdir. Misal جِئْتُ أَنْ أُكْرِمَكَ (Sana ikram etmek için geldim.) bu cümledeki أُكْرِمُ fiilini nasb edici amil olan كَي ve أَنْ edatlarının her ikisi de amil olan lâmı tekit için gelmiştir. Basralılara göre كَي den sonra أَنْ edatının açığa çıkması câiz değildir.²³⁵

İbn Keysân (ö. 320/932)'a göre, key lâmindan sonra gelen fiilin كَي ya da أَنْ edatıyla mansub olması câizdir.²³⁶

Kûfeliler, كَي harfi muzâri fiili nasb edici bir edat olduğundan dolayı bunun yerine kullanılan ve aynı anlamı taşıyan lâm harfinin de bizzat kendisinin nasb edici olacağı tezini ileri sürmektedirler. Misal أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ “Cennete girmek için Müslüman oldum.” bu cümlede أَدْخُلَ fiilini كَي harfinin yerinde gelen اللام harfinin bizzat kendisi nasb etmiştir.²³⁷

Basralılara göre key lâmı, كَي harfini nasb edici olduğunda kapsadığı gibi cer harfi olduğunda da kapsamaktadır. Bu durumda كَي harfinin cer edatı olması onu nasb edici olma özelliğinden alıkoymaz. Böylece mânâ bakımından key lâmı ile كَي harfi arasında hiç bir fark yoktur. Ancak amelde bazı farklılıklar olabilir. Misal أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ bu cümlelerde lâm, key mânâsında olup doğrudan

²³⁴el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 462.

²³⁵A.g.e, s. 466; İmîl Bedî', *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 457.

²³⁶İmîl Bedî', *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 457.

²³⁷ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 66; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 464.

ismin başına ve muzâri fiile dâhil olurken *كِي* ve *لَكِي* harfleri ise lââm ile aynı mânâda oldukları halde *أَدْخَلَ الْجَنَّةَ* ve *أَسْلَمْتُ كِي* sadece muzâri fiilin başında gelmişlerdir. Ayrıca Basralılar *أَنْ*, *لَنْ*, *إِذَنْ* edatlarının dışında kalan bütün nasb edici edatların gizli *أَنْ* ile nasb ettiği görüşünü benimsemektedirler.²³⁸

2. *كِي* edatından farklı anlama gelmesi:

Ta‘lîl lâminin kullanımı *كِي* den daha geniştir. Hem muzâri fiilin başına hem de ismin başına dâhil olur ve illetini beyan eder. Misal *إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا* “*Babam, bizim yerimize sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.*”²³⁹ bu âyette *لِيَجْزِيَكَ* terki binde muzâri fiilin başındaki lââm harfi, ta‘lîl mânâsında olup birinci cümle bitiminde ikinci cümle başında gelmiş ve ikinci cümleyi birinci cümleye bağlamıştır. *جِئْتُ لِطَلَبِ الْعِلْمِ* (İlim öğrenmek için geldim.) bu örnekte ise ta‘lîl lâminin cerr ettiği *طَلَبِ الْعِلْمِ* sebep, müteallakı (ilgili olduğu fiil vb.) da müsebbeb (sonuç) olarak adlandırılır.²⁴⁰

İbn Mâlik (ö. 672/1274), ta‘lîl lâminin anlam ve amel bakımından *كِي* edatına müsavî olduğu görüşündedir.²⁴¹ Bazı araştırmacılar, bu iki edatın birbirine yakın mânâlar ifade etmesine ve aralarında açık bir fark olmamasına rağmen kullanımda farklılıklar olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre: *كِي* muzâri fiile bitişik olarak gelir ve onu nasb eder. Ta‘lîl lâmi ise hem muzâri fiillerin hem de sarîh isimlerin

²³⁸ez-Zeccâcî, *Kitâbu 'l-Lâmât*, s. 66; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 464.

²³⁹Kasas, 28/25.

²⁴⁰es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, III, s.353.

²⁴¹Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasen Handâvî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk t.y., XI, s.185.

başında gelir ve كَي den daha kapsamlıdır. Çünkü ta‘lîl lâmıyla hakîkî ve mecâzî ta‘lîl gerçekleştirilirken كَي ile sadece hakîkî ta‘lîl gerçekleşmektedir.²⁴²

Ta‘lîl lâmı bazen mecâzî mânâ ihtiva edebilir. Misal فَالْنَقْطَةُ آلَ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ

﴿لَهُمْ عَذَابٌ وَحَرْنَا﴾ “*Firavun ailesi ileride kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak*

yavruyu aldı.”²⁴³ bu âyette لِيَكُونَ terkinin başındaki lâm, hakiki mânâda olmayıp

mecaz yoluyla kullanılan ta‘lîl lâmıdır. Bir şeyin amacı ve gayesi varacağı noktadır.

Burada, düşmanlık ve hüznün ulaştığı noktada teşbih yoluyla kullanılmıştır. Çünkü

Musa (as)’ın düşman edinilmesi Firavun ’un adamlarının onu almasının sebebi

değildir. Bilakis ondan faydalanmak, onu sevmek ve ona sahip çıkmak için aldılar.

Sonuçta fiile götüren sebep fiilin kendisi için işlendiği gayeye benzetilmiştir. Yani

Musa (as)’ı bulup almalarının sonucu onlar için bir düşmanlık ve hüzn olduğundan

dolayı sanki onlar onu bunun için bulup almış gibi oldular. Bu âyette لِيَكُونَ terkinde

bulunan ta‘lîl lâmı yerine كَي şeklinde كَي edatı takdir edilemez. Çünkü bu edat

her ne kadar ta‘lîl anlamına gelse bile mecaz anlam ihtiva etmemektedir.²⁴⁴ Söylenilen

şu sözlerde de aynı durum söz konusudur: عَلِمْتُكَ الرَّمَايَةَ لَتَرْمِينِي وَعَلِمْتُكَ الشَّعْرَ لَتَهْجُونِي

(Sana okçuluğu öğrettim neticede bana ok atasın diye. Sana şiiri öğrettim neticede beni

hicvedesin diye.) Burada hoca, okçuluk ve şiir eğitimi vermesi sonucunda kendisi

okların hedefine ve hicve maruz kalmıştır. Sanki o bunların eğitimini bunun için

vermiş gibi olmuştur.²⁴⁵

²⁴²es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, III, s.355; Çavdar, Emre, *Arap Dili'nde "Lâm", "Lâ", "Mâ" Edatları ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 67-68.

²⁴³Kasas, 28/8.

²⁴⁴ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.395; Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. 'Umar et-Temîmî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, XXIV, s.195; Nâzîru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbuddîn el-Halebî, *Şerhu't-Teshîl el-Musemmâ 'Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid*, thk. 'Alî Muhammed Fâhîr ve Âharûn, Dâru's-Selâm, Kahire 2007, VIII, s.4260.

²⁴⁵es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, III, s.356; el-Efğânî, Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mûciz fî Kavâ'idî'l-Lugatî'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003, I, s.76.

çocuğunun annesine bizzat verilmesiyle gerçekleşecektir. Çünkü bir şey hakkında haber vermek hiçbir zaman görme gibi olmaz. Hz. Musa (as)’ın annesi vaad edilen şeyin gerçekleşmesiyle onu bizzat görmekle kalbi sükûnete kavuşacaktır. İster mümin olsun ister kâfir olsun her bir anne öncelikle çocuğunun kendisine verilmesini talep ettiğinden dolayı bu durum كَي ta‘lîl edatıyla ifade edilmiştir. Âyetin devamında gelen

لِنَعْلَمَ buradaki ta‘lîl lââmı, sadece bilmeyi değil bununla birlikte mutmain olma mânâsını da ihtiva etmektedir. Hz. Musa (as)’ın annesi, Allah (c.c)’ın vadinin hak olduğunu ve vadinden dönmeyeceğini biliyordu. Şayet ta‘lîl lââmıyla değil de كَي تَعْلَمَ

كَي ta‘lîl edatıyla gelmiş olsaydı Allah’ın vadinin hak olduğunu bilmediği mânâsı ortaya çıkmış olurdu.²⁵¹ Benzer durum Kehf Suresinin şu âyetinde de vardır. ﴿وَكَذَلِكَ أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ “Böylece Allah’ın vadinin gerçek olduğunu bilmeleri için bulunmalarını sağladık.”²⁵² Ashab-ı Kehf Allah’ın vadinin hak olduğunu biliyor ve hiç bir şüpheleri yoktu. Böyle olmasaydılar kavimlerinden ayrılıp mağaraya sığınmazlardı. Burada لِيَعْلَمُوا terkinin başında gelen ta‘lîl lââmı yerine كَي يَعْلَمُوا şeklinde gelmiş olsaydı hakîkî ta‘lîl gerçekleşmiş olurdu ki onlar Allah’ın vadini bilmiyorlardı, bu sayede öğrensinler mânâsına gelirdi.²⁵³

2.4.2.2. Mef’ûlün min Eclih Lââmı (لام المفعول من أجله)

Zeccâcî, مِّنْ أَجْلِ mânâsına geldiğinden dolayı mef’ûlün li-eclih’i ifade eden bir lââm çeşidi olduğunu söylemekte ve²⁵⁴ *Kitâbu'l-Lâmât* adlı eserinde de bu isimle ele almaktadır. Ona göre bu lââm edatı, fiilin meydana geliş sebebini açıklamak için gelir. Misal اِكْرَمْتُ زَيْدًا لِعَمْرٍو (Zeyd’e Amr için ikramda bulundum.) yani burada lââm harfi مِّنْ أَجْلِ عَمْرٍو (Amr için) şeklinde olup takdiri مِّنْ أَجْلِ (için) mânâsında

²⁵¹el-Aramî, *Tefsîru Hadâiki’r-Rûh*, XXI, s.130.

²⁵²Kehf, 18/21.

²⁵³el-Aramî, *Tefsîru Hadâiki’r-Rûh*, XIV, s.463; es-Sâmerrâî, *Meâni’n-Nahv*, III, s.358.

²⁵⁴ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.31-32.

olmaktadır. Benzer diğer bir örnekte de aynı durum söz konusudur. **بَرَزْتُ أَخَاكَ لَكَ** (Senin için kardeşini temize çıkardım.) Yani bu cümlede de lââm edatı **مِنْ أَجْلِكَ** (Senin için) takdirindedir.²⁵⁵

Ferezdak (ö. 114/732)'ın²⁵⁶ bir beytinde geçen lââm harfî mef'ûlün li-eclih'e örnek olarak verilebilir:

دَعَوْتُ لِأَذِي سَوَى السَّمَوَاتِ أَيْدَهُ ۖ أَدْنَى مِنْ وَرِيدِي وَالْطُّفْ

²⁵⁷ لِيَشْغَلَ عَنِّي بَعْلَهَا بِزَمَانَةٍ ۖ فَتُذْهِلَهُ عَنِّي وَعَنْهَا فَنُسَعِفُ

“Gücüyle semaları tesviye eden Allah’a dua ederim, O ki bana şah damarımdan daha yakın ve daha lütufkârdır.

Kocasının müzmin bir hastalıkla meşgul olması için, o müzmin hastalık ki bana ve sevgilime unutturur ve böylece maksadımıza ulaşırız.”

Zeccâcî, bu şiirde **لِيَشْغَلَ** terkinin başında bulunan lââm harfinin kendisinden

önce gelen **دَعَا** fiilinin sebebini açıkladığını ve **لِ** mânâsında yani **لِ** **لِيَشْغَلَ** **بَعْلَهَا**

(kocasını müzmin bir hastalıkla meşgul etmesi için) şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bu şiirde yapılan izahlar doğrultusunda sebep-sonuç ilişkisi içerisinde “Allah’ın kocasını müzmin hastalıklarla meşgul etmesi” sebep olurken “kadının Allah’a dua etmesi” ise sonuçtur.

²⁵⁵ A.g.e *Kitâbu ’l-Lâmât*, s. 138.

²⁵⁶ Tam adı Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa’saa et-Temîmî olan Arap şair Basra’da doğmuş, Emeviler döneminde yergileriyle meşhur olmuştur. Bkz. Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XII, s.373-375.

²⁵⁷ ez-Zeccâcî, *Kitâbu ’l-Lâmât*, s. 67.

2.4.2.3. İllet-Sebep Lâmi (لام العلة-السبب)

Mâlekî, ta'lîl lâmi مِنْ أَجْلِ anlamında olduğundan illet ve sebep lâmi olarak da adlandırılır görüşündedir.²⁵⁸ Misal, جِئْتُكَ لِلإِحْسَانِ (İhsanda bulunmak için sana geldim.) bu cümlede لِلإِحْسَانِ terkinin başındaki lâm, مِنْ أَجْلِ anlamında olup illet ya da sebep lâmi olarak isimlendirilir.²⁵⁹ İmru'u'l-Kays'ın (ö. .../565)²⁶⁰ şu beyiti örnek olarak verilebilir.

فَجِئْتُ وَقَدْ نَضْتُ لِنَوْمٍ ثِيَابَهَا ۖ لَدَى السُّتْرِ إِلَّا لِنِسَةِ الْمُتَقَصِّلِ

“Ben geldiğimde o perde yanında uyku için bir parça hariç bütün elbiselerini çıkarmıştı.”

Bu şiirde geçen لِنَوْمٍ terkinin başında bulunan lâm harfi مِنْ أَجْلِ anlamına gelip “uyuma” sebep, “elbiselerini çıkarmak” ise sonuç olarak adlandırılır.²⁶¹ Konuyla alakalı olarak şu beyitte zikredilebilir:

تَسْمَعُ لِلْجَرِّعِ إِذَا أُسْتَحِيرَا ۖ لِلْمَاءِ فِي أَجْوَاهِهَا خَرِيرَا

“Develer suyu yudumlamak için kana kana içerken sen develerin karnındaki suyun sesini işitirsin.”

²⁵⁸Mâlekî Ahmed b. ‘Abdinnûr, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk 1985, s. 299.

²⁵⁹Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s. 299.

²⁶⁰Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairlerinden olan İmru'u'l-Kays İbn Hucr (ö. Miladi 540)'dir. Bu tanınmışlığı Basralı âlimlerin onu klasik kasideye ilk şeklini veren, kasideyi ilk uzatan, sevgilisinin göç ettiği yerlerde durup ağlayarak hissiyatını dile getiren ilk şair olarak nitelermelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Hz. Peygamber'in İmru'u'l-Kays'ın şairliğini takdir edip onun şairlerin öncüsü ve bayraktarı olduğunu söylemesi, Hz. Ali'nin de şiirlerini beğenip övmesi şöhretini daha da arttırmıştır. Bkz. Savran, Ahmed, “İmruülkays b. Hucr”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXII, s.237-238.

²⁶¹Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s. 299.

Burada لَجْرَعِ terkinin başındaki lââm, مِنْ أَجْلِ جَرْعِ mânâsında olup “Develerin kana kana su içip yudumlaması” sebep ya da illet olarak adlandırılırken, “develerin karnındaki su sesinin işitilmesi” ise sonuç olarak isimlendirilir.²⁶²

İllet ifade eden lââm harfî muzâri fiilin başına geldiğinde nahiv âlimlerinin bir kısmı key lââmı olarak ifade ederken bir kısmı da ta‘lîl lââmı لَامِ التَّعْلِيلِ ya da sebep lââmı لَامِ السَّبَبِ olarak isimlendirmişlerdir.²⁶³

2.4.2.4. Key Yerine Geçen Lââm (اللام التي في مكان كي)

Ahfeş, Me‘âni’l-Kur‘ân adlı eserinde ta‘lîl lââmı ifadesini kullanmak yerine “key yerine geçen lââm” tabirini kullanmış ve bu görüşünü de şiirden getirmiş olduğu şu şahitle desteklemiştir.

يُؤَامِرُنِي رَبِيعَةُ كُلَّ يَوْمٍ ۖ لِأَهْلِكَ وَأَقْتَتِي الدَّجَاجَا

“Rabî‘a b. en-Nemr, her gün bana develerimi satmam için emir ferman buyuruyor.

Hâlbuki benim tavuktan başka hiçbir kazancım yoktur.”

Bu beyitte geçen أَهْلَكَ fiilinin başında gelen lââm harfî, fiili muzâriyi gizli (أَنَّ) “en” ile nasb eden (كَيْ) “key” yerinde gelmiş ve bundan dolayı “key yerine geçen lââm” ismini almıştır.²⁶⁴

Bazı nahiv âlimleri de sebep-sonuç ilişkisi kuran bu lââm harfini sarîh isimlerin başına dâhil olduklarında “lâmu’l-illet” ismiyle adlandırırken muzâri fiillerin başına geldiğinde “lâmu’t-ta‘lîl” adını vermektedirler.²⁶⁵

²⁶²ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk, *Hurûfî’l-Me‘âni*, thk. ‘Alî Tefvîk el-Ahmed, Muessetu’r-Risâle, Beyrut 1984, s. 85; İbnu’l Esîr, Ebu’s-Su‘âdâtî’l-Mubârek b. Muhammed, *el-Bedî‘ fî ‘Ilmi’l-‘Arabiye*, thk. Fethî Ahmed Aliyyuddîn, Câmî‘atu Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1999, s. 254.

²⁶³el-Hamzâvî, ‘Alâ’ İsmâîl, *Devru’l-Lehece fî’t-Tak‘îdi’n-Nahvî*, Câmî‘atu Elmanya, Mısır t.y., I, s.30.

²⁶⁴El-Ahfeş, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, I, s.130.

²⁶⁵eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 815.

2.4.3. Ta‘lîl Lâminin Geldiği Yerler

Ta‘lîl lâmi sarîh isimlerin, musteğâs min eclih’in ve masdar-ı müevvelin başında gelir.

2.4.3.1. İsimlerin Başında Gelmesi

İbn Cinnî²⁶⁶ (ö. 392/1002)’ye göre nahiv ilminde harf-i cer olan lâm, emir ve kase m lâmları gibi fiillere has edatlardan olmayıp isimlerin başına dâhil olanlardır. Misal جِئْتُ لِأُكْرِمَكَ (Sana ikram etmek için geldim.) cümlesinde لِأُكْرِمَكَ ter kibinin başında gelen lâ m harf-i ceri ile ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ﴾ “Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Bu, Allah’ın seni (geçmiş ve gelecek günahlarını) bağışlaması içindir.”²⁶⁷ bu âyette لِيُغْفِرَ muzâri fiilin başında gelen lâ m harf-i cerri her ne kadar fiile dahil olmuş gibi görünseler de gerçekte fiille kendileri arasında takdiri bir nasb edici أَنْ edatı vardır. Yani جِئْتُ لِأُكْرِمَكَ takdirinde olup sanki لِأُكْرِمَكَ gibidir.²⁶⁸

2.4.3.2. Musteğâs min Eclih’in Başında Gelmesi

Arap dilinde imdada çağır m ak ya da yardım istemek kastıyla yapılan nidâ çeşidine istiğâse (استغاثة) denir. İstiğâse, kendisinden yardım almak kastıyla çağrıda bulunulan (musteğâs bih) ve kendisi lehine yardım istenen (musteğâs leh/musteğâs min eclih) den oluşan bir nidâ şeklidir.

Bu nidâ çeşidinde يَا edatı kullanılır. Münâdâ olan musteğâs bihin başına genelde fethalı lâ m harfî ve musteğâs min eclihin başına da kesreli ta‘lîl lâ mı getirilerek yapılır.²⁶⁹ Misal يَا لَلنَّاسِ لِلْمَظْلُومِ (Ey insanlar, mazlumlara yardım için

²⁶⁶ Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, Musul’da dünyaya gelen Arap dili ve edebiyatı âlimidir.

²⁶⁷ Fetih, 48/1-2.

²⁶⁸ İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Usmân, *Sırru Sinâ’âti’l-İrâb*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1985, I, s.331.

²⁶⁹ el-Merzubânî, Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî el-Hasen b. ‘Abdillâh, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasen Mehdilî-Ali Seyyid Ali, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye, Beyrut 2008, I, s. 89; İbn Hişâm, Cemâlüddîn Ebu

koşun.) bu cümlede يا nidâ edatıdır. لِلنَّاسِ bu terkip münâdâ olup aynı zamanda musteğâs bihtir. Başındaki lâm harfi de ‘akıbe lâmı olarak adlandırılır. للمظلوم terkipi musteğâs leh/musteğâs min eclih olmaktadır. Mazlum kelimesinin başındaki lâm ise ta‘lîl lâmı olarak isimlendirilir.²⁷⁰

Aşağıdaki şiir istiğâseye örnek olabilir.

يَا لِقَوْمِي وَيَا لَأَمْثَالِ قَوْمِي ۞ لِلنَّاسِ عُنُوهُمْ فِي اَزْدِيَادِ

“Ey kavmim ve kavmim gibiler! Düşmanlıklarını artıran insanlara karşı benim için yardımına koşun!”

Bu beyitte geçen يَا لِقَوْمِي terkinde يا nidâ harfi, لِقَوْمِي münâdâ ve musteğâs bih olup başında fethalı bir lâm harfi gelmiştir. و atıf harfi olup يَا لَأَمْثَالِ قَوْمِي terkipi, و atıf harfi olup يَا لِقَوْمِي ye matuftur. لِلنَّاسِ terkipi musteğâs leh/musteğâs min eclih olmaktadır. Bu terkinin başındaki lâm ise ta‘lîl lâmı olarak isimlendirilir.²⁷¹

2.4.3.3. Masdar- Müevvelin Başında Gelmesi

Key lâmı, Hicâz ve Temîm lehçelerinde kendisinden sonra gelen muzâri fiili gizli أَنْ edatı ile cevâzen nasb eder. Hicâz lehçesinde bu lâmın harekesi kesre olup meşhur olanı ve en çok kullanımı olan da budur. Temîm lehçesinde ise fetha harekesiyle gelmiş fakat kullanımı sınırlı olmuştur. Yukarıda key lâmı konusunda da ifade edildiği gibi ta‘lîl lâmı, muzâri fiilin başına geldiğinde gizli أَنْ edatı, muzâri fiille birlikte mastar tevilinde olup lâm harf-i ceri ile mecrur olmaktadır. Misal جُنْتُكَ

Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensari, *Evdahu'l-Mesâlik*, Matbaatü'l Huseyniyye, Mısır 1905, IV, s.41-43; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı*, s. 49.

²⁷⁰el-Merzubânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, I, s.89; el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, III, s.185.

²⁷¹el-'Aynî, *Şerhu'l-Şevâhidi'l-Kubrâ*, IV, s.1733.

لَأَنْ تُكْرِمَ (Bana ikram etmen için sana geldim.) bu cümlede لِكُرْمٍ terkihi, لَأَنْ تُكْرِمَ takdirinde ve أَنْ تُكْرِمَ mastar tevilinde olup ta'lîl lâminin mecrurudur.²⁷²

2.4.4. Ta'lîl Lâminin Hazfedilmesi

Ta'lîl lâmi, masdariyyet harfleri olan أَنْ ve أَنَّ edatlarından önce hazfedilebilir. Bu durumda amel etmeye devam eder; ancak cerr alameti zuhur etmez. Bu edatlar, kendilerinden sonra gelen sıralarıyla birlikte mastarı müevvel durumundadırlar. Şayet sarîh mastara dönüştürülür ve ta'lîl lâmi takdir edilirse cerr alameti açıkça görülür. Misal لا تفعل كذا وكذا أَنْ يصيبك أمر تكرهه (Kerih gördüğün bir durumun sana isabet etmesi sebebiyle şöyle şöyle yapma) sözünü söyleyen kimsenin bu sözüne لَأَنْ يُصِيبَكَ ta'lîl lâmi ya da أَنْ يُصِيبَكَ şeklinde “için” anlamına gelen مِنْ أَجْلِ terkihi takdir edilir. Benzer bir örnekte de وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ ﴿مُنْذِرٌ مِنْهُمْ﴾ “Kendilerine aralarından bir uyarıcının gelmesi sebebiyle hayret ettiler.”²⁷³ bu âyette أَنْ mastariye edatından önce ta'lîl lâmi hazfedilmiş olup takdiri لَأَنْ جَاءَهُمْ şeklindedir.²⁷⁴

İsim cümlesinin başına gelen أَنْ den önce ta'lîl lâminin hazfedilebileceği yerlere de şu örnekler verilebilir: ﴿وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ “İşte bu (ümme) bir tek ümme halinde sizin ümmetinizdir.”²⁷⁵ Burada إِنَّ den önce ta'lîl lâmi hazfedilmiş ama mânâ bakımından devam etmektedir. Takdiri وَلَئِنْ dir. Buna göre: “Bu sizin ümmetiniz tek bir ümme olduğu için.” şeklinde mânâ verilebilir.²⁷⁶

²⁷²el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 105.

²⁷³Sad, 38/4.

²⁷⁴el-Merzubânî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, III, s.385; el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûs*, III, s.193-194.

²⁷⁵Mü'minûn, 38/52.

²⁷⁶çeş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musa, *el-Makâsıdu's-Şâfiye fî Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn, Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-İlmiye, Mekke 2007, II, s.380.

Ta‘lîl lâmi, mastar harfleri olan أَنْ ve اَنْ den önce hazfedilip de takdir edilmek istendiğinde yapılmakta olan takdirin sahih olması için söz konusu olan bu mastar edatlarının zahiri olarak gelmesi gerekir. Misal ﴿يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ﴾ “Onlar, Peygamberi ve sizleri Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz diye çıkarıyorlar.”²⁷⁷ âyette, اَنْ تُؤْمِنُوا terkinin başına اَنْ تُؤْمِنُوا şeklinde ta‘lîl lâmi takdir edilebilir. Bu takdir işleminde lâm harfinden sonra açıkça اَنْ zikredilmesiyle sahih bir işlev yerine getirilmiş olunmaktadır. Şayet اَنْ edatını zuhur ettirmeksizin sadece lâm harfi, اَنْ لَتُؤْمِنُوا şeklinde getirilseydi sahih bir takdir işlemi gerçekleştirilmemiş olurdu. Çünkü bu durumda يخرجون الرسول وإياكم لتؤمنوا أن المخاطبين والرسول غير مؤمنين (Peygamber ve siz iman sahibi olmadığınız için iman edinceye kadar Rasûlü ve sizi çıkartıyorlar.) böyle bir mânâ ortaya çıkacaktır. Yani اَنْ edatını açıkça zikretmeksizin lâm takdir edildiğinde اَنْهم غير مؤمنين mânâsı anlaşılırken, bu edatlar açıkça zikredildiğinde ise اَنْهم مؤمنون iman sahibi oldukları bilinmiş olacaktır.²⁷⁸

Benzer diğer bir örnek: ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ﴾ “Siz bir adamı, "Rabbim Allah'tır" diyor, diye öldürecek misiniz?”²⁷⁹ Burada اَنْ يَقُول terkinin başına اَنْ يَقُول şeklinde ta‘lîl mânâsı ifade ettiğinden dolayı başındaki lâm edatı hazfedilmiştir. Şayet bu ta‘lîl lâmi, اَنْ edatı zahiri olacak bir şekilde اَنْ يَقُول olarak takdir edilirse اَنْه يقول ربي الله (Onu rabbim Allah dediği için mi öldürüyorsunuz?) mânâsında olurken, اَنْ edatı zahiri

²⁷⁷Mümtehhine, 60/1.

²⁷⁸es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, III, s.341.

²⁷⁹Ğâfir, 40/28.

olmaksızın gelirse *انهم يقتلونه حتى يقولها* (Onlar, rabbim Allah desin diye öldürecekler.) anlamında olacaktır.²⁸⁰

Ta‘lîl lâmi, tevessu‘ ifade etsin diye mef‘ûlün li-eclih’in başında geldiğinde hazfedilebilir. Misal, *جِئْتُ رَغْبَةً فِي الْخَيْرِ* (Hayır arzuladığım için geldim.) bu cümlede رَغْبَةً mef‘ûlün li-eclih olarak mansub gelmiştir. İstılahta da bu mef‘ûl çeşidi mansub olarak zikredilir. Yani *جِئْتُ لِرَغْبَةٍ فِي الْخَيْرِ* burada olduğu gibi لِرَغْبَةٍ şeklinde başında açıkça ta‘lîl lâmi gelirse ıstılahan mef‘ûlün li-eclih olarak isimlendirilmemektedir. Nahiv âlimlerinin birçoğunun görüşüne göre bu mef‘ûl çeşidi aslında ta‘lîl harfiyle mecrurdur; ama hazfedilmesiyle mansub olmuştur. Misal *جِئْتُ لَطَمَعٍ فِي نَائِكَ* (Sana nail olmayı arzuladığım için geldim.) bu cümlede olduğu gibi mef‘ûlün li-eclih’in başında ta‘lîl lâmi gelmiştir. Ancak tevessu‘ ifade etmesi için bu harf düşürülmüştür. Sonuçta cümle *جِئْتُ طَمَعاً فِي نَائِكَ* şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumda mef‘ûlün li-eclih de *المفعول له منصوب بنزع الخافض* (Âmil olan harf-i cerin düşmesiyle mef‘ûlün li-eclih mansubtur) şeklinde ifade edilir.²⁸¹

2.5. İZ HARFİ (الْحَرْفُ إِذْ)

“إِذْ” lafzının harf mi isim mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Arapça lügatlerde her iki biçimine de rastlamak mümkündür.²⁸² “إِذْ” lafzı hakkında var olan bir diğer ihtilaflı durum ise onun mânâsı konusundadır. Dilbilimcilerden bir grup “إِذْ” lafzının ta‘lîl mânâsında olduğunu ve en sık rastlanılan kullanımının da bu yönde olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Diğer bir grup ise; bu harfin zarf olduğunu ta‘lîl

²⁸⁰es-Sâmerrâî, *Meâni’n-Nahv*, III, s.341.

²⁸¹el-Merzubânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, III, s.385; es-Samerrâî, *es-Sarfu’l-‘Arabî*, II, s.230.

²⁸²Murâdî, *El-Cene’d-Dânî*, s.185-192; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.84-87.

anlamının lafızdan değil sözün gücünden (cümlelerin akışından) yararlanılarak elde edildiğini iddia ederler. Üçüncü bir durum daha söz konusudur ki, bu “ذ” lafzının ta‘lil ve zarf mânâlarının ikisini de barındırdığı yönündedir. Şimdi bu harfle ilgili ihtilaflı durumları sırasıyla ele alacağız.

2.5.1. “ذ” Lafzını Harf ve Mânâ Bakımından Ta‘lil Anlamında Kullanıldığını

Kabul Edenler:

Müteahhirun âlimlerinden bazılarına göre, “ذ” zarf anlamının dışında harf olarak kullanıldığında ta‘lil mânâsına geldiğini ileri sürmektedirler.²⁸³ İbn Mâlik, Sîbeveyh’in görüşünü benimseyerek bu edatin harf olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁴ İbn Hişâm *Muğni’l-Lebib* adlı eserinde “ذ” lafzı için harf midir yoksa zarf mıdır şeklinde bir soru sordu. Kendi sorusuna vermiş olduğu cevap ise harftir olmuştur.²⁸⁵

Râzî el Esterâbâdi²⁸⁶ (ö.688’den sonra) göre: “ذ” lafzı ta‘lil mânâsında kullanıldığında, şu örnekte olduğu gibi (جئتكَ إذ أنت كريم) (Sana cömertliğin sebebiyle geldim) cümlesinde “ذ” in anlamı لَأَنْتَ kelimesi ile karşılık bulur. Öyleyse ذ’in harf olması daha evladır. Çünkü cümledeki konumundan ve anlamından da anlaşıldığı üzere ذ lafzını edat olarak yorumlamak mantıklı değildir.”²⁸⁷

“ذ” lafzının harf olduğunu ifade eden âlimler arasında bu harfin ta‘lil mânâsı ihtiva edip etmediği hususunda farklı görüşler vardır.

²⁸³ Murâdî, *El-Cene’d-Dânî*, s.189.

²⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshil*, II, s.206.

²⁸⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.84.

²⁸⁶ Hakkında çok az bilgi bulunan âlimin sarf, nahiv, kelam ve mantık ilimleri ile meşgul olduğu bilinmektedir. İbnü’l-Hâcib’in El- Kâfiye ve Eş-Şâfiye eserlerine yazdığı şerhler ile meşhur olmuştur.

²⁸⁷ El-Esterâbâdi, Radiyyüddin Muhammed b. Hasan Radi El-Esterâbâdi, *Şerhu’r-Razî ala’l-Kafiye*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafzi, Yahya Beşir Mustafa, İmam Muhammed Bin Suud İslam Üniversitesi, 1966, II, s.422.

İbn Hişâm'ın “İذ” harfini lâ-m-ı ta‘lil konumunda kullandığını Allahü Teâlâ’nın şu ayetine yaptığı yorumlarında görebiliyoruz.²⁸⁸

﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُم فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ﴾ “Zulmünüz sebebiyle çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugiün size bir fayda sağlamayacaktır.”²⁸⁹ Burada onun görüşüne göre âyet şu şekilde yorumlanabilir: Bugünkü ortaklığınız dünyadaki zulümleriniz sebebiyle size fayda sağlamayacaktır...” *ظَلَمْتُمْ* İذ terkinin başında bulunan *إِذ* harfi, *لَنْ يَنْفَع* fiilinin sebebini ifade etmektedir.²⁹⁰

İbn Hişâm, A‘şâ’nın²⁹¹ (ö. 7/629 ?) şiirinde zikredilen “İذ” harfinin lâ-m-ı ta‘lil mânâsında olduğunu ifade etmektedir.

²⁹² *إِنْ مَحَلًا وَ إِنْ مَرْتَحَلًا ۖ وَ إِنْ فِي السَّفَرِ إِذْ مَضَوْا مَهَلًا*

“Dünya bir yol ve yolculuktan ibaret. Bu yolculukta ilerleyenler sebebiyle peşlerine düşeceğiz.”²⁹³

Şiirde kastedilen mânâ şu şekildedir: “Hepimizin bu dünyada bulunduğu bir yer var. Bizden önceki gruplar ahirete göç ettiler ve bize de bir müddet süre verildi. Onlar bizden önce ahirete intikal ettiler ve biz onlardan sonraya kaldık.”²⁹⁴

“İذ” harfinin lâ-m-ı ta‘lil konumunda kullanıldığına şu ayetler de örnek olarak verilebilir: ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكَ قَدِيمٌ﴾ “Onunla doğru yolu bulamamaları

²⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I,s.86.

²⁸⁹ Zuhurf 43/39.

²⁹⁰ *وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ اشْتَرَاكُمْ فِي الذَّابِ لِأَجْلِ ظَلَمِكُمْ فِي الدُّنْيَا ...*

²⁹¹ Tam adı Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekri. Cahiliye devrinin ünlü şairlerindendir. Gözündeki rahatsızlığı sebebiyle A‘şâ lakabı ile tanınmıştır.

²⁹² El A‘şâ, *Divanül Aşal Ekber*, şerh: Muhammed Hüseyin, el-Matba'atü'n-Nümûzeciyye, y.y, I, s.233.

²⁹³ Dünyada ikamet ettiğimiz bir yer var. Bu yeri er ya da geç bırakıp ölüm yolculuğuna çıkacağız.

²⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I,s.87.

2.5.2. “إِذْ” Lafzının Zaman Zarfı Olup Sözün Gücünden (Açık Söz)

Yararlanılarak Ta‘lil Mânâsında Kullanıldığı Görüşünü Savunanlar:

Ebu Ali el Fâris 'in ³⁰⁰ (ö.377/987) Zuhuf Suresi 39. âyetini nasıl tahlil ettiğini incelemek, إِذْ lafzının mânâsı için ileri sürülen bu görüşü daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. ﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُم فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ﴾ Ona göre burada zikredilen إِذْ lafzı, الْيَوْمَ kelimesine bedel olarak gelmiştir. İbn Cinnî (ö.392/1002) bu konu şöyle yorum yapmaktadır: “ Ebu Ali el Fâris bu ayeti detaylı biçimde ele aldı ve ayeti şu şekilde yorumladı: “Ahiret hayatı bu dünyanın bir alt menzili ve devamı olduğu için ahiret ile bu dünya arasında bir ayırım yoktur. Ahirette sizlere yapılan zulüm aslında bu dünyada sizler tarafından gerçekleştirildi. “إِذْ ظَلَمْتُمْ” sözüyle Allah; “Bu gün Ahirette olan adaletsizlik zamanını yürütüyorum. Tıpkı sizin dünyadaki yaptığınız yanlışlar ve zulüm zamanınız gibi.” Bu zulüm Ahiret ile ilgili bir durum değil.” demiştir” Ebu Ali'nin bu yorumundan yola çıkarak “إِذْ ظَلَمْتُمْ” kelimesi “الْيَوْمَ” kelimesine bedeldir diyoruz.³⁰¹

Zemahşerî İbn Farisi'n İذْ lafzı “الْيَوْمَ” kelimesinin bedelidir görüşünü daha da detaylandırarak şöyle açıklamaktadır: “Bana “إِذْ ظَلَمْتُمْ” kelimesinin anlamını sorarsanız size şöyle cevap veririm. Ahirette dünyadaki zulümlerinize karşılık sizin için açık ve kesin bir zulüm vardır. Ve o gün sizin haksız olduğunuzdan şüphe duyulmadığının ifadesidir.” derim. Bu açıklamalar neticesinde “ “إِذْ” lafzı “الْيَوْمَ” kelimesine bedeldir.”denilebilir. إِذْ ظَلَمْتُمْ kelimesi “size belli oldu ve şüphemiz kalmadı” anlamını taşımaktadır tıpkı şu cümlede olduğu gibi: “ إذا ما انتسبنا لم تلدني

³⁰⁰ İbn Cinnî 'nin hocalarından olan Basra ekolüne mensup nahiv âlimidir.

³⁰¹ Avî'a, *Hurûfu't-Ta'îl*, s.3091.

”لئيمة“ (Soylarımızla övünsek, beni doğuran kadının onursuz olmadığı size belli olacak)³⁰² bu cümle ile kastedilen mânâ “Onurlu bir kadının oğlu olduğum sizin için netlik kazandı, kesinleşti” şeklinde açıklanmaktadır. Asil bir annenin evladı olmasının gerçekliği ve onların yaptıkları zulmün kesinliği birbirine benzetilmiştir.

İbn Hişâm bu ayeti kerime için إذْ lafzı الْيَوْمَ kelimesine bedel olması durumunda bir takım sorunlar olacağını iddia etmiştir. “وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ” ve إِذْ ظَلَمْتُمْ ve “sizin zulmünüz ve size verilecek olan azap” bu iki cümle azap ve zulmün gerçekleşme zamanlarının ihtilafı durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtilaf sebebiyle ta‘lil anlamından faydalanılamaz. إذْ lafzı ve “الْيَوْمَ” kelimeleri iki eylem arasındaki zaman ihtilafını gideremez. Ayrıca يَنْفَع kelimesi iki zarf alamayacağı için de إذْ lafzının zaman zarfından bahsetmek hatalı olacaktır.”³⁰³

Zemahşerî, İbn Hişâm’ın bahsettiği bu problemi nasıl izah edebileceğini bulmak için üzerinde derin çalışmalar yapmıştır. Ayette geçen إذْ kelimesi ile kastedilen mâzi zaman dilimini, “الْيَوْمَ” kelimesi ile de şimdiki zaman dilimini değiştirdi. Yani görüşünü delillendirmek için aynı mânâyı taşıyan bir cümle getirdi.

Abdül’al Sâlim Mekrem,³⁰⁴ Zemahşerî’nin konu hakkındaki görüşlerini detaylı olarak incelemiş ve bu iddiaları yorumlayarak konuyu açıklamaya çalışmıştır: Zemahşerî’nin إِذْ ظَلَمْتُمْ kelimesinin mânâsını açıklamak için örnek verdiği “اذا ما انتسبنا لم تلدني لئيمة” mısrasını inceledi ve açıklamasını bu beyit üzerinden delillendirdi. “Bilindiği üzere إِذْ lafzı belirli zamanı bildiren bir şart edatıdır. Mâzi

³⁰² El Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah Ed-Deylemi Ferrâ, *Meâni ‘l-Kur’an*, thk. Ahmet Yusuf Necatî, Muhammed Ali Neccar, Abdülfettah İsmail Çelebi, Darul Mısriyyeti Lit-te’lifi vet-Tercemeti, Mısır t.y, I,s.61.

³⁰³ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, III, s.420.

³⁰⁴ Kuveyt Üniversitesi Nahiv Dersleri Profesörü.

fiille kullanılıyor olsa da cümleye geniş zaman anlamı katar. Burada şart cümlesinin cevabı لم تلدني mâzi anlamı taşıyor ama تلد fiili aslında muzâridir. لم bu cümleye mâzi anlamı getirmiştir. Şayet لم edatı gelmeseydi bu fiil şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamı taşıyabilirdi.”³⁰⁵

Görüyoruz ki إذ lafzının zaman zarfı olup sözün gücünden yararlanılarak ta‘lil mânâsında kullanıldığı görüşünü savunanlar arasında ihtilafli durumların çokluğu bu görüşün zayıf kalmasına sebep olmuştur. Kaynaklarda bu konu hakkında fazla bilginin yer almaması bizim bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

2.5.3. “إذ” Harfinin Ta‘lil İfadesiyle Birlikte Zarf Olduğunu İddia Edenler:

Nahiv ve tefsir âlimlerinin bir kısmı “إذ” harfinin ta‘lil anlamının yanı sıra zarf olduğu görüşündedirler.”³⁰⁶ Konuyla ilgili olarak şu âyetler örnek olarak verilebilir:

Âl-i İmrân Suresi 164. ayet ﴿أَنفُسِهِمْ لَقَدْ مِّنَ اللَّهِ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ﴾

“Allah müminlere kendilerinden bir peygamber gönderdi.” ayeti kerimesinde إذ lafzının iki fonksiyonunu Âlûsî şöyle dile getirdi.³⁰⁷

- 1) إذ harfi ta‘lil mânâsındadır ve mânâ şu şekilde olmaktadır: “Müminlere gönderilen şeyin sebebi Allah’tır. Çünkü Allah dilediği istediği için onlara peygamberi gönderdi.”
- 2) إذ harfinin مِّنْ amili ile geçmiş zamanda bir zarf olması.

Yusuf Suresi 100. ayet: ﴿وَقَدْ أَحْسَنَ بَيِّ إِذْ أَخْرَجْنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِّنَ الْبَدْوِ﴾

“Doğrusu rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden

³⁰⁵ Abdül’al Sâlim Mekrem, Üslûbü iz fî Dav’i’-d-Dirâsêti’l-Kur’âniyye ve’n-Nahviyye, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Dergisi, y.y 1982, IV s.31-33.

³⁰⁶ Azime, Muhammed Abdülhalik, Dirâsatül-Üslubi’l-Kur’an-ı Kerim, Darul Hadis, t.y., I,s.149.

³⁰⁷ Âlûsî, Rûhu’l-Me‘ânî, IV, s.112-113.

(*çıkarıp buraya*) getirdi.” Ayette yer alan **إِذْ** lafzı zarf ve ta‘lil görevinde bulunmaktadır. Ebu’l Beka ayetin tefsirini yaparken şunları söylemiştir³⁰⁸ : **إِذْ** zarftır ve onun amili ise **أَحْسَنَ** veya **صَنَعَهُ** kelimesidir. **صَنَعَهُ** mansub masdar olup hazfedilmiştir. Cümlenin mânâsı “أَحْسَنَ صَنَعَهُ بِي” “Benim için en iyisini yaptı.” şeklindedir.

Âlûsî’nin görüşü ise: **إِذْ** lafzı ta‘lil görevinde gelmiştir. Ayette bahsedilen ihsan ise Allah’ın Yusuf’u musibete uğramasının ardından onu zindandan çıkarmasıdır. Kastedilen mânâ “Allah bana lütufta bulundu çünkü o beni zindandan çıkardı.” şeklindedir.

إِذْ lafzının ta‘lil anlamında kullanılması konusunda âlimler arasında birçok noktada görüş farklılıkları olduğunu görülmektedir. Genel olarak bu lafız ile ilgili üç durumdan bahsedilmektedir. Bu üç durumdan hangisi tercih edilirse edilsin **إِذْ** lafzının ta‘lil anlamı bütün âlimler tarafından kabul görmüş bir gerçektir. İleri sürülen ihtilaf durumları onun ta‘lil görevindeki konumuyla ilgili bir durumdur.

2.6. AN HARFİ (الحرف عن)

İsimlerin başına gelen **عن** harfinin karşıladığı temel anlam “mücâveze” yani uzaklaşmadır. **قريتي** (Köyümden ayrıldım) cümlesinde isim olan **قريتي** kelimesinden uzaklaşma anlamını sağlayan **عن** harfi ceridir. Sîbeveyh’e göre bu harfin temel anlamının mucâveze olduğunu ifade ederek “عن bir şeyden ayrılma, uzaklaşma anlamlarına gelir. Misal: (أطعمه عن جوع) (Açlıktan dolayı onu doyur/ besle) cümledeki

³⁰⁸ El Ukberî, *İmlâ’u mâ menne bihi’r-rahmân*, II, s.59.

عن harfi جوع kelimesini ayırmış, açlık durumunun geçmesi, son bulması kastedilmiştir.”³⁰⁹ İbn Mâlik de عن harfinin asıl mânâsının mücâveze olduğu konusunda Sîbeveyh’in görüşünü benimsemektedir.³¹⁰ Basra ekolü bu harf hakkında mücâveze anlamı dışındaki anlamalara fazla itibar etmemiştir.³¹¹

İbn Hişâm *Muğni’l-Lebib* adlı eserinde عن harfi hakkında bu harfin on anlamı olduğunu onlardan birinin de ta‘lil olduğunu ifade etmektedir. Misal: ﴿وَمَا

﴿كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾³¹² “İbrahim’in (as), babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir söz sebebiyleydi.” Bir başka örnek ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ﴾ “Biz senin sözün sebebiyle tanrılarımızı bırakacak değiliz”³¹³ Ona göre bu âyetlerde geçen عن harfi, ta‘lil anlamındadır.³¹⁴ Suyûtî de bu âyetlerde geçen عن harfinin ta‘lil olduğunu ifade ederek, عَنْ مَوْعِدَةٍ terkibinin mânâsı لأجل موعدة (söz dolayısıyla) şeklindedir.”³¹⁵

İbn Mâlik Teshîl isimli eserinde عن harfi için, mücâveze, bedel, isti’lâ, istiâne ve ta‘lil vb. mânâlar saymıştır.³¹⁶

Mâlekî de aynı şekilde عن harfinin ta‘lil mânâsından bahsetmiş ve şunları eklemiştir: “عن harfi cümleye “sebepe, için” (من أجل) anlamı katmaktadır. Misal

³⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, IV, s.226-227.

³¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kaşıyetiş Şaşıye*, thk. Abdülmün‘im Ahmed Herîrî Darü’l-Me'mun li't-Türas,1982, II, s.662.

³¹¹ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî* s.245; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.157.

³¹² Tevbe 9/114.

³¹³ Hûd 11/53.

³¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.158.

³¹⁵ Süyûtî, *El-İtkan fî Ulûmi’l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır Genel Kitap Kurumu,1974,II, s.240.

³¹⁶ İbn Mâlik, Ebu Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik Et-Tâi El-Endelûsi, *Teshîlû Fevâide ve Tekmilû Makasîd*, thk. Muhammed Kâmil Berekât, Darul Kitabil Arabi,s.146.

(قام فلان لك عن إكرامك) (Falan kişi senin ikramın sebebiyle ayağa kalktı.) Cümlede ayağa kalkma eyleminin gerekçesi ikram, hürmet olarak gösterilmiştir. Sebep sonuç bağıntısı ise عن harfi ceri ile sağlanmıştır. Mâlekî örneklerine şu şiiri de ilave etmiştir:

”ولقد شهدت إذا القاح توحّدت ۞ و شهدت عند الليل موقد نارها

عن ذات أولية أساود ربّها ۞ وكأنّ لون الملح لون شِفَارِهَا”³¹⁷

“Herkesin develerini göstermek için birleştiği yerde ben de vardım, akşam olunca ateş yaktık ve akdahlar ile uğraştık. Dudaklarının üzerinde beyazlık olan o hörgüçlü deveden dolayı sahibini ikna etmeye çalıştım.”³¹⁸

Mâlekî, şairin deveyi beğenmesi sebebiyle sahibini ikna etmeye çalışması durumunu عن harfinin ta‘lil mânâsı konusuna örnek getirmiştir. İbn Manzûr, İbn Sikkî’tin³¹⁹ (ö.244/858) şu beyitlerini عن lafzının ta‘lil mânâsına delil göstermiştir.³²⁰

”لوردِ تقلصُ الغِيطانِ عنه ۞ يبذُ مسافةَ الخمسِ الكمالِ“

“Hızlı koşması sebebiyle ovaları küçülten eşek, öyle mesafe kat ediyor ki tam beşinci günde su yerine ulaşıyor.”³²¹

Şiirde geçen عنه kelimesinden kasıt “sebebiyle, dolayısıyla vb.” (من أجله) anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili olarak şu âyetler de örnek olarak verilebilir: فَارْزُقْهُمَا ﴿١٠﴾

³¹⁷ El- Mâlekî, *Rasfu 'l-Mebânî*, s.431.

³¹⁸ Bir malın sahipliği kanıtlamak için eskiden akdahlar kullanılırdı. Şair emzikli dişi devenin kendisine ait olduğunu ispatlamaya çalışıyor. Devenin dudağındaki beyazlık ise develer için aranan güzel bir niteliktir.

³¹⁹ Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk es-Sikkî. Babasının lakabı olup “çok suskun” anlamına gelen Sikkîn ünvanı ile tanınmıştır. Rivayet ve şerh ettiği divanların sayısı otuzu aşkındır. Arap dili alimi ve ediptir.

³²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu 'l- 'Arab*, XIII, s.296.

³²¹ Şair şiirinde bir eşeğe methiyede bulunuyor. Eşeğin hızından dolayı suya hızlı şekilde ulaşıldığını anlatmaktadır.

﴿الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾ “Şeytan oradan o ikisinin ayağını kaydırıldı.”³²² Müfessirlerin görüşlerine göre عَنْهَا kelimesindeki هَا zamiri ağaca (الشجرة) veya cennete racidir.

Şayet zamir ağaç kelimesine ait ise cümledeki عَنْ ta‘lil ifade etmektedir diyebiliriz.

Zemahşeri’nin de ayeti kerimeyi tefsirinde bu görüşe katıldığını görmekteyiz. “عَنْهَا”

kelimesindeki zamir ağaca aittir. Şeytan o ikisinin ayağını ağaç sebebiyle kaydırıldı.

Şeytanın ikisini ayağını kaydırmasındaki عَنْ lafzının kullanım benzerliği şu ayetteki

gibidir: ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرٍ...﴾³²³ “Ben bunları kendi isteğim sebebiyle (kendiliğimden)

yapmadım” Zemahşerî bu örnekte Hızır (as)’ın gerçekleştirdiği eylemlerin sebebinin Allah’ın emri olması ile Âdem (as) ve Havva’nın (as) cennetten kovulmalarının sebebi olan şeytana uyma durumları arasında bir benzerlik bağıntısı kurmuştur. Ayetin tercümesini de “O ikisinin ayağının kaydırılması ise onların cennetten çıkarılması ve uzaklaştırılmasıdır.” şeklinde yapmıştır.³²⁴

Ayet hakkında görüş bildiren diğer müfessirlerden Ebu Hayyân, عَنْهَا kelimesindeki zaminin ağaca ait olduğunu ve عَنْ harfinin ta‘lil mânâsıyla sebebiyet bildirdiğini şu şeklide açıklamıştır: “Burada عَنْ harfinin ta‘lil anlamına geldiği gayet açıktır. Çünkü ayetin siyak sibakına baktığımızda ifadeye uygun olan en yakın sebep ağaçtır. Mânâsı ise “Şeytan ikisini (Âdem ile Havva’yı) ağaç sebebiyle aşağılanmaya zorladı.” formundadır. Tıpkı ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾ ayetinde olduğu gibi.”

Bakara 36. Ayette geçen عَنْهَا kelimesindeki عَنْ harfine mücâveze anlamı verilecek olursa zamir ağaç değil de cennet (الجنة) kelimesine raci olur. Bu vaziyet için

³²²Bakara, 2/36.

³²³Kehf 18/82.

³²⁴Ez-Zemahşerî, *El Keşşâf*, I,s.254.

istisnai bir durum söz konusudur. فَارَزْلَهُمَا kelimesini kıraat âlimi Hamza³²⁵ (ö.189/805)

ve diğer kıraat âlimlerinin bazıları فَارَزَالَهُمَا şeklinde okuduğu³²⁶ rivayeti bize ulaştırmıştır. Bu şekilde okunup zamirin ağaç kelimesine raci olması durumunda, anlam “Şeytan o ikisini ağaçtan uzaklaştırdı.” şeklinde olurdu. Anlamın bütünlüğü açısından Hamza’nın kıraatinde zamirin cennet kelimesine raci olması daha doğrudur. Böylelikle mücâveze anlamı ile mânâ “şeytan o ikisini cennetten uzaklaştırdı” şekline dönüşmektedir.”³²⁷

İbn Atıyye de ayeti kerimede ki فَارَزْلَهُمَا kelimesinin أَرَزَالَهُمَا şeklinde okunduğunda عَنْهَا kelimesindeki zamirin cennet (الجنة) kelimesine raci olduğu görüşünü savunmaktadır.³²⁸

İlgili ayet hakkında incelediğimiz görüşler arasında farklılık arz eden bir duruma İbn Âşûr ’da rastlıyoruz. İbn Âşûr ayeti kerimede عَنْ harfinin asli görevi yani mücâveze anlamıyla yer aldığını, ta‘lil anlamını taşımadığını şu şekilde açıklamıştır : “عَنْهَا kelimesindeki zamir yakınlık mertebesi bakımından ağaç kelimesine aittir. Zilletin ve cennetten çıkarılmanın sebebini açıklamak için kullanılmıştır. Eğer zamir ağaç kelimesine ait olmasaydı kıssada cennetten çıkarılmanın nedeni belirtilmemiş olurdu. Bu ayette عَنْ harfi asli mânâsı olan mücâveze ile bulunmaktadır. Böylelikle anlam “O ikisinin ayağını aşağılık bir şekilde ağaçtan kaydırды” yani “O ikisine ağaçtan meyve yemelerini söyledi” şeklinde anlaşılır. “Bu ağaca yaklaşmayın” mânâsını belirleyen şey ise takdiri bir muzâftır. Yani عَنْ sebebiyet mânâsında değildir. Sebebiyet mânâsıyla tercüme edilmesinin nedeni ise mânânın hâsıl olması içindir.”³²⁹

³²⁵ Ebu’l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî el-Kûfî. Yedi kıraat imamından biri, nahiv âlimidir.

³²⁶ İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *En Neşr fil Kıraatil Aşr*, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut, ty. , II, s.211.

³²⁷ Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, I,s.314.

³²⁸ İbn Atıyye, *Muhadderul veciz*, I,s.129.

³²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, s.433.

İbn Hişâm'ın عن harfinin ta'lil anlamına örnek gösterdiği ayetler arasında Tevbe Suresi 114. ayeti de yer almaktadır. وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ ﴿١١٤﴾ ﴿وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾ “İbrahim’in (as), babasının bağışlanması için yaptığı dua sırf ona verdiği bir söz sebebiyleydi.” Hişâm ayeti kerimede yer alan عن harfi için şu ifadeyi kullanmıştır: “عن burada ta'lil mânâsındadır”³³⁰ yani ayetteki fonksiyonu من لأجل mânâsındadır.

Benzer bir durum Muhyiddin Derviş'te de görülmektedir. Derviş konu hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “İbrahim’in (as) babasının istiğfarı için dua etmesinin sebebi sırf babasına verdiği sözden ötürüdür. Bu bağlamda عن harfinin sebebiyet bildirdiği aşikârdır.”³³¹

İbn Hişâm ve Muhyiddin Dervişin ifadelerinde açıkça anlıyor ki; Tevbe 114. ayette, عن harfi sebebiyet yani ta'lil anlamına gelmektedir. Anlamın açık ve net olmasına rağmen ayette عن harfinin asıl mânâsı olan mücâveze anlamıyla yer aldığını iddia edenler de bulunmaktadır. Bu görüşte olan âlimlerden birisi de Muhammed Emîn Hadarî'dir. Hadarî ayeti şu şekilde te'vil etmiştir: “Bu ayet (Tevbe 114) Yüce Allah'ın Resulüne itâbda bulunduğu Tevbe 113. ayetin akabinde nazil olmuştur.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ ﴿١١٤﴾ ﴿أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.”

Bu ayet akıllara şu soruyu getiriyor : “İbrahim (as) müşriklerden birisi olan babasına neden dua etti?” Zihinlerdeki sorunun cevabı için Tevbe 114. ayeti nazil olmuştur. Sualin karşılığı ise; “İbrahim (as) babasının kurtuluşu için dua etmesi,

³³⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, s.158

³³¹ Muhyiddin Derviş, *İ'rabü'l Kur'anil Kerim ve Beyanuhu*, IV, s.184.

hissettiği merhamet duygusu veya akrabalık hakkından kaynaklı bir şefkat sebebiyledir.” şeklinde yanıtlanmıştır. Hz. İbrahim (as) insanlar hakkında vefasız demesinler diye babasına verdiği sözü yerine getirerek onun için Allah’a dua etmek zorunda kalmıştır. *عن* burada mecbur kalmasına işaret etmektedir. Burada bu harf yerine *ل* harfi gelmiş olsaydı bu zorunluluk mânâsını ima etmezdi.”³³²

Konu ile ilgili Kur’an-ı Kerimden bir başka örnek de Hûd Suresinde yer alan 53. ayetidir. ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ﴾ “*Senin sözün sebebiyle ilahlarımızı bırakacak değiliz.*” Burada *عن* harfi iki mânâyâ delâlet etmektedir. Birincisi asıl mânâsı olan mücâveze, bir diğeri ise ta‘lil mânâsıdır.

Zemahşeri’nin ilgili ayetteki *عن* harfî hakkındaki görüşleri şu şekildedir: “Mevzu edilen *عن* harfi *تَارِكِي* kelimesindeki zamire haldir. Tıpkı (*وما نترك آلِهتنا*) “Senden sâdır olan sözler sebebiyle ilahlarımızı bırakacak değiliz” (*صادرين عن قولك*) cümlesinde olduğu gibi.³³³ Veyahut buradaki *عن* hazfedilmiş bir mefulü mutlak ile alakalıdır. Yani (*لا نتركها تركاً صدرًا عن قولك*) (Senden sâdır olan sözler sebebiyle onu terk etmiyoruz) cümlesinde görüldüğü gibi³³⁴. Ayetin daha iyi anlaşılması adına örnek olarak verdiğimiz iki cümledeki *عن* harfinde de mücâveze anlamı vardır.”

تَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ ayetinde *عن* harfinin ta‘lil mânâsı içerdiği hususuna geldiğimizde ise bağlantının *تَارِكِي* kelimesi ile alakalı olduğunu İbn Atıyye bize şu şekilde bildirmektedir: “*عن* ta‘lil vechi içindir.”³³⁵ Âlûsî de aynı görüşü şu cümleler ile

³³² Muhammed Emîn Hadarî, *Min Asrâri Hurûfi'l-Cer fi'z Zikri'l-Hakîm*, Kahire, Mektebetu Vehbe, 1939,s.317

³³³ Ez-Zemahşerî, *El Keşşâf*, III, s.208.

³³⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, s.98

³³⁵ İbn Atıyye, *Muhadderul veciz*, III, s.181.

zikretti: “Allah’ın Tevbe Suresi 114. ayeti tıpkı burada olduğu gibi “عن harfinin ta‘lil mânâsında olduğunu özetlemektedir. ﴿لَا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾”³³⁶

Kur’an-ı Kerimden örnek olarak verdiğimiz ayetlerde ta‘lil mânâsı açık olarak görülmektedir. Ancak bu عن harfinin asıl kullanım alanı olan mücâveze anlamının yok sayılması anlamına gelmemektedir.

Dilbilginleri bazı durumlarda eylemden عن harfinin mücâveze bağlantısını bulamamışlardır. Bu şekilde mücâvezenin açık bir anlamının olmadığı durumlarda mânâ derin şekilde yorumlamaya gidilmiştir. Sabbân bu konuyla ilgili şu ifadeyi kullanmıştır “Mücâveze öncesinde bahsedilen ya da bahsedilmeyen bir olaydan sonra gerçekleşir. Birincisine örnek olarak (رمى السهم عن القوس) (oku yaydan attım). Yani okun yaydan uzaklaşması atma eylemi sebebiyledir. İkinci duruma örnek olarak ise (رضي الله عنك) (Allah senden razı olsun.) yani rızası sebebiyle senden azabı uzak eylesin. Burada harfinin mücâveze mânâsı cezayı uzaklaştırmaktır. Bahsettiğimiz bu iki örnek de عن harfi hakiki mânâda mücâveze anlamı taşımaktadır. Ancak bazı durumlarda cümlede mecazi mücâveze anlamı da taşıyabilir. Misal : (أخذت العلم عن عمرو) (Amr’dan ders aldım) Sanki Amr’dan ders aldığımda öğrenme sebebiyle ilim Amr’dan uzaklaşıyormuş gibi.”³³⁷ Bu cümlede gerçek mânâda bir ayrılma, uzaklaşma durumu söz konusu değildir. Arap dilinde cümlenin bu şekilde kullanılması sebebiyle kast edilen ayrılmanın mecazi mânâda olduğunu anlıyoruz.

Geniş anlam yelpazesine sahip olan عن harfinin ta‘lil mânâsı ile ilgili örnekler elbette burada verdiklerimizden çok daha fazladır. Yaygın kullanımı mücâveze olsa da ta‘lil mânâsı da akabinden gelmektedir.

³³⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, XII, s.81.

³³⁷ Avî‘a, *Hurûfu’t-Ta‘lîl*, s.3100.

2.7. FÎ HARFİ (الحرف في)

İsimlerden önce gelen في harfinin temel anlamı harfi cerr ve zarfiyyedir. “Bu harfin temel anlamı: Kaplama, içirme, dâhil olma, içine alma, içinde bulunma gibi mânâlara gelir. Arapçada bazen harfi cerler bir birinin makamlarında ve anlam kapsamında kullanılabilir.³³⁸ في harfi de aynı şekilde diğer harf-i cerlerin anlam sahasında istihdam edilebilir. Bu tür kullanımlarda dahi في harfi temel anlamını yansıtmaz özelliğini kaybetmez. Bu da bize Arap dilinin ne kadar esnek ve akıcı olduğunu göstermektedir.

Sîbeveyh, في harfinin kendisinden sonraki isme viâ’ ya da zarfiyye anlamı kattığını ifade etmektedir. Viâ’ kelimesini Sîbeveyh şu şekilde açıklamıştır: Bu durum çantanın içerisinde, annenin karnında bulunma hali gibi bir şeyin diğer bir şey içinde bulunmasıdır.³³⁹

Razi ise في harfinin zarfiyye dışında başka bir anlamı olmadığını iddia eder. Farklı mânâları mecazi zarfiyye kategorisinde değerlendirir. في harfinin hakiki zarfiyye fonksiyonuna örnek olarak (زيد في الدار) (Zeyd evdedir.) cümlesini göstermiş, mecazi zarfiyye Misale ise (نظر في الكتاب وتفكر في العلم وأنا في حاجتك) (Kitaba bak, bilimi düşün ve sana ihtiyacım var.) cümlelerini örnek olarak vermektedir. Kitap, bilim ve sanat kelimeleri zarf işleviyle kuşatılmıştır. Bakmak, düşünmek ve ihtiyaç duymak fiillerinin sınırları ise cümledeki mevcut zarflar ile çizilmiş gibidir.” Allah Resulünün hadisi bu konuda güzel bir örnektir: “في نفس

³³⁸ Ünver, Mustafa, *Kur'an'da Fî Harf-i Cerri Ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine*, Tefsir Araştırmaları Dergisi 2017 Ekim, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 221. Ne var ki Basra dil ekolü âlimleri başta olmak bazı dilbilimciler harfi cerlerin birbirinin mânâsında kullanımını kabul görmezler. Bu konu için bkz. Avvâd, Muhammed Hasan, *Tenâvübü Hurûfî'l Cerr fî Lugatî'l Kur'an*, Dâru'l Furkan, Amman 1982, s. 10-13.

³³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, IV, s.226.

”المؤمنة مائة من الإبل“ “Her mü'min için 100 deve vardır”³⁴⁰ yani mü'min birinin öldürülmesi durumunda diyetinin 100 deve olduğu kastedilmiştir. Katlin sebebi zarfı kapsayan bir diyettir. Ve buna sebebiyye de denilmektedir.³⁴¹

Mâlekî في harfinin zarfiyye işlevinde dahi temel anlamı olan via'nın dışına çıkılamayacağı görüşündedir. Farklı bir mânâda kullanılsa bile bu temel mânânın korunması gerektiğini ifade etmektedir.³⁴²

Sîbeveyh, Razi ve Mâlekî'nin görüşlerinin aksine bazı dilbilimciler في harfi için çeşitli mânâlar zikretmişlerdir. Sebebiyye ve ta'lil mânâları da bu mânâlar arasında yer almıştır.

İbn Mâlik في harfinin ta'lil mânâsında kullanıldığına Allah Resulünün (as.) şu hadisini misal vermiştir: (عذبت امرأة في هرة حبستها حتى ماتت جوعا فدخلت فيها النار) ³⁴³ (Bir kadın bir kediyi ölene kadar hapsetti ve bu kedi yüzünden azaba uğradı, cehennem girdi.) Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve eski Arap şiirleride في harfinin ta'lil mânâsında kullanıldığına dair örneklerle çokça rastlanmaktadır. İbn Mâlik konuyla ilgili olarak şu âyetleri örnek olarak vermektedir: ﴿لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ﴾ ³⁴⁴ “Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.” Ayette kazanılan menfaatler azaba maruz kalmaya sebep gösterilmiştir. Cümledeki sebep sonuç ilişkisi فيما kelimesindeki في harfi ceri ile sağlanmıştır. ما ise ismi mevsuldür.

Nur Suresi 14. ayet de İbn Mâlik tarafından ta'lil kapsamında değerlendirilmiştir. Söz konusu ayet ve meali şu şekildedir:

³⁴⁰ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Malik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Amir el-Asbahî elYemenî, *el-Muvatta*, thk. Beşar İvad Mâruf, Dâru'l Garbi'l –İslamî t.y, II, s.417.

³⁴¹ Radi El-Esterâbâdi, *Şerhu'r-Razî ala'l-Kafiye*, II, s.1160.

³⁴² Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.450-451.

³⁴³ İmam Müslim, En-Nisaburi Müslim b. El-Haccâc, *Sahihi'l-İmami Müslim*, 40/151.

³⁴⁴ Enfâl 8/68.

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

“Eğer dünyada ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah sebebiyle size büyük bir azap gelecekti.” Ayette hitabın muhatabı topluluk, içine düştükleri günah sebebiyle Allah tarafından büyük bir azap ile uyarılmıştır. *في* harfi sebebiye fonksiyonuyla yer almaktadır.

İbn Mâlik hadis olarak da Allah Resulünün şu sözünü zikretmiştir: (عذبت امرأة)

(يعذبان وما يعذبان في كبير) ³⁴⁵ (Bu ikisi, büyük günahları sebebiyle azap görüyorlar.) her iki hadiste de *في* harfi, ta’lil anlamında gelmiştir.

Cemîl b. Ma‘mer’in ³⁴⁶ (ö.82/701) şu beyitleri de İbn Mâlik tarafından *في* harfinin ta’lil anlamı için misal gösterilmiş bir şiiirdir.

“فَلَيْتَ رَجَالاً فِيكَ قَدْ نَذَرُوا دَمِي * وَهَمُوا بِقَتْلِي يَا بُنَيْنَ لَقُونِي” ³⁴⁷

“Seni sevmem sebebiyle kanımı akıtmak ve beni öldürmek isteyenler; beni bulsalar da keşke”

Cemîl meşhur sevgilisi Büveyde’ye olan aşkı sebebiyle kızın kavmi tarafından tehdit edilmektedir. Şair de bu tehditlere meydan okuyarak cevap vermektedir. Beyitteki sebep sonuç ilişkisini *في* harfi ceri sağlamaktadır.

Bir diğer şiir örneği ise Ebu Hırayş’ın ³⁴⁸ (ö. 15/636) şu beytidir:

³⁴⁵ El-Buhari, Muhammed b. İsmâ‘îl, *Sahîhu’l-Buhârî*, İstanbul 1992, Kebâir babı: 1/64; Fî harfi burada ta’lil ve sebebiye ifade etmektedir. Bkz. İbn-i Mâlik, *Şerhu’t-Teshil*, III, s.156; Esirüddin Muhammed b. Yusuf El-Ceyyânî Ebu Hayyân El-Endelüsî, *İrtişafü’d-Darab min Lisanil Arab*, Matbaatü-l Medeni, 1995, IV, 1726.

³⁴⁶ Tam adı: Ebu Amr Cemil bin Abdullah bin Ma‘mer el-Uzri’dir. Emevî dönemi şairlerindendir. Aşk temalı şiirleri ile tanınmıştır. Şiirlerine konu olan Büseyne adlı sevgilisi ile meşhur olmuştur

³⁴⁷ İbn-i Mâlik, Cemalettin b. Malik el Endelüsî, *Şevâhidü’t-tavzih ve’t-tashih li-müşkilâti’l-Câmi’i’s-sahîh*, thk. Tahâ Muhsin, Mektebetu İbn Teymiyye, y.y 1985, s.123; İbn-i Mâlik, *Şerhu’t-Teshil*, III, s.156;

³⁴⁸ Tam adı: Ebû Hırâş Huveylid bin Mürre el-Hüzelî. Arap şairlerden olup ileri yaşlarda İslâmiyet’i kabul etmiştir. Mersiye ve methiyeleri ile tanınmıştır.

لَوَى رَأْسَهُ عَنِّي مَا بَوَدَهُ ۖ أَغَانِيْجُ حَوْدٍ كَانَ فِينَا يَزُورُهَا”³⁴⁹

“Çırağım bana yardım etmek için sevgilime gidiyordu ama şımarık sevgilim onu yoldan çıkardı”³⁵⁰

Beyitte yer alan في harfi ta‘lil işleviyle cümleye nedensellik anlamı vermiştir.

İbn Mâlik, eserinde detaylıca yer verdiği bu örnekleri في harfinin ta‘lil mânâsına dair delil olarak göstermiştir. Kur’an’da, hadislerde ve Arapların sözlerinde في harfinin ta‘lil anlamında kullanıldığına birçok delil gösterilmesine rağmen bazı nahiv âlimlerinin في harfi için ta‘lil anlamını kabul etmediğini, bu mânânın ele alınmadığını da görmekteyiz.³⁵¹

Murâdî³⁵² ve İbn Hişâm³⁵³ da eserlerinde في harfinin ta‘lil mânâsına yer vererek ta‘lil i kabul eden müfessirler arasındadırlar.

Bazı dilbilimciler ise في harfi için ta‘lil fonksiyonu yerine sebebiyye işlevini kullanmış, konuyu sebebiyye başlığı altında ele almışlardır. Misal: Eşmûnî في harfinin anlamlarını sıralarken üçüncü sırada (عذبت امرأة في هرة) hadisini örnek göstererek onun sebebiyye mânâsında olduğunu zikretmiştir. “Sebebiyye aynı zamanda ta‘lil olarak da isimlendirilebilir.”³⁵⁴ diyerek ta‘lil ve sebebiyye kelimelerinin birbirinin yerine kullandığını izah etmektedir.

³⁴⁹ İbn-i Mâlik, *Şevâhidü't-tavzih ve't-tashih*, s.68; İbn-i Mâlik, *Şerhu't-Teshil*, III, s.156.

³⁵⁰ Şair güzel ve şımarık bir kızı sevmektedir. Kıza mektup götürmesi için bir çırak kullanıyor ve bu çırak zamanla büyüüp o kıza âşık oluyor. Şairin beytinde bahsettiği kişi bu çıraktır.

³⁵¹ Sîbeveyh, Razi ve Mâlekî vb.

³⁵² Murâdî, *El-Cene'd-Dânî el- Muradî*, s.250

³⁵³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, 183.

³⁵⁴ El-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûnî, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmuni*, Dâru-l Kütübi-l İlmiyye, Beyrut 1998,II, s.84.

Bir kısım Müfessirler في harfinin ta‘lil anlamını tanılamak için gramer metotlarından istifade etmişlerdir. Misal, er-Razi (ö.606) في harfinin temel görevinin zarfiyye olup في harfi için tanımlanan temel mânâlar arasında ta‘lil anlamının olmadığını ancak harfin karşıladığı ta‘lil mânâsının belagat ve icâz fonksiyonundan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ve bu iddianın ispatı için Kur’an’ı Kerimden şu ayeti göstermiştir. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾³⁵⁵ “Ey iman edenler! Öldürülenler sebebiyle kısas size gerekli kılındı.” Ayette geçen في harfi cümlede zarf konumunda olmasına rağmen anlam bakımından ta‘lil işlevini yerine getirmektedir. Ona göre: “في harfinin ta‘lil mânâsında geldiğinde cümlenin anlamı “Maktulün öldürmesi sebebiyle” yorumuna karşılık gelmektedir.”³⁵⁶

Kisas ayeti hakkında benzer bir yorum Âlûsî’nin tefsirinde görülmektedir. Ona göre: “في harfi ta‘lil veya sebebiyye ile vürud etmektedir. Ayetten anlaşılması gereken mânâ “kisas öldürmeleriniz sebebiyle sizin üzerinize yazıldı.” biçimindedir. في nin cümledeki işlevi tıpkı (عذبت امرأة في هرة) hadisindeki gibidir”. Diğerlerinden farklı olarak Âlûsî في harfi ile kisasın başka bir yönünü ortaya koymaktadır. Ayette في harfi kısas kelimesine aynı zamanda müsavat anlamını da katmaktadır. Müsavattan kastedilen şey de bir insanın başka bir insana yaptığı fiilin misli, benzeri şey demektir.”³⁵⁷

Ebu Hayyân ise Razi’nin yapmış olduğu açıklamalarına ilaveten şu yorumu yapmaktadır: “في harfi tıpkı (عذبت امرأة في هرة) hadisinde olduğu gibi “öldürülenler sebebiyle” anlamını karşılaması bakımından cümlede sebebiyye fonksiyonuyla yer almaktadır. Ayetin mânâsı; “Ey müminler kısas sizin istifadeniz olarak maktulün

³⁵⁵ Bakara Suresi 2/178.

³⁵⁶ Fahrettin er- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed bin Ömer bin Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsiri Kebir Mefatihul Gayb*, Dâru’l İhyâu’t Tûrâsî’l Arabî, Beyrut 2000,V, s.222.

³⁵⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, V,s.49.

haksız yere öldürülmesi sebebiyle katiller üzerine sunuldu.” ifadesini anlatmaktadır.”³⁵⁸

Muhammed Emîn Hadarî في harfinin zarf olduğunu, belagat ve icâz ile sebebiyye anlamına geldiğini şu sözler ile ifade etmiştir : “Ayette zarf görevinde olan في, maktulün hakkının ödenmesi ayrıca intikamının alınmasında gecikme olmaması, cezanın hızlandırılması anlamlarına şamildir. Sanki katili toprağa gömmeden önce maktulün bedenine gömecekler gibi manevi bir cezanın varlığından bahseder. Maktulün öldürülmesi olan ilk öldürme fiili çirkin, korkunç ve zulüm içerirken katilin öldürülmesi olan ikici öldürme fiili ise adaletin gereğidir. Birinci ölüm zarf olup ikinci ölümü ihtiva eder ve onu kapsar.”³⁵⁹

Enfâl Suresi 68. ayette Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: ﴿لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ﴾ “Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.” Âlûsî³⁶⁰ ve İbn Âşûr³⁶¹ فيما kelimesindeki في harfinin cümlede sebebiyye veya ta’lil ifade ettiğini, فيما أَخَذْتُمْ kelimesinin لأجل أَخَذْتُمْ anlamına gelmekte olduğunu ifade etmişlerdir.

Muhammed Emin Hadarî ’nin في harfî hakkında, tek anlamının zarfiyye olduğunu ve bazı durumlarda bu anlamın mecazi zarfiyye fonksiyonuyla aşılabileceği iddiasını savunduğunu söylemiştik. Hadarî في harfinin sebebiyye olarak anlam kazanmasını zarf fonksiyonuna bağlamış, ﴿لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ﴾ ayetini de örnek olarak vermiştir. Enfâl 68. ayetteki في harfini de aynı şekilde değerlendirmiş ve

³⁵⁸ Ebu Hayyân el-Endelûsî, *El Darul Müsûn fî ulum-il Kitabil Meknun* thk. Ahmet Muhammed Hırât, Darul Kalem, Beyrut t.y, II, s.252; Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, II, s.143.

³⁵⁹ Hadarî, Muhammed Emîn, *Min Asrâri Hurûfi’l-Cer fi’z Zikri’l-Hakîm*, s.134.

³⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, V, s.230.

³⁶¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, X, s.77.

mânâyâ yaptığı etkiyi şu şekilde meal etmiştir. “Müslümanların dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmelerinden dolayı Allah’ın gazabının şiddetini tasvir etmek amaçlı bir fonksiyona sahiptir. Şayet önceki kitaplarda Müslümanlara ve Allah’ın resullerine azabın yokluğu yazmasaydı üzerlerine azap helal olurdu. Onlar dünya menfaatleriyle boğulup dünya ile meşgul olmayı seçtiler.”³⁶²

Kur’an-ı Kerim’de ta‘lil anlamında kullanılan في harfî için bir diğer misal Yusuf Suresi 32. ayettir. ﴿قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ﴾ “Kadın dedi ki: “İşte sebebiyle beni kınadığınız şahıs budur.” Tahir b. Âşûr ayeti kerimedeki في harfinin (دخلت امرأة) hadisine atıf yaparak aynı işlevle yani ta‘lil anlamıyla ayette yer aldığını ifade etmektedir. Âşûr ayette hazf edilmiş bir muzâf olduğunu ve mânânın (في شأنه) (genç sebebiyle) yani o gence olan sevgisi sebebiyle şeklinde tefsir edilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁶³

Ta‘lil anlamının varlığından söz edebileceğimiz bir diğer örnek Nisa Suresi 34. ayetidir. ﴿وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ﴾ “Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün.” Ayette geçen في harfinin anlam bakımından iki yönü bulunmaktadır:

Birincisi: في harfinin zarf olduğu ve وَاهْجُرُوهُنَّ kelimesi ile alakalı olup mânâsının “onları yatakta yalnız bırakarak” şeklinde olduğu görüşüdür.³⁶⁴

İkinci görüş ise: في harfinin sebebiyye anlamının olduğudur. Ebu-l Bekâ (ö.616/1219) في ayette “yatakları sebebiyle onlardan yüz çevirdiler” anlamı

³⁶² Hadarî, *Min Asrâri Hurûfi'l-Cer*, s.133.

³⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, s.264.

³⁶⁴ El Ukberî, *İmlâ'u mâ menne bihi'r-rahmân*, I,s.178.

taşımaktadır. Tıpkı (في هذه الجناية عقوبة) (Bu suç ve cezasıdır.) sözünde kastedildiği gibi.³⁶⁵

Mekkî Ebû Talib (ö. 437) ikinci görüşü kabul etmemiştir. في harfinin zarf olmadığını şu şekilde açıklamıştır : “Ayrılık yatakların ayrılması durumunu ifade eden bir zarf değildir. Ayrılık (uzaklaşma) kelimesi kadınların düzelmeleri sulha gelmeleri için bir sebeptir. Mânâsı ise şöyledir. “Onların düzelmeleri için yatağınızdan uzaklaşın” الْمَصَاحِعِ فِي kelimesi ta‘lil göreviyle cümleye sebep anlamını katmaktadır.”³⁶⁶

Ta‘lil mânâsına Ankebût Suresinin 69. Âyeti de örnek olarak verilebilir.

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ “Bizim sebebimizle elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.” Tahir b. Âşûr ’un ayeti kerimeye yorumu şöyledir: Ayette yer alan جَاهَدُوا فِينَا (bizim için çaba sarf edenler) kelimesi onlara gönderdiğimiz hastalıklara ve borçlara karşı çaba gösteren kişiler anlamına gelmektedir. Buradaki في harfi, cümlede ta‘lil anlamıyla mübalağa etkisi yapan bir zarf görevindedir.”³⁶⁷

Bütün bu örnekler ve açıklamalar neticesinde في harfinin ta‘lil mânâsında kullanıldığı görülmektedir.

في harfinin anlamları sadece burada bahsettiklerimizden ibaret değildir. En çok kullanılan üç anlamı: via, zarfıyye ve ta‘lil - sebebiyyedir. Yaptığımız çalışmadan edindiğimiz sonuca göre ta‘lil في harfini temel anlamı olan zarfıyye ile alakalıdır. Ta‘lil mecazi zarfıyye olarak fer’î mânâları arasında yer almaktadır. İbn Mâlik’in

³⁶⁵ A.g.e, I,s.179.

³⁶⁶ el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib Hammûş b. Muhammed *Müşkilü i ‘râbi’l-Kur’ân*. thk. Hâtim Sâlih Dâmin, Müessesetu’r Risâle, Beyrut t.y, I,s.197

²³⁹ İbn Âşûr, *Tahrir ve Tenvir*, XXI, s.36-37.

ortaya attığı harfinin ta‘lil mânâsı savını görmezden gelip onun anlamları arasında ta‘lil mânâsına değinmeyen dilbilimciler de mevcuttur.

2.8. KEY HARFİ (الحرف كي)

Muzâri fiili nasb eden كي edatı, sebebiyet ve amaç bildirmektedir. Kendisinden önce sonuç bildiren yargının sebebi key harfinin akabinde gelen muzâri fiildir. كي bu ikisi arasında sebep sonuç ilişkisini sağlamakla görevlidir. “قصدك تشيبي” “Beni ödüllendirmen için yanına geldim” cümlesinde كي harfi ödüllendirilme ifadesini قصدك hükmüne sebep kılmaktadır. Cümleden anlaşılan ifade amacın ödüllendirme olduğudur.³⁶⁸ كي edatı da diğer nasb eden edatlar gibi mamulünü masdara tevil eder yani akabinde gelen muzâri fiili master yapar. Key harfinin hakkında çeşitli görüşler vardır.

Halil bin Ahmet’e³⁶⁹ (ö.175/791) göre: كي harfinin harfi cerler içerisinde yer aldığını ve çoğunlukla ta‘lil-sebep mânâsında kullanıldığını ifade etmektedir. Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.³⁷⁰ كي harfinin harfi cer olarak kullanımına şu cümleyi örnek gösterebiliriz: “لأي سبب فعلت” “böyle yapmanın sebebi nedir?” yani أي كيمه؟ anlamındadır.

Müberred’in³⁷¹ (ö.286/900) konu hakkında görüşü şu şekildedir: “Halil bin Ahmet, zahir ya da gizli olan (أن) edatından başka bir edat fiili nasb edemez demiştir.

³⁶⁸ İbn Yâîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII, s.95.

³⁶⁹ Tam adı: Ebû Abdurrahmân el-Halil bin Ahmed bin Amr bin Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî).İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük filologdur.

³⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.199;

³⁷¹ Tam adı: Ebu’l-Abbas Muhammed bin Yezîd bin Abdilekber bin Umeyr el-Müberred el-Ezdi es-Sümâlî’dir. Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Sîbeveyh ’den sonra Basra dil mektebinin ikinci otoritesidir.

Razi de benzer bir ifade ile Müberred'in görüşünü benimsemiştir. Ayrıca Razi; “Halil'in (أَنْ) dışında başka bir edat muzâri fiili nasb edemez, görüşüne de katılmaktadır.”³⁷²

Halil bin Ahmet'in görüşünü benimseyen nahiv âlimleri, كي edatının tek başına kendisinden sonraki muzâri fiili nasb etmediğini, tam tersine bu edattan sonra zahir ya da takdiri şekilde bulunan bir en (ان) edatıyla nasb ettiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bu görüşü savunan âlimlere göre كي edatı bir harf-i cerridir.

Diğer görüş Kûfe Dil Ekolünün ileri sürdüğü bir tezdır. Bu ekole göre “كي harfi masdariye olup kendisi fiili muzâriyi nasb eden bir edattır.³⁷³ كي de (أَنْ) edatı gibi nasb eden edatlar arasında yer almaktadır.” Key harfinin mastar yapan edatlar arasında yer alıp harfi cer grubunda olmadığını savunmaktadırlar.

Son görüş ise Basra dil ekolünün görüşüdür. Bu ekole göre, كي edatı müşterek bir harftir. Bazen mânâ ve amel etme bakımından lam (ل) harfi menziline bir harfi cer olur. Bazen mânâ ve amel etme bakımından en (ان) harfi menziline harfi masdariye olur. Bazen de masdar olup ta'lil ifade eder. Böylece key edatında üç durum vuku bulmaktadır.

³⁷² el- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *El-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâluk Azîme, Âlimül Kütüb, Beyrut t.y, II, s.6.

³⁷³ Ebü'l-Berekât El-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed El-Enbârî, *El-İnsaf fi Mesâ'ili'l-Hilaf*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, t.y, II, s.465, Mesele 78.

2.8.1. Key (كي) Edatının Harf-i Cer Olarak Ta'lil Anlamı İçermesi Durumu

Bu durum için geçerli olan farklı olasılıklar vardır. Bütün bu ihtimal durumlarının hepsinde كي harfi cer olarak âmildir. Mânâ bakımından da ta'lil mânâsını ihtiva etmektedir. Şimdi bu durumları inceleyelim.

1- كي harfi istifham edatı olan ما (mâ) ile birlikte geldiğinde soruya konu olan eylemin nedenini sorgular. كيمه kelimesi gibi. Mânâsı da لمه ile aynıdır. Misal, لم فعلته؟ (bunu niçin yaptın) كيم فعلت هذا؟ (bunu niçin yaptın) cümlesini لم فعلته؟ şeklinde de ifade edebiliriz. كي edatına bitişik olan ما harfinin elifi, “harfî cerlere bitişik gelen mâ harfinin elifi hazf edilir” genel kaidesi gereğince hazf edilmiştir. Eğer vakfedilecek olursa son harfin harekesinin korunması için ha-i sekte (هـ) ilave edilir. مِمَّةً عَلَامَةً kelimelerinde olduğu gibi. Geçiş yapılması esnasında ise hazf edilir ve her hangi bir ekleme de getirilmez. Çünkü geçişte ha harfine ihtiyaç yoktur. İşte bütün bu vurguladığımız noktalar ve genel kaideler key’in harfî cer olduğunu ispatlamaktadır. Çünkü ما istifham edatındaki elif harfi, cer dışında hiçbir zaman hazfedilmez.³⁷⁴ Sîbeveyh bu durumu şu şekilde izah etmiştir: “Harfi cere bitişik gelen ما soru edatı لمه - حتى مه vb. şeklinde elifi hazfedilerek kullanılır. كيمه sözü de bu şeklide amel eder çünkü كي burada lam-ı ta'lil menziline sahiptir.”³⁷⁵

2- كي harfi mâ-i masdariye ile birlikte geldiğinde ta'lil anlamı içermektedir. Şairin şu sözlerinde olduğu gibi:³⁷⁶

”إِذَا أَنْتَ لَمْ تَنْفَعْ فَضًّا رَ فَإِنَّمَا، ۞ يُرْجَى الْفَتَى كَيْمَا يَضُرَّ وَيَنْفَعُ“

³⁷⁴ Murâdî, *El-Cene'd-Dânî el- Muradî*, s.261; Sîbeveyh, *el-Kitab*, III, s.6.

³⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitab*, III, s.6.

³⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, s.199; Murâdî, *El-Cene'd-Dânî el- Muradî*, s.261.

“İnsanlara faydalı olamıyorsan bari kötü insanlara zarar ver. Yaramak ve zarar vermek insanın kıymetini belirtir.”

Şiirde geçen كَيْمَا kelimesi zarar veya iyilik yapan kişilere, yaptıkları şey sebebiyle gereken karşılığın verilmesi anlamını kapsamaktadır. Mâ-i masdariye كي harfi ceri ile cümlede sebep sonuç ilişkisini sağlamaktadır.³⁷⁷

3- Bir başka varsayım cümleinin كي edatı yanı sıra أن lafzı ile de masdarlanmış olması durumudur. Misal جئت كي أتعلم (Öğrenmek için geldim). Sîbeveyh ve Halil’e göre bu cümlede كي harfinden sonra en أن mastarının gelmesi zorunludur. أن edatının zahiri olması mecburi olmamasına rağmen cümlede olması zaruri bir şiardır. ³⁷⁸ كي cümleye ta‘lil anlamı katmaktadır.

İbn Yâîş de harfi cer sonrasında gelen fiilin zahiri أن ile masdarlanmasını savunmuş ve bunu ispat etmek için İbn Cemil’in şiirini örnek göstermiştir. ³⁷⁹

”فَقُلْتُ أَكُلَّ النَّاسِ أَصْبَحْتُ مَانَحًا ۖ لَسَانِكَ كَيْمَا أَنْ تَغُرُّو تَخْدَعَا“

“Sen bütün insanları kandırmak istemen sebebiyle dilinle övüp duruyorsun.”³⁸⁰

كَيْمَا sonrasında gelen تَغُرُّو fiilinin nasb olması كي edatı değil cümlede zahiri bulunan أن edatıdır. كَيْمَا lafzının cümlede bildirdiği yargı sebebiyyedir.

4- Bu grubun varsayılan son durumu ise كي harf-i cer konumundayken sonunda lâm harfinin gelmesi halidir. İbn Kay’sın şu şiiri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

³⁷⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’l Kafiye*, II, s.786.

³⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitab*, III, s.7.

³⁷⁹ Cemîl bin Büseyne, *Divan*, s.125; İbn Yâîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII, s.14.

³⁸⁰ Şiirde bahsedilen kişi içindeki duyguların tam aksini söylüyor.

381 كى لَتَقْضِيَنِ رُقْيَةً مَا ۞ وَعَدَّتْنِي غَيْرَ مُخْتَلَسٍ

“Rukayye’nin bana verdiği sözü eksiksiz yerine getirmesi sebebiyle.....”³⁸²

Şiirde geçen كى edatı akabinde hemen lâm harfi gelmiş ve sebebiyet anlamı cümleye tam anlamıyla yansıtılmıştır.

Murâdî bu son görüşe başka bir şiir ile destek vermiştir.

383 كادوا بنصر تميم كي ليلهمهم ۞ فيه فقد بلغوا الأمر الذي كادوا

“Temime yardım ederek bana karşı bir iş çevirmeleri sebebiyle Onlara istedikleri şeyi vereceğim (hicv edeceğim). ”³⁸⁴

Murâdî örnek verdiği şiirin izahını şu şekilde yapmıştır: “Şiirde geçen كي edatının fiili nasb etmesi mümkün değildir. Çünkü fiil ve key arasında lâm harfi bulunmaktadır. Bu lâm cümlede fazlalık değildir. Fazlalık olduğuna dair bir kanıt getirilememiştir. Lâmın görevini tekit edecek bir komşuya ihtiyaç vardır ve bu da lâmdan sonra gelen gizli bir أن edatıdır.” كي harfinin anlama katkısı ise ta‘lildir.³⁸⁵

2.8.2. Key Edatının Sonrasında Bulunan Muzâri Fiili Nasb Etmesi Durumu

Bu durumu savunanların iddiasına göre Key harfinin öncesinde lâm harfi mevcut olup kendisinden sonra takdiri veya zahiri bir أن mastarının olduğu kabulüdür.

İbn Hişâm durumun izahını şu şekilde yapmıştır: “harfi mânâ ve amel bakımından

لكي لا تأسوا 386 أن masdarı konumundadır. Bununla ilgili bir örnek verecek olursak

(kaybettiklerinize üzülmemeniz için) cümlesine bakabiliriz. Bu vaziyetteki cümlelerde

³⁸¹ İbn Kays er- Rukayyat, Divan, s.160; Süyûtî, Hem ‘u’l-Hevai’, I,s.212.

³⁸² Şair Rukayye adında bir kızı sevmektedir ve onu görebilmek arzusu çekmektedir.

³⁸³ Süyûtî, Hem ‘u’l-Hevai’, II, s.370; Murâdî, El-Cene’d-Dânî el- Murâdî, s.264.

³⁸⁴ Şair Temim kavmini hicv ediyormuş. Bazı insanlar Temim kavmine yardım etmeye başlayınca şair kendisine karşı bir iş çevirdiklerini düşünüyor ve o zaman onlar da bu hicvleri hak ediyorlar şeklinde kendi kendine söyleniyor.

³⁸⁵ Murâdî, El-Cene’d-Dânî, s.264

³⁸⁶ Hadîd 57/23.

key harfi görevini ifa edebilmek için أن harfi ile desteklenir. كي harfinin cümledeki anlamı da ta‘lil değildir. Çünkü cümlede başka bir ta‘lil harfi olan ل bulunmaktadır.”³⁸⁷

Mâlekî bu duruma şöyle bir açıklama yapmıştır. “Harfi cer bir başka harfi cer ile birlikte gelemeyeceği için كي harfi masdar konumunda görev alır. لكي kelimesinde harfi cer lâm olup anlam olarak ta‘lil görevindedir. كي harfi ise lâmin mânâsını tekit etmek için ya da ona bedel olarak cümlede yer alır. Cümlede ayrıca nasb eden gizli bir en أن edatı da vardır. Bir harf barındırdığı anlamına karşılık gelen başka bir harfin yerini alabilir.”³⁸⁸

كي harfi için ileri sürülen bu durumda كي harfi mastar konumunda olup cümlede ta‘lil anlamını veren başka bir harfi cer bulunmaktadır. كي harfinin anlama katkısı ise tekid göreviyle vurguyu kuvvetlendirmektedir.

2.8.3. Key Harfinin Müşterek Bir Lafız Olması Durumu

كي harfi için addedilen bu son varsayımında كي mürekkep bir hal içindedir. Bazı durumlarda ta‘lil anlamıyla bazen de nasb eden bir edat göreviyle cümlede konumlanır. Bu durumun كي harfinin ta‘lil anlamı veren bir harfi cer olması ve key’in muzâriyi nasb eden bir masdar edatı olması gibi iki vechi bulunmaktadır. Şimdi Key harfini bu yönleriyle inceleyelim.

Birinci durum: Cümlede key edatından hariç lam ve onun yoldaşı أن edatının bulunması ihtimali.³⁸⁹ Bu durum için şairin şu beyti güzel bir örnektir:

³⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.199.

³⁸⁸ El- Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.291.

³⁸⁹ Murâdî, *El-Cene’d-Dânî el- Muradî*, s.265; El- Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.292.

³⁹⁰ ”أردت لكيما أن تطير بقربتي ۞ ففتركتها شئاً ببذاء بلقع“

“Su doldurman sebebiyle verdiğim kesemi alıp gittin ve onu yıpratıp ıssız bir çölde bıraktın”

Şiirde كي öncesinde yer alan lam harfinden dolayı masdar olması ihtimali vardır. Ayrıca كي harfi sonrasında bulunan أن edatından dolayı ta‘lil olması da muhtemeldir. أن masdarı cümlede öncesinde yer alan mânâyı tekit eder. Şiirde geçen lâm harfi de ta‘lil anlamını pekiştirmektedir. Harfi cerlerden birincisi ta‘lil için ikincisi ise nasb edatı ile varlık bulmaktadır.³⁹¹ Bu durumda key’in masdar anlamını ta‘lil anlamına tercih edilmelidir. Bu tercihin nedenlerini sıralarsak

- 1- En (أن) babının anasıdır. Aslın fer üzerine takdimi gereği, لكي kelimesindeki key harfinin görevi masdarı tekit etmedir.
- 2- Asıl babı dururken onun dışında başkasını tekit etmesi uygun değildir.
- 3- أن fiilden düşse bile cümlede amili (faktörü) devam eder.³⁹²

Key harfi için öngörülen bu olasılık durumu için de iki ihtimal söz konusudur. Bu akıma göre كي harfi cümlede ta‘lil harfi olabileceği gibi mastar edatı da olabilir. Şayet şu cümlede olduğu gibi key, ل ve أن harflerinden münferit olarak gelirse “جئت كي” “Bana ikramda bulunman için geldim.” key harfi cerdir ve sonrasında mukadder bir en edatı fiili nasb etmiştir diyebiliriz. Kastedilen mânâ da “جئت كي أن” cümlesiyle aynı doğrultudadır.

³⁹⁰ Şiirin yazarı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu beyit birçok nahiv kitabında örnek olarak yer bulmaktadır. İbn Yâîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VIII, s.14.

³⁹¹ El-Vakkad, Ebu'l-Velîd Zeynüddin Halid b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Vakkad el-Ezherî, *Şerhü't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh / Tasrîh bi-mazmûni't-Tavzîh*, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut 2000,II, s.362.

³⁹² El-Eşmûnî, *Haşiyetü's-Sabban*, III, s.411.

Key harfinin masdar olması durumunda öncesinde bulunan lââm-ı mukadder ile masdarı müevveli cer eder.³⁹³ Kur'an-ı Kerim'de Allahü Teâlâ'nın şu ayetleri buna örnektir: ﴿كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾³⁹⁴ “Gözü aydın olsun ve mahzun olmasın.”
 ﴿كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ﴾³⁹⁵ “İçinizden sadece zenginlerin arasında dolaştığı bir devlet olmasın.”

Basra ekolünün rivayet ettiği key harfinin müşterek olma özelliğine göre key'in harfi cer olduğuna itibar edilirse key ta'lil anlamına gelir ve lââmı ta'lil konumunda kullanılır. Nasb eden bir edat olarak kullanımında ise key harfi masdar olur ve en konumunda kullanıldığına itibar edilir.

Ancak burada akıllara şöyle bir soru gelmektedir: Key harfinin harfi cer olarak ta'lil ifade etmesi gibi key-i mastariye de ta'lil ifade eder mi?

Bu sorunun cevabı için şunları söyleyebiliriz: Key masdarı sonrasında bulunan zahiri ya da takdiri lam ve cer edilmiş masdarı müevvel ile birlikte bulunduğu durumlarda dil bilginlerinin ekseriyetle kabul ettiği genel kural şöyledir: Bu konumda key harfinin ta'lil anlamından bahsedilmesi uygun olmaz. Çünkü ta'lil anlamı için cümlede lââm harfi bulunmaktadır. Şayet key ta'lil konumunda gelmiş olursa cümlede aynı görevde iki harf bulunması söz konusu olacaktır.³⁹⁶ Aynı mânâyı karşılayan iki harfin bir arada gelmesi dil kaidelerine uymamaktadır.

Râzî'ye göre: (كَيْ لَا تَأْسُوا) cümlesinde key harfinin تَأْسُوا fiilini nasb etmek dışında bir görevi yoktur. Cümleye ta'lil anlamını ل harfi vermektedir, dolayısıyla key harfi lam harfi cerriyle birlikte sebep ifade etmektedir.³⁹⁷

³⁹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, s.199.

³⁹⁴ Taha 20/40.

³⁹⁵ Haşr 59/7.

³⁹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, s.198.

³⁹⁷ Râzî, *Şerhu'l Kafiye*, II, s.856.

İbn Mâlik كي harfi için ifade edilen müşterek lafız kaidesini kabul etmemektedir. Onun bu konuya getirdiği yorum şu şekildedir: “كي sadece ta‘lil anlamında kullanılan bir sözcüktür... Şayet o en أن edatına benzeyerek muzâriyi nasb edecek olursa o zaman كي muzâri için birinci harfi fethalı, ikinci harfi ise sakın, iki harften oluşan bir masdar olur ta‘lil ifade etmez.”³⁹⁸

2.9. MİN HARFİ (الحرف من)

Temel mânâsı “ibtidâ-i gâye” olan من harfi, cümlede sınırlama ilişkisi kurar. Yani eylemin mekân ve zamanının başlangıç bilgisini verir. Sîbeveyh’in konu hakkında görüşü şu şekildedir: “Min harfi مكان كذا و كذا إلى مكان كذا و كذا (böyle bir yerden böyle bir yere...) sözünde belirtildiği gibi mekânın başlangıcıdır. Mesela bir kitap yazdığında şu sözü çokça kullanırsın من فلان إلى فلان (Falan kişiden falan kişiye) Ancak burada falan kelimesi ile kastedilen şahısların kendileri değil bulundukları mekânlardır.”³⁹⁹

Zemahşerî *Mufasssal* adlı eserinde من harfinin mânâlarını şu şekilde açıklamıştır: “من harfinin mânâsı ibtidâ-i gâyedir tıpkı şu cümlede olduğu gibi: سرت من البصرة إلى الكوفية (Basra’dan Kûfe’ye kadar yürüdüm.) Bu harfin bazıyyet (teb‘îz) anlamı da vardır şu cümlede olduğu gibi: أخذت من الدراهم (Dirhemlerin bir kısmını aldım) Diğer bir anlamı da beyandır şu ayeti kerimede olduğu gibi: فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ ﴿٤٠٠﴾ مِنَ الْأَوْتَانِ واجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ de kaçının.” Zikredilen bu mânâların dışında zâid mânâsı da vardır, şu cümlede

³⁹⁸ İbn-i Mâlik, *Şerhu’t-Teshil*, IV, s.16.

³⁹⁹ Sîbeveyh, *El-Kitab*, IV, s.224.

⁴⁰⁰ Hac 22/30.

olduğu gibi هذا ما جاءني من أحد راجع إلى (Buna bakmaya bana kimse gelmedi)⁴⁰¹”

Görüldüğü gibi Zemahşerî'nin Mufasssal'ında من harfinin karşıladığı anlamlar içerisinde ta'lil mânâsına yer verilmemiştir.

Nahiv kitaplarında من harfi için on beşe varan mânâlar zikredilmiştir. Elbet ki bu mânâlar arasında ta'lil anlamı da vardır. Murâdî من harfini ele aldığı anda onun anlamları arasında dördüncü sırada ta'lil mânâsına dikkat çekmiştir. Kur'an-ı Kerim'den ayetler ile bu iddiasını delillendirmiştir. ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنْ﴾

﴿الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾⁴⁰² “Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar.” Ayette kulakları kapatmaya sebep olarak الصَّوَاعِقِ مِنْ kelimesi gösterilmiştir. Murâdî'nin من harfinin ta'lil mânâsına örnek gösterdiği bir diğer ayet ise Maide suresi 32. ayetidir. ﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَآئِيلَ﴾ “İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık.” Murâdî'ye göre مِنْ ifadesi ayette de kullanıldığı sebep, neden anlamlarını karşılayan kalıp bir kelimedir. Diğer bir örnek ise Bakara suresi 74 ayetidir: ﴿لَمَّا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ “Bazıları da (taşlar) vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.” Burada مِنْ harfi izafet öncesinde gelerek cümleyi sebep sonuç anlamı katmaktadır.

İbn Mâlik de konuyu ﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَآئِيلَ﴾ ayeti üzerinden değerlendirmiş harfin ta'lil anlamını kabul edenler arasında yer almıştır⁴⁰³

⁴⁰¹ İbn Yâîş, Şerhu'l-Mufasssal, VIII, s.10.

⁴⁰² Bakara 2/19.

⁴⁰³ İbn Mâlik, Şerhu'l Kafiye, II, s.796.

Harfin ta‘lil mânâsına vurgu yapan âlimlerden birisi de İbn Hişâm’dır. Ona göre: “من harfinin karşıladığı on beş mânâdan biri de ta‘lildir.”⁴⁰⁴ Delil olarak Nuh Suresi 25. ayetini örnek göstermiştir. ﴿مِمَّا خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا﴾ “Günahları yüzünden boğuldular.” Burada zikredilen من harfi, ta‘lil mânâsındadır.

Müfessirlerin bazıları ayetlerin tefsirini yaparken dilbilgisi bakımından da ele almışlardır. Zemahşerî Mufasssal adlı eserinde her ne kadar من harfi için ta‘lil anlamına yer vermese de Keşşaf’ta ﴿مِمَّا خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا﴾ ayetin tefsirini yaparken önceki görüşlerinin yanında harfin ta‘lil mânâsını da zikretmiştir. Ona göre: “Onlar hataları yüzünden tufanda boğulmuş ve ateşe girmişlerdir. Yani onların tufanda boğulmaları kendi hataları sebebiyledir.”⁴⁰⁵ Ancak Zemahşerî’nin burada من harfinin ibtidâ anlamını da kastetmiş olması ihtimal dâhilindedir.⁴⁰⁶ Ebu'l-Beka’ya göre söz konusu olan âyette مِمَّا terkinde mâ harfi zâid bir harftir. من harfi ise ta‘lil anlamında olup “Hataları sebebiyle boğuldular. ” mânâsına tekabül etmektedir.”⁴⁰⁷ Ebu Hayyân ise aynı ayetin tefsiri için “Bu ayette من harfi sadece ta‘lil anlamı taşır.” ifadesini kullanmıştır.⁴⁰⁸

Maide Suresi ﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ ayetinin tefsirinde من harfinin ta‘lil mânâsında olduğunu ifade eden müfessirlerin yanı sıra bu harf için ibtidâiyye mânâsını tercih eden müfessirler de olmuştur. Hâşiyetü’s Şihab adlı eserde Maide 32 ayetteki من harfinin ayete katkısı “بسبب قضينا عليهم” “Biz onlar üzerine kıldık” şeklinde olduğu ifade edilmektedir. أَجْلٌ kelimesi burada masdar olup

⁴⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, II, s.10.

⁴⁰⁵ Ez-Zemahşerî, *El Keşşaf*, VI, s.219.

⁴⁰⁶ Avî’a, *Hurûfu’t-Ta‘lil*, s.3116.

⁴⁰⁷ el Ukberî, *İmlâ’u mâ menne bihi’r-rahmân*, II, s.270.

⁴⁰⁸ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, VIII, s.337.

kötülüğün başlangıcı olarak anlaşılır. من harfi ta‘lil anlamında kullanılmış olsaydı ayetin mânâsı tıpkı “من جرّاءك فعلته” sözündeki gibi “onların kötülükleri” anlamında kullanılmış olurdu. “..... Min harfi ibtidâiyye anlamındadır ve كَتَبْنَا fiili ile alakalıdır. Yani onların kötülükleri kitabın inşa ve başlangıcıdır.”⁴⁰⁹

Tahir bin Âşûr’un tefsirine baktığımızda ayetin açıklamasında şu noktalara dikkat çektiğini görüyoruz: “من harfi ibtidâ anlamındadır. لأجل kelimesi الجرّاء ve التسبب kelimeleri ile eş anlamlıdır. من جرّاءك - من أجلك kelimelerinin hepsi “senin için” anlamına gelmektedir. Üç cümlede aynı anlamı kapsamaktadır. Yine جنى ve جرم kelimeleri de anlamdaş olup suç işlemek mânâsını karşılamaktadır. جنى kelimesinin mastarı جرم kelimesidir. Araplar kelimenin kullanım sahasını daha da genişlettiler ve eylemle ilgili olan her şeye أجل dediler.

Cümlede ta‘lil ifade eden kelimelerin müradiflerinden yararlanılması hususunda bir sakınca yoktur. أجل kelimesi de çoğunlukla ta‘lil ifadesini anlatmak için kullanılır ve من harfi ile birlikte zikredilir. İlgili ayette من أجل kelimesi öldürme emrinin abartılması ve yaptıkları hatanın ortaya çıkmasının sebebi anlatmak için ta‘lil mânâsı ile kullanılmıştır.⁴¹⁰

Konuyla ilgili diğer bir örnek Bakara suresinin 19. ayetidir. Suyûtî ﴿يَجْعَلُونَ﴾ burada zikredilen من harfinin ta‘lil anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁴¹¹ Âlûsî ayeti kerimede geçen من الصّواعق

⁴⁰⁹ Hafâcî, Ebu'l-Abbâs Şehabettin Ahmed b. Muhammed b. Ömer El-Hafâcî, *Hâşiyetü's Şihab Ala Tefsiril Beydavi*, Dâru Sadr, Beyrut t.y, III, s.236.

⁴¹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, VI, s.175.

⁴¹¹ Süyûtî, *El-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, s.294

kelimesinin mef'ûlün leh (mef'ûlün lieclih) olduğunu söylemiştir. Yani parmaklarıyla kulaklarını tıkamalarının sebebi yıldırımlardır.⁴¹²

Bu ayette zikredilen من harfi, ibtidâ anlamında da gelebilir. Çünkü sesin kesildiği vakit ya da sesin yokluğu anında kulak kapatılmaz. Aksine ses başladığı vakit bu sesin kendilerini öldüreceği korkusuyla kulaklarını kapatmaya başlarlar. Ta'lilin varlığına işaret etmenin yanı sıra ibtidâ anlamını da göz ardı etmemek gerekir. Kastedilen bu ses الصَّوَاعِقِ'tir.

Ele alınan bu ayetler dışında من harfinin ta'lil anlamına örnek gösterebileceğimiz bir diğer ayet Bakara Suresi 273. ayettir. Allahü Teâlâ söyle buyurmuştur : ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ “Yoksulluklarını gizli tuttukları sebebiyle bilmeyen onları zengin sanır.” Ebu Hayyân bu ayetin tefsirinde şunları zikretmiştir: “من harfi sebebiye içindir. Yani onlar utangaçlıkları sebebiyle bir şey istemedikleri için bilmeyenler onları zengin sanmaktadırlar. Çünkü zihinlerde, zengin sayılacak kadar malı olan kişilerin güvence altında olmaları sebebiyle insanlara acziyet durumlarını bildirmediikleri bilgisi mevcuttur. Ayette insanlara karşı maddi durumları hakkında bilgi vermedikleri için toplum tarafından zengin statüsünde değerlendirilmiş bir zümreden bahsedilmektedir.

Yine aynı ayette من harfinin ibtidâ-i gaye anlamıyla bulunduğu rivayetleri de bulunmaktadır. Yani onların zengin zannedilmeleri, utangaçlıkları ve durumlarını gizlemeleri fiili ile birlikte başlamıştır. Ancak şöyle bir durum var ki tanınmayan bir kişi hakkında utangaç olduğu ya da zengin olduğu gibi bilgiler bilinemez. Birinin zengin ya da yoksul olduğu, utangaç davranıp durumunu gizlediği vb. durumları tespit edebilmek için öncesinde o kişiyi tanıyor olmak lazım. Bu yüzden ayet de من harfinin ibtidâ-i gaye anlamında değil sebebiye anlamında kullanıldığı gayet açıktır.⁴¹³

⁴¹² Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, I,s.174.

⁴¹³ Ebû Hayyân, *El-Bahrü'l-Muhit* II, s.342.

Yüce Allah Nisâ Suresi 79. ayet de şöyle buyurmuştur: ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ﴾
 ﴿فَمِنْ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾ “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen
 kötülük ise nefsendendir.” ﴿فَمِنْ اللَّهِ﴾ kelimesi ve ﴿فَمِنْ نَفْسِكَ﴾ kelimelerinde yer alan min
 harfi İbtidâ-i gaye değil sebebiyye içindir. Tahir bin Âşûr şöyle demiştir : “Allahü
 Teâlâ ayeti kerimede عند lafzını kullanmadı. İbtidâ ile iyiliğin Allahtan geldiğini
 kötülüğün ise muhatabın kendisinde başladığını kastetti.”⁴¹⁴

Allah (c.c) Maide Suresi 84. ayette şöyle demiştir: ﴿تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ﴾
 ﴿مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ﴾ “Hakikate dair bilgileri bulduğundan dolayı gözlerinden yaşlar
 boşandığını görürsün.” Semîn ﴿مِمَّا عَرَفُوا﴾ kelimesindeki min harfinin ta‘lil anlamı
 olduğunu ifade etmiştir. Yani onların gözleri hak olduğunu öğrenmeleri sebebiyle
 yaşlar ile dolup taşmaktadır. Zemahşerî’nin sözleri de bu görüşü desteklemektedir :
 “Min harfî sebebiyye anlamındadır. Bazı gramerciler min harfini تَفِيضُ kelimesi ile
 alakalandırıp ibtidâ gaye anlamını da uygun görmüşlerdir.”⁴¹⁵

En’am Suresi 151. ayet de Allahü Teâlâ şöyle demiştir : ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ﴾
 ﴿إِمْلاقٍ﴾ “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” Ayeti kerimede geçen مِنْ
 ﴿إِمْلاقٍ﴾ kelimesindeki min harfî sebebiyye veya ta‘lil anlamı içermektedir. Bu sebep
 ilişkisi men edilmiş bir fiille alakalıdır. Yani evlatlarınızı fakirlik sebebiyle
 öldürmeyin.”⁴¹⁶

⁴¹⁴ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, V, s.134.

⁴¹⁵ es-Semin Halebî, Ed Dürrül Masun, IV, s.397; Ez-Zemahşerî, El Keşşâf, II, s.282.

⁴¹⁶ es-Semin Halebî, Ed Dürrül Masun, V,s.218.

Yusuf Suresi 84. ayet : ﴿وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ﴾ “Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi.” مِنَ الْحُزْنِ kelimesinde min harfinin rolü sebebiyyedir. Hüzün ağlamanın sebebidir. Böylece gözleri boz hale gelmiştir.⁴¹⁷

Haşr Suresi 21. ayet : ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ “Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün.” مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ kelimesinde yer alan min harfi ta‘lil anlamındadır. Allah korkusu sebebiyle demektir. مُتَصَدِّعًا (parçalanmış) kelimesi ile alakalıdır.⁴¹⁸

Min harfinin bünyesinde topladığı bütün mânâlar arasında ibtidâ-i gaye ve ta‘lil anlamları diğer mânâlardan öne çıkmaktadır. Min harfi ibtidâ-i gâye anlamını hiçbir zaman yitirmez. Ta‘lil, beyan ve diğer anlamlar ise karineler yardımıyla bilinmektedir.

2.10. ALÂ HARFİ (الحرف على)

على Harfinin kapsadığı mânâlar arasında en temel anlam isti‘ladır. Sîbeveyh على harfi için şunları söylemiştir: “Bu harf, “bir şeyin üzerinde” anlamına gelmektedir. Şu cümlede gibi (هذا على ظهر الجبل وهي على رأسه ...) (dağın üzerinde bulunan şey onun zirvesidir)⁴¹⁹

İbn Mâlik على harfinin sekiz mânâsının bulunduğunu ifade etmiştir.⁴²⁰ İbn Hişâm da على harfi için dokuz mânâ sıralamış ve bunlar arasında da ta‘lil anlamına da yer vermiştir. Ona göre, على harfi tıpkı lam-ı ta‘lil gibi ta‘lil anlamı ihtiva edebilir.

⁴¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XIII, s.43.

⁴¹⁸ İbn-i Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, II, s.199.

⁴¹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, IV, s.230.

⁴²⁰ Murâdî, *El-Cene 'd-Dânî el- Murâdî*, s.476.

İbn Hişâm şu âyette zikredilen على harfinin ta‘lil lâmi görevinde olduğunu ifade etmektedir. ﴿وَلْتَكْبِرُوا لِلَّهِ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ “Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah’ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.” Ayet “Allah’ın hidayeti sadece sizin içindir” anlamına gelmektedir.”⁴²¹

Amr b. Ma’dikerib’in⁴²² şu beytinde على harfinin ta‘lil anlamında kullanıldığını gösteren bir örnek vardır.

“عَلَامَ تَقُولُ الرُّمَحُ يُثْقَلُ عَاتِقِي ۖ إِذَا أَنَا لَمْ أُطْعَنْ إِذَا الْخَيْلُ كَرَّتِ”⁴²³

“Savaş kızıp atların korkudan kaçtığı vakit ben düşmanlara mızrak atmayacaksam o zaman niçin mızrak taşımak sebebiyle omuzlarım ağırlaşıyor?”

Şeyh Mustafa Galâyini de على harfinin ta‘lil mânâsında kullanımına delil olarak İbn Hişâm’ın kullandığı yukarıda bahsettiğimiz beyti örnek göstermiştir. Ve açıklamasını “Mızrakların atılmaması sebebiyle mızrak omzuna ağırlık yapmış ve ağrı vermiştir.” şeklinde yapmıştır.⁴²⁴

Müfessirler ﴿وَلْتَكْبِرُوا لِلَّهِ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ayetin tefsirinde

على harfinin isti‘la mânâsında kullanıldığını dair yapılan tartışmaları lam-ı ta‘lil anlamını da göz önünde bulundurarak ele aldılar.

Birincisi: على harfinin isti‘la babına delâlet etmesi durumudur. Zemahşerî şöyle demiştir: “Şüphesiz ki harf-i isti‘la ile birlikte tekbir etme fiili yüceltme anlamından ziyade Allah’a övgü mânâsı içerir. Tıpkı şu söylenilen cümle gibi :

⁴²¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.153.

⁴²² Tam adı Ebû Sevr Amr b. Ma’dikerib b. Abdillâh ez-Zübeydî’dir. Muhadramun dönemi şairlerinden olup kabilesine övgüler içeren ve Savaş konulu şiirler ile meşhur olmuştur.

⁴²³ el-Eşmûnî, *Haşiyetü’s-Sabban*, II, s.333; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I, s.153.

⁴²⁴ el-Galâyini, *Mustafa Camiu’d Durusi’l Lüğati’l Arabiyye*, Mektebetü’l Asriyye, Beyrut t.y, I,s.178.

“Sana verdiği hidayet sebebiyle Allah’a hamd ederek onu yücelt.” والتكبروا الله حامدين على ما هداكم

Zemahşerî’ye göre fiil, على harfi ile birlikte övgü mânâsını da ihtiva etmektedir. Ebu Hayyân ise şunları dile getirmiştir: على harfi تكبروا kelimesi ile alakalıdır. “أشكرك على ما أسديت إليّ.” “Yaptıkların için teşekkür ederim.” cümlesinde ki gibi على harfi ayette de illet özelliği görevinde bulunmaktadır.⁴²⁵

Bazı âlimler, Zemahşerî’nin والتكبروا الله حامدين على ما هداكم bu sözü üzerinde yorumlar yapmışlardır. Demişlerdir ki Zemahşerî’nin tefsiri, ayetlerin dilbilgisi bazında değil mânâ bazında incelendiği bir tefsir çeşididir. Şayet Onun tefsiri ayetlerin gramerini inceleyen bir tefsir olsaydı على harfi تكبروا kelimesi ile alakalı olup fiil övgü içermezdi. على harfinin حامدين kelimesi ile alakalı olduğu tahmin edilmelidir. Bu bağlamda da ayetin anlamı şu şekilde olmaktadır : “...ولتحمدا الله...”.
بالتكبير على ما هداكم “Allah’ın sana vermiş olduğu hidayet sebebiyle onu yücelterek (ululayarak) övgülerde bulun....”⁴²⁶

İkincisi: على harfinin lââm-ı ta‘lîl mânâsında kullanılması durumudur. Bu İbn Hişâm’ın seçimidir ve ayette yer alan على harfi için şunu söylemiştir: “Allah’ın sadece size verdiği hidayet için...”⁴²⁷

⁴²⁵ Ebû Hayyân, *El-Bahrü'l-Muhit*, II, s.51.

⁴²⁶ *A.g.e.*, II, s.51

⁴²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, s.153.

Semin el-Halebi bu duruma katılmamasına rağmen konuya şu şekilde değinmiştir: “Birinci görüş daha uygundur. Harfler mecaz anlamıyla kullanılırsa cümle mânâsı zayıf olur.”⁴²⁸

Burada ta‘lil anlamından isti‘la anlamının tercih edilmesinde; Allah’ın müminlere lütfettiği hidayet sebebiyle duydukları minnettarlığın karşılığı olarak Allah’ı en mübalağalı lafızlarla yüceltmeleri, hamd etmeyi artırarak şükranlık halinin devamlılığı ve teşviki amaçlanmıştır. على harfinin karşıladığı mânâlar arasında birincil anlamı isti‘ladır. İsti‘la anlamı diğer mânâlarda daha baskındır. Cümlede anlam bütünlüğünün isti‘la ile sağlanamaması durumlarında diğer yan anlamlara başvurulur.

Maide suresi 3. ayette Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: ﴿وَمَا ذَبَحَ عَلَى النَّصْبِ﴾

“Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar” Ayeti kerimede yer alan على harfinin fonksiyonunda üç ihtimal söz konusudur:

1. على harfinin lâm-ı ille olması ihtimali. Bu ihtimalde ayetin mânâsı الأصنام “Dikili taşlar için boğazlanmış hayvanlar” şeklindedir. وما ذبح لأجل الأصنام mefulü leh olup ذبح fiili ile bağlantılıdır. Fiil ve meful birbiriyle ilişkilendirilmiştir. النصب kelimesi ile الأصنام kelimesi aynı anlama tekabül eder.

2. على harfinin burada hakiki anlamında yani isti‘la mânâsında kullanılmış olması ihtimalidir. Ayetin mânâsı “Nasben ذبح على الحجارة التي تسمى نصباً” “Nasben adlı taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar” şeklindedir. Yani boğazlama işleminin yapıldığı konumu bildirmektedir. على harfi ذبح fiili ile alakalıdır.

⁴²⁸ Es-Semin Halebî, *Ed Dürrül Masun*, II, s.288.

3. Bu ihtimalde de على harfi aynı şekilde konum bildirmiş olup farklı olarak نصب kelimesinin hali durumundadır. Anlam “وما ذبح مسمى على الأصنام” “Esnam olarak bilinen taşlar üzerinde boğazlanması” şeklindedir. Bu söylem Ebu-l Bekâ’ya aittir.

2.11. HATTÂ HARFİ (الحرف حَتَّى)

Basra ekolüne göre Arapça cümle yapısında حَتَّى kelimesi atıf, ibtidâ ve harfi cer olmak üzere üç görevle kullanılır. Biz burada حَتَّى harfinin harfi cer rolünü inceleyeceğiz. حَتَّى harfi ceri açık isimlerin başına gelir. Zamirlerle kullanılmazlar. İsimlerin önüne gelen حَتَّى harfi, إلى harfi ceri gibi cümleye intihâu’l gâye anlamı verir. Ayeti kerimde şu şekilde geçer: ﴿حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجِّ﴾⁴²⁹ “Tan yeri ağarıncaya kadar.”

Basra ekolünün görüşüne göre حَتَّى harfi ceri fiili muzâriyi mastar yapan أن edatından önce geldiğinde üç farklı anlamı karşılayabilir:

1. حَتَّى harfi aynı إلى harfi ceri gibi intihâu’l gâye anlamına gelir. Sîbeveyh şöyle demiştir: Hatta harfi fiilin bittiğini gösterir. Eğer sen şöyle dersen “سرت حتى أدخلها” “Oraya girene kadar yürüdüm” cümlesinde yürümek fiili girilecek yere varınca sona erer. Tıpkı “سرت إلى أدخلها” cümlesinde olduğu gibi.⁴³⁰
2. حَتَّى harfi ta’lil anlamında kullanılır. Cümlede sebep belirten كي görevini üstlenir. Öncesi ile sonrası arasında sebep ve müsebbep ilişkisi

⁴²⁹ Kadir 97/5.

⁴³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitab*, III, s.17.

bulunur. حَتَّى süreklilik arz etmeyen bir fiil ile kullanıldığında كي mânâsını

karşılar, yani sebebiyet bildirir. “أَسْلَمْتُ حَتَّى أَدْخَلَ الْجَنَّةَ” “Cennete girmek için

Müslüman oldum.” Cümlesinde حَتَّى kelimesi ta‘lil anlamını katmaktadır.

Çünkü Müslüman olma eylemi süreğen bir fiil değil anlık bir eylemdir.⁴³¹

3. حَتَّى harfi إِلَّا harfi gibi istisna ilişkisi kurar. Tekrar edilemeyen

fiillerden sonra حَتَّى harfi “إِلَّا أَنْ” anlamında istisna edatı görevi görür.⁴³²

“لَأَقْتُلَنَّ الْكَافِرَ حَتَّى يَسْلَمَ” “ Müslüman olana kadar kâfiri öldüreceğim.”

cümlesinde fiil olan Müslüman olmak süreklilik arz etmeyen anlık bir eylem

olup tekrar arz edilmediği için حَتَّى cümlede istisna bildirmektedir.

İbn Hişâm حَتَّى harfinin bu üç mânâsının da nasb olunmuş muzâri fiilden önce

geldiğini söylemiştir. Bu anlamlardan birincisi إِلَى harfinin müradifi olduğu intihâu’l

gâye mânâsıdır. Tıpkı ﴿حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى﴾⁴³³ “Musa (as) yanımıza dönünceye

kadar” ayetinde yer aldığı gibi.

حَتَّى harfinin karşıladığı ikinci anlam ise كي harfinin içerdiği ta‘lil mânâsıdır.

﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا﴾⁴³⁴

“ Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar.” ve

﴿هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا﴾⁴³⁵ “Onlar, “Resûlullah’ın

⁴³¹ Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 31.

⁴³² el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahim b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *el-Kevkebu’ d-Durri fî mâ Yeteharracu ‘ale’l-Kavâ’idi’n Nahviyye mine’l-Furû’i’l-Fıkhiyye*, thk. Muhammed Hasan Avvâd, Daru Ammar, Ürdün 1985, s.390-397; Murâdî, *El-Cene’ d-Dânî*, s.554.

⁴³³ Tâhâ 20/91.

⁴³⁴ Bakara 2/217

⁴³⁵ Münâfikûn 63/ 7.

yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler” diyenlerdir.” ayetlerinde olduğu gibi.

İbn Hişâm’ın حَتَّى harfî için ileri sürdüğü üçüncü mânâ da إلا edatının görevi olan istisna anlamıdır. Hişâm bu mânâyı örnek olarak Sîbeveyh’in tefsirinde söylediği şu sözü örnek göstermiştir : “والله لا أفعل إلا أن تفعل” “Vallahi sen yaparsan ben de yapacağım.” Bu cümlemin mânâsı “حتى أن تفعل” “Sen yapana kadar” şeklindedir.⁴³⁶

Mâlekî, Murâdî, Süyûtî ve diğerleri حَتَّى harfinin ta‘lil mânâsını kabul etmiş ve bu mânâyı örnekler ile desteklemişlerdir. Ancak Endelüsî حَتَّى harfinin mânâları arasında ta‘lile yer vermemiştir. Endelüsî حَتَّى harfinin sadece intihâ mânâsının olduğunu ileri sürmüştür. Onun bu görüşünü Razî’nin şu sözlerinden anlıyoruz : “أكله حتى يأمر لي” “Bana emredene kadar onunla konuş.” cümlesinde حَتَّى harfî إلى harfî gibi intiha anlamında görev almıştır.⁴³⁷

Müfessirlerde حَتَّى harfine anlam verirken nahiv âlimlerinin izinden gitmiş ve mânâyı uygun olacak şekilde onun intiha, ta‘lil ve istisna anlamlarını kullanmışlardır. Kur’an-ı Kerimde حَتَّى harfinin bazı ayetlerde ta‘lil, bazı ayetlerinde intiha, bazı ayetlerde ise her iki mânâyı bir arada karşılayacak şekilde mânâlandırmışlardır.

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ﴾⁴³⁸ “Fitne ortadan kalkıncaya ve

din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.” Ayeti kerimesinde yer alan حَتَّى

⁴³⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, I,s.112.

⁴³⁷ el-Esterâbâdi, *Şerhu’l Kafiye*, II, s.243

⁴³⁸ Bakara 2/193.

harfi ta‘lil ve intiha anlamındadır. Semîn حَتَّى harfinin her iki mânâyı da karşıladığını, ayette açıkça hissedilen anlamının ise ta‘lil olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁹

İbn Âşûr ayette ta‘lil ve intiha anlamlarının her iki anlamında bariz biçimde görüldüğünü iddia etmektedir. Fitne sona erene kadar savaşılacağı anlamını veren حَتَّى harfinin intiha anlamıdır. Yine ayette savaşa sebebiyet veren şeyin fitne olduğu anlamını da حَتَّى harfinin ta‘lil mânâsından elde etmekteyiz.

Ebu'l Beka حَتَّى harfinin ta‘lil ve intiha anlamı taşıdığı yerlere örnek olarak

Bakara 217. ayeti örnek göstermektedir. ﴿لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ﴾⁴⁴⁰ ﴿اسْتَطَاعُوا﴾

Zemahşerî ve İbn Hişâm da söz konusu ayette geçen حَتَّى harfinin ta‘lil mânâsında olduğunu kabul etmişlerdir. Zemahşerî ayetteki حَتَّى harfi için şöyle demiştir: “فلان يعبد الله حتى يدخل الجنة” “Cennete girmek için Allah’a ibadet ediniz.” cümlesinde olduğu gibi bu ayette de حَتَّى ta‘lil anlamındadır.”⁴⁴¹

﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَفُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ﴾⁴⁴² “Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?” Ayeti kerimede yer alan حَتَّى harfi ta‘lil ve intiha anlamının her ikisini de barındırmaktadır. لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ ifadesi cümlede mahzuf olan bir kelime ile alakalıdır. Ebu'l Bekâ'nın ayet hakkında yorumu şu şekildedir: حَتَّى يَتَّبِعَنَ

⁴³⁹ es-Semin, *Ed Dürri'l Masun*, II, s.309.

⁴⁴⁰ Ebu'l Bekâ El Ukberî, *İmlâ'u mâ menne bihi'r-Rahmân*, I,s.93.

⁴⁴¹ Zemahşerî, *el- Keşşâf*, I,s.131.

⁴⁴² Tevbe Suresi 9/43.

ifadesi لَيْتَبِينَ ile aynı anlamdadır ve bu ifade أَذْنَتْ kelimesi ile alakalıdır. Bazı müfessirlerin kastettiği gibi burada bir itab yoktur. Allah Resulünün, beyanlarını sunmaları halinde savaşa katılamayanlara izin verme yetkisi olduğunu açıklayan bir mânâ taşımaktadır.⁴⁴³ Diğer bir örnek:

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ ۖ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ﴾⁴⁴⁴ “ *Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım.*”

Ayette yer olan حَتَّى cümlede “كي” fonksiyonunda, ta‘lil anlamında kullanılmaktadır. İbn Âşûr ayette yer alan حَتَّى edatının intiha anlamında değil ta‘lil anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. İlgili ayetin tefsirini ise şu şekilde yapmıştır : “İçinizde cihat edenleri ve sabredenleri ortaya çıkarmak için sizi sınayacağız.”⁴⁴⁵

﴿هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا﴾⁴⁴⁶ “Onlar, *“Resûlullah’ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler” diyenlerdir.*” حَتَّى harfi ayette ta‘lil anlamında kullanıldığı vakit mânâsı Allah Rasûlünün yanında kalmamaları dağılmaları için onlara yiyecek vermeyin anlamına gelmektedir. Şayet حَتَّى ta‘lil değil de intiha anlamıyla şekillendirilecek olursa anlam “ Allah resulünün etrafından dağılana kadar onlara geçimlik vermeyin” biçiminde ifade edilir.⁴⁴⁷

حَتَّى harfi için verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere harf müfessirler ve nahiv alimleri tarafından ta‘lil anlamıyla çokça zikredilmiştir. Temel kaynaklarda harfin esas mânâsı intiha ile ta‘lil fonksiyonun birlikte yer aldığı birçok örneğe yer verilmiştir.

⁴⁴³ Ebu’l-Bekâ, *İmlâ’u mâ menne bihi’r-rahmân*, II, s.16.

⁴⁴⁴ Muhammed 47/31.

⁴⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVI, s.123.

⁴⁴⁶ Münâfikûn 63/7.

⁴⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXVIII, s.114.

2.12. LEMMÂ HARFİ (الحرف لَمَّا)

لَمَّا harfi fiil-i mâzi öncesinde gelirse isim, fiili muzâri öncesinde gelirse harf olmaktadır.⁴⁴⁸ لَمَّا Arap dilinde 3 fonksiyonda kullanılmaktadır.

- 1- لَمَّا harfi muzâri fiili cezm ederek fiilin anlamını olumsuz zamanını geçmiş zaman yapması.
- 2- لَمَّا harfinin إِلا anlamında cümlede istisna edatı olarak görev yapması.
- 3- لَمَّا harfinin حِينَ mânâsında bağlaç olarak görev yapması. Bağlaç fonksiyonunda kullanımı için kendisinden önce ve sonra şart cevap adı altında iki mâzi fiilin bulunması gerekmektedir. لَمَّا burada cezm etmeyen şart edatı kategorisine girer.⁴⁴⁹ “لَمَّا جَاءَنِي أَكْرَمَتُهُ” “Bana geldiği için ona ikramda bulundum.” لَمَّا harfi bu durumda Bir şeyin oluşması için başka bir durumun meydana gelmesi gerektiğini ifade etmesi bakımından “harfü vucubün li-vucub ya da harfü vucûdin li-vucûd” isimleri ile de kullanılmıştır. İkramda bulunabilmek için öncesinde ziyarete gelme eylemini gerçekleşmesi gerekmektedir.⁴⁵⁰

Kullanım şekilleri ve isimlendiriliş bilgilerini verdiğimiz لَمَّا için genel iki görüş vardır.

Birincisi: Sîbeveyh ve birçok nahiv âliminin görüşü olan لَمَّا lafzının harf olduğu görüşüdür.

⁴⁴⁸ Akdağ, Hasan *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Yayınevi, Konya 1981, s.118.

⁴⁴⁹ A.g.e, s.118

⁴⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I,s.219.

İkincisi: İbn Sirâc ve İbn Fâris'in görüşü olan لَمَّا lafzının حين mânâsında zarf olması durumudur.⁴⁵¹

İbn Mâlik de لَمَّا lafzının إِذ mânâsında zarf olduğunu ileri sürmüştür. Ancak ona göre *Teshîlu'l-Fevâid* adlı eserinde her iki görüşü birleştirmiş ve لَمَّا'nın harf ve zarf arasında bir lafız olduğunu ifade etmiştir. İbn Mâlik konu hakkında görüşü şu şekildedir: “ لَمَّا lafzından sonra anlam ve lafız olarak fiil-i mâzi gelirse لَمَّا ” mânâsında kullanılır, şart ve geçmiş zamanı ifade eder.⁴⁵²

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere لَمَّا lafzının isim olmasından çok bir harf olması ihtimali daha yüksektir. İbn Usfûr⁴⁵³ (ö.669/1270) لَمَّا harf olması yanı sıra onun ta'lil anlamına geldiğini de delillendirmiştir. İbn Usfûr bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “ لَمَّا lafzının ta'lil anlamına gelmesi onun bir harf olduğunun ispatıdır. Çünkü ta'lil anlamını veren lafızlar harflerdir. Zarfların böyle bir fonksiyonu yoktur. Yüce Allah'ın şu sözü bu iddianın delilidir. ﴿وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا﴾⁴⁵⁴ “ İşte o beldeler (ahalisi), zulme sapınca onları helâk ettik. ””

Murâdî ilgili ayeti şu şekilde yorumlamıştır : “ayette konu olan helak edilmeleri belde halkının yapmış olduğu zulümler yüzündendir. Burada لَمَّا harfinin ta'lil anlamı bariz bir şekilde ortadadır. Şayet لَمَّا harfi حين mânâsında kullanılmış olsaydı ayetin anlamı “Zulümleri esnasında helak oldular.” biçiminde anlam kazanırdı. Belde halkının zulümleri, uyarılmaları ve helak oluşlarının öncesinde yapmış oldukları bir eylemdir.”⁴⁵⁵

⁴⁵¹ A.g.e, I,s.219;Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s.594.

⁴⁵² İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, s.241.

⁴⁵³ Tam adı: Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî'dir. Nahiv âlimi, edip ve şairdir.

⁴⁵⁴ Kehf 18/59.

⁴⁵⁵ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s.595.

Ebu Hayyân da ayeti kerimedeki **لَمَّا ظَلَمُوا** ifadesi için şu şekilde yorum yapmıştır: “ Ayette **لَمَّا** lafzı İbn Usfûr’un da dediği gibi **حين** mânâsında bir zarf değil belde halkının helak olmalarının illetini gösteren ta‘lil fonksiyonunda bir harftir. Çünkü zarflar illete delâlet etmemektedir.” **وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا**⁴⁵⁶ “ Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi, ama onların iman edecekleri yoktu.” Ayeti kerime Allah Rasûlünün zamanında yaşayan Müslümanlara hitap etmektedir. Ayet muhatap kitleye önceden yaşamış, yaptıkları adaletsizlik ve zulümlerden ötürü helaka uğramış kavimlerin yok olma sebeplerine dikkat çekmektedir. **لَمَّا ظَلَمُوا** ifadesinde **لَمَّا** zarf görevinde değil harf olarak görev almaktadır. **لَمَّا** harfi ta‘lil anlamını barındırmaktadır. Helak etme eyleminin illetidir.⁴⁵⁷

Karşıladığı mânâlar arasında ta‘lil anlamı çok bilinmeyen **لَمَّا** lafzının harf mi edat mı zarf mı olduğu hakkında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Harfin genel anlamları sıkça kullanılsa da nadir olarak ta‘lil anlamında da kullanıldığını görüyoruz. Bu harfin ta‘lil anlamının olduğunu ileri süren İbn Usfûr bu görüşünü ayetlerden getirdiği örneklerle delillendirmiştir.

2.13. LEALLE HARFİ (الحرف لعَلَّ)

Nahiv âlimleri **لَعَلَّ** edatını genel olarak üç mânâ etrafında toplamışlardır. Harfin tekabül ettiği anlamlar beklenti-umut (tecerrî), ta‘lil ve istifhamdır. Tecerrî için tama‘ (istenilen bir durumun oluşması) ve işfâk (arzu edilmeyen bir durumun meydana gelmesi) biçiminde iki ihtimal mevcuttur.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Yûnus 10/13.

⁴⁵⁷ Ebû Hayyân, *El-Bahrü'l-Muhit*, V,s.130.

⁴⁵⁸ Temizer, Aydın, *Kur'an'da Geçen Edatının Anlamları ve Meallere Yansımaları*, Marife Dergisi, 2012,c.12, sayı 2, s.159-181.

Müberred لعل harfi için şunları demiştir: Lealle umulan veya korkulan bir olayın tecerrî etmesidir. لعلّ زيداً يأتيني (Zeyd 'in bana gelmesini ümit ediyorum.) ve لعلّ العدو يدركنا (Düşmanın yetişmesinden endişe duyuyorum.) cümleleri لعل harfinin bu mânâlarına örnektir.⁴⁵⁹ Zemahşerî'nin de لعل harfinin tanımını Müberred ile aynı olup misal olarak ﴿لَعَلَّكُمْ تَقْلِحُونَ﴾⁴⁶¹ ﴿لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ﴾⁴⁶⁰ ayetlerini göstermiştir.⁴⁶²

Bunların dışında harfin yaygın olan bir diğer anlamı da ta'lildir. İbn Hişâm başta olmak üzere onu takip eden birçok nahiv âlimi harfin كى edatı gibi sebebiyet bildirdiğini ifade etmişlerdir. Ahfeş, Kısâî, Muradî ve birçok dilbilimcisi لعل harfinin ta'lil anlamında kullanıldığını ﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لِّئِنَّا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾⁴⁶³ “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.” ayeti ile örnek göstermişlerdir.⁴⁶⁴

İbn Âşûr Arap dilinde لعل harfinin ta'lil mânâsında geldiğine dair her hangi bir kullanım şekli olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶⁵ Fakat Taberî'nin⁴⁶⁶ (ö.310/923) Câmi' u'l-Beyân adlı eserinde yer alan bir beyitte لعل harfinin ta'lil anlamını kullandığına şahit oluyoruz.⁴⁶⁷

وَقُلْتُمْ لَنَا كُفُّوا الْحُرُوبَ، لَعَلَّنَا ۖ نَكْفُ! وَوَقَّعْتُمْ لَنَا كُلَّ مَوْثِقٍ

فَلَمَّا كَفَفْنَا الْحَرْبَ كَانَتْ عُهُودُكُمْ ۖ كَلَمَحِ سَرَابٍ فِي الْفَلَا مُتَأَلِّقٍ

⁴⁵⁹ el- Müberred, *el-Muktedab*, IV, s.108

⁴⁶⁰ Şûrâ 42/17.

⁴⁶¹ Bakara 2/189.

⁴⁶² İbn Yâîş, *Şerhu 'l-Mufasssal li 'z-Zemahşerî*, VIII, s.58.

⁴⁶³ Tâhâ 20/44.

⁴⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-Lebib*, I,223.

⁴⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, I, s.329.

⁴⁶⁶ Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdadi'dir. Müfessir, fakih, muhaddis yönleriyle bilinmektedir.

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî, Dâr'ul-Âlemi'l-Kütüb, Riyad t.y.I,s.342

“Savaşmayalım diye “Bu savaştan vazgeçin.” diyerek bize çeşitli teminatla bulundunuz

Savaştan çekildiğimizde ise verdiğiniz teminatlar çölde serap ışıltısı gibi kaybolup gitti.”

Beyitte geçen لَعَلَّنَا ifadesi “savaşı bırakmamız için bize söylediğiniz” anlamını karşılayan ta‘lil fonksiyonunda yer almaktadır. Buradan لَعَلَّ harfinin Arap dilinde ta‘lil anlamında yer alan bir kullanım olduğunu anlıyoruz.

Râzî’nin konu hakkında yorumlarına baktığımızda Onun Ebû Alî Kutrub’un⁴⁶⁸ (ö.210/825 civarı) sözlerini aktardığını ve delil olarak ﴿وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾⁴⁶⁹ “*faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.*” ayeti ile iddiasını desteklediğini görüyoruz. Ayette yer alan لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ifadesi لتفلقوا mânâsına gelmektedir.⁴⁷⁰

Zerkeşî ﴿عَبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾⁴⁷¹ “*Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki, sakınabilesiniz.*” ayetinin tefsirini yaparken لَعَلَّكُمْ ifadesinin ta‘lil mânâsında kullanıldığını ifade etmiştir. Şayet لَعَلَّ tereccî anlamında kullanılmış olsaydı bilinmeyen bir sonuç hâsıl olacak ve bu durum da Yüce Allah’ın zat ve sıfatlarına ter düşen bir mânâyı gelecekti. Bu sebeple ayette لَعَلَّ tereccî değil ta‘lil anlamında görev yapmaktadır.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Tam adı Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmet’tir. Nahiv, edebiyat ve lügat âlimidir. Sîbeveyh’in öğrencisidir.

⁴⁶⁹ Hac 22/77.

⁴⁷⁰ el-Esterâbâdi, *Şerhu’r-Razî ala’l-Kafiye*, II, s.346.

⁴⁷¹ Bakara 2/21.

⁴⁷² Zerkeşî, *Bahru’l-Muhîr*, III, s.225.

İbn Kayyım el-Cevziyye⁴⁷³ (ö.751/1350) ayetlerde yer alan لَعَلَّ harfinin anlamı

hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir : “ Ayetlerde yer alan لَعَلَّ lafzı mahlûkat için tereccî anlamı karşılayabilir ancak bu anlam Yüce Allah için söz konusu değildir. Ayetleri tefsir ederken Yaradan için ta‘lil anlamı bağlamında tefsir etmek daha doğru olmaktadır.”⁴⁷⁴

Müfessirler ve nahivciler arasında لَعَلَّ harfinin tecerrî ve ta‘lil anlamı arasında yaşanan görüş farklılıklarının tek sebebi, eylemin sonucunu umut etmek ya da sonuçtan sakınmak durumunun fail ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Yaratılan için tecerrî kabul edilebilen bir mânâ iken Allahü Teâlâ için bu anlamı vermek doğru olmamaktadır. لَعَلَّ harfi için Kur’an-ı Kerimden vereceğimiz ta‘lil örneklerini bu açıklamalar bağlamında ele alacağız.

Süyûti Şuarâ Suresi 129. ayeti⁴⁷⁵ dışında Kur’an-ı Kerimde geçen bütün لَعَلَّکُمْ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ ﴿﴾⁴⁷⁶ iddia etmiştir. “Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.” ayeti kerimesinde yer alan لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ ta‘lil görevinde, sakınmanız için anlamında kullanılmıştır.

وَأَخْرَ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعَ عَجَافٍ وَسَبْعِ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ ﴿﴾⁴⁷⁷ (Zindana gelerek) "Yusuf! Ey özü sözü

⁴⁷³ Tam adı Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî’dir. Hanbeli Mezhebi âlimlerinden olan el- Cevziyye pek çok İslami bilimlerde önemli eserler vermiştir.

⁴⁷⁴ el- Cevziyye, İbn Kayyım, Şifâu'l-Alil fi Mesâilil-Kada ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil, Mektebetü'l Dar'ul- Sürat, Kahire t.y, s.412.

⁴⁷⁵ ﴿وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ﴾ {Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?}

⁴⁷⁶ Süyûtî, El-İtkan, I,s.549.

⁴⁷⁷ Yûsuf 12/46.

doğru arkadaş! (Rüyada görülen) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler" dedi.” ayette geçen لَعَلَّهُمْ

kısmı da ta’lil içeren bir ifadedir. “İnsanların doğruyu öğrenmeleri için” mânâsını teşkil etmektedir.⁴⁷⁸ ﴿لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ﴾

⁴⁷⁹ ﴿وَرَأَيْتَهُمْ يَزْجُرُ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ “Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım” der.

Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”⁴⁸⁰ ayetinde لَعَلَّ nin birden fazla anlamını görmekteyiz.

Ayet tama’ anlamında tecerrî ile yorumlanabileceği gibi ta’lil mânâsında da yorumlanması mümkündür. Ta’lil anlamı ile yorumlandığında “ Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapmam için” şeklinde, tecerrî ile yorumlandığında ise “umut ederim ki geride bıraktığım dünyada iyi işler yapabilirim.” şeklinde mânâ kazanır.⁴⁸¹

Kur’an-ı Kerimde 129 defa geçen لَعَلَّ harfî 121 kez sebebiyet (ta’lil) bildirmiştir.⁴⁸² Harfin temel mânâsı tecerrî yerine ta’lil mânâsının tercih edilmesindeki etken, tecerrînin sonucunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Müfessirler tecerrî anlamının mümkün olmadığı yerlerde ta’lil ile yorumlamaya gitmişlerdir.

⁴⁷⁸ Azime, *Dirâsât li-Üslûbi ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm*, IV, s.600

⁴⁷⁹ Mü’minûn 23/100.

⁴⁸⁰ Ayetin mânâsının tam anlaşılması için bir önceki ayet ile birlikte ele alınması daha doğru olacaktır. 99 ve 100 ayet birlikte meali şu şekildedir: “Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatinca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”

⁴⁸¹ Temizer, *Kur’an’da Geçen Edatının Anlamları*, s.175.

⁴⁸² Atamov, Mursal, *Kur’an-ı Kerim’de “Lealle” edatının Kullanışı ve Anlamları*, Diyanet İlmî Dergi, c.49,sayı 3, s.94.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde ulaştığımız önemli sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ta‘lilin faydalarından ilki olayların ve yargıların oluş sebeplerinden bahsederek ifadeye doğrulama ve teyit özelliği katmasıdır. Muhatap üzerinde sebep bildiren bir ifadenin tesiri çok daha kuvvetli olmaktadır.

2-Kur’an-ı Kerimde ta‘lil fonksiyonu çok çeşitlilik göstermektedir. Ta‘lil edatları bazen isimlerle bazen harflerle bazen de cümlede fiiller ile birlikte kullanılmaktadır.

3-Ta‘lil ifade eden harfler denilince ilk akla Lâm (ل) harfi gelmektedir. Lâm harfi ta‘lil ifadesi taşıyan bâ (ب), fî (في), min (من) vb. yerine nâiblik yapabilmektedir.

4- Hem isimlere hem de fiillere dâhil olabilen ta‘lil harfi sadece Lâm’dır. عن, ك, ب, harfleri yalnızca fiillere dahil olabilmektedir. حتى ve كي harfleri sadece isimler dahil edilebilirken, على, من, في sadece isimler dahil edilebilirken, حتى ve كي harfleri yalnızca fiillere dahil olabilmektedir.

5- Ta‘lil ve sebebiyye nahiv âlimlerinin çoğu tarafından birbirinin yerine kullanılmış, müradif kelimeler olarak görülmüştür. Kimisi ta‘lil ifadesini kullanırken kimisi sebebiyye demeyi tercih etmiştir. Doğrusu ikisi arasında bir fark da bulunmamaktadır. Ancak İbn Mâlik Bâ harfini açıklarken kullandığı ifadede sebebiyye ve ta‘lil kelimelerini ayrı değerlendirmeye almıştır. İbn Mâlik Bâ harfinin mânâsı için şöyle demiştir : “ *Bâ harfi şüphesiz sebebiyye ve ta‘lil mânâlarını barındırmaktadır.* ” Ayrıca İbn Mâlik bu iki ifadeyi ayrı ayrı iki örnek ile açıklamıştır.

6-İbn Mâlik bâ-i sebebiyye için karşıladığı mânânın isti‘âne olduğunu iddia etmiştir. Râzî’ de İbn Mâlik ile benzer bir görüş ileri sürmüş, “ *Sebebiyye isti‘ânenin bir koludur.* ” ifadesini kullanmıştır. Bizim konu hakkında görüşümüz ise Bâ harfinin sebebiyye ve isti‘âne anlamlarının ayrı ayrı barındırdığı yönündedir. Cümle içerisinde bu anlamları birbirinden ayıran değişik dayanaklar vardır.

7- Fâ harfi cümlede atıf görevinde olması yanı sıra cümleye sebebiyet anlamı da katmaktadır. Atıflı bir cümlede mâ’tûf ve ma’tûfun aleyh arasında sebebiyet bağlantısı kurulmak istenilirse atıf harfi için Fâ harfi kullanılır. Fâ -i atıf genellikle sebebiyye

anlamı ile birlikte ifade edilir. Çünkü o önündeki ya da sonundaki iki şeyden birinin illetine (sebebine) aracılık etmektedir. Veyahut öncesindeki illeti (sebebi) sonrasındaki şey ile ayırmaktadır.

8- Yaptığımız çalışmalar doğrultusunda Kâf (ك) harfinin gerek (ن) masdariyesine yardımcı olarak gelmesi halinde gerekse mâ-i zâide dâhil olarak gelmesi halinde cümlede ta‘lil fonksiyonunda kullanıldığı kanısına ulaşılmıştır.

9- Kur’an-ı Kerimde ve Arap şiirlerinde Lâm harfinin ta‘lil fonksiyonuyla sebep sonuç bildirdiğine sıkça rastlamak mümkündür. Diğer harflerin aksine Lâm harfinin ta‘lil dışında hakiki bir mânâsı olduğuna dair bir ihtilaf yoktur. Lâm harfi akıllarda en temel anlamı olan sebebiyye ile çağrışım yapmaktadır.

10- “ذ” lafzının harf mi isim mi (zarf) olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Derin tartışmalar neticesinde nahiv âlimleri ikiye ayrılmışlardır. Bir grup “ذ” harfinin harf olup ta‘lil ifade ettiğini iddia ederken diğer kısım onun zarf olduğunu ileri sürmüşlerdir. “ذ” harfinin ta‘lil fonksiyonuyla değerlendirilmesinin ispatı Sîbeveyh’e dayandırılmıştır.

11- Ta‘lil ifade eden harflerin bazıları açık isimlerin önüne gelmelerinin yanı sıra zamirlerin de önüne gelebilir. Tıpkı عن harfinde olduğu gibi.

12- في harfi de عن harfi gibi hem isimlerin hem de zamirlerin önüne gelmektedir.

Nahiv âlimleri arasında في harfinin ta‘lil anlamını ifade edip etmediği konusunda görüş ayrılıkları oldukça çeşitlidir. Alimlerin bir kısmı في harfinin sadece via ve zarfiyye anlamı ile kullanılabileceğini bunun dışında harfe yüklenen bütün anlamların ise mecazi zarfiyye kategorisinde değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. İbn-i Mâlik ise eserinde في harfinin ta‘lil anlamına Kur’an’dan, hadislerden ve Arapların sözlerinden birçok delil gösterilmiştir. Buna rağmen bazı nahiv âlimlerinin

في harfî için ta‘lil anlamını kabul etmediğini, bu mânânın ele alınmadığını da görmekteyiz.

13- edatı Muzâri fiili nasb etmesi yönüyle bilinse de sebebiyet ve amaç bildirdiği de nahiv âlimlerince delillendirilmiştir. Harfın cümledeki konumu ve karşıladığı anlamlar bakımından iler sürülen üç iddia vardır. Bunlardan ilki: harfın mânâ ve amel bakımından أن masdarı konumunda olmasıdır. İkinci İddia ise كي harfinin harfi cer olarak ta‘lil anlamını karşılamasıdır. Harf için ileri sürülen son iddia ise كي harfinin müşterek bir lafız olarak bazı durumlarda ta‘lil anlamıyla bazen de nasb eden bir edat göreviyle cümlede konumlandığıdır.

14- من harfinin temel mânâsı zaman ve mekân sınırlaması ilişkisi kuran ibtidâdır. Ancak من harfi karineler yardımıyla bünyesinde başka anlamları da karşılamaktadır. Bütün karşıladığı mânâlar arasında ibtidâ-i gaye ve ta‘lil anlamları diğer mânâlardan öne çıkmaktadır. Min harfi ibtidâ-i gaye anlamını hiçbir zaman yitirmez. Ta‘lil, beyan ve diğer anlamlar ise karineler yardımıyla bilinmektedir.

15- Temel mânâsı إلى harfî ceri gibi intihâu’l gaye anlamına gelen حتى harfî ta‘lil anlamında kullanılmaktadır. حتى harfi süreklilik arz etmeyen bir fiil ile kullanıldığında كي mânâsını karşılar, yani sebebiyet bildirir.

16- Mâzi fiilden öncesinde geldiğinde isim, muzâri fiil öncesinde geldiğinde ise harf olan لما harfî hakkında görüş ayrılıkları mevcuttur. Lakin nahiv âlimlerinin çoğu لما harfinin harf olarak kullanıldığı konumlarda ta‘lil anlamını karşıladığı hususunda mutabık olmuşlardır.

17- Kur’an-ı Kerimde 129 yerde bulunan لعن harfinin 121 tanesi sebebiyet (ta‘lil) ile anlamlandırılmıştır. Temel mânâsı olan tecerrînin sonucunun bilinmemesinden

dolayı ta‘lil mânâsı tercih edilmiştir. Müfessirler tecerrî anlamının mümkün olmadığı yerlerde ta‘lil ile yorumlamaya gitmişlerdir.

18- Çalışmamızı üzerinde gerçekleştirdiğimiz Arap dilinin bu denli zengin edebiyat kaynaklarına sahip olması ve uçsuz bucaksız bir belagat sanatının varlığının, başlangıcına ve gelişimine bakacak olursak bu konuda şunları söyleyebiliriz. Arap Edebiyatının başlangıcı için 5. ve 6. Yüzyıllar gösterilse de o tarihlere ait yazılı bir edebiyata rastlanmamaktadır. Arapların 6. yüzyıldan itibaren ortak bir şiir diline sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Dilin ilk yazılı edebi ürünleriyle tanışmamız ise 8. yy ve sonrasına dayanmaktadır.

Devesinin sırtında uzun çöl yolculuklarına çıkan bedevilerin yiğitlik, sevgi, kahramanlık vb ile ilgili söyledikleri şiirler Arap edebiyatının kaynağını oluşturmuştur. Bedevi hayatı yaşayan erkekler vakitlerinin büyük bir kısmını birbirleriyle sevgi, kahramanlık, aşk vb konuları üzerine konuşarak geçirirlerdi. Vaktin bolluğu onlara güzel konuşmayı, kelime oyunları yapmayı, edebi alanda kendilerini geliştirme olanağını sağlamıştır. Yine ticaretle uğraşmaları ve göçebe hayat sürmeleri birçok kültürle etkileşim içerisinde olmalarına sebep olmuştur. Arapların İslam ile tanışması ile Arap edebiyatı, İspanya’dan Endonezya’ya kadar uzanan bir alanda 600 yıl boyunca kültür dili durumuna gelmiştir. İslam ile taçlanan Arap edebiyatının derin incelikleri günümüzde de birçok araştırmacının bu alanda çalışmalar yapmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma ile Arap dili cümle yapısında sebep sonuç bağıntısını sağlayan ta‘lil harfleri bir araya getirilmiştir. İncelenen harflerin lafız ve mânâya sirayet ettikleri durumlar ele alınarak detaylı örnekler ile desteklenmeye çalışılmıştır. Arap edebiyatından şiirler ve Kur’an-ı Kerimden ayetler ile konuya dair örnek kullanımlar gösterilmiştir. Çalışmamızın ilgili alana fayda sağlaması umut edilmiştir.

KAYNAKÇA

A'sa, *Divanül Aşal Ekber*, şerh: Muhammed Hüseyin, el-Matba'atü'n-Nümûzeciyye, y.y.

Abdül'al Sâlim Mekrem, *Üslûbü iz fî Dav'i'd-Dirâsêti'l-Kur'âniyye ve'n-Nahviyye*, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Dergisi, y.y 1982.

Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade El-Mücâşiî El-Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an-ı Ahfeş*, thk. Hüdâ Muhammed Karâ'a, Mektebetü'l Hâncî, Kahire, t.y.

Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Yayınevi, Konya 1981.

Akşit Eyüp, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 2017.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2008.

Apaydın, Hüseyin Yunus, “*Ta'lîl*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010.

Aramî, Muhamme el-Emîn b. Abdillâh, *Tefsîru Hadâiki'r-Rûh ve'r-Reyhân fî Ravvâbi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hâşim Muhammed 'Alî b. Huseyn Mehdî, Dâru Tavkî'n-Necâh, Beyrut 2001.

Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru'l-Tûnusiyye, Tunus 1984.

Atamov, Mursal, *Kur'an-ı Kerim'de “Lealle” edatının Kullanışı ve Anlamları*, Diyanet İlmî Dergi.

Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman el-Endelüsî, el-*Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

_____. Muhadderul Veciz, thk. Abdüsselam Abdüssafi Muhammed, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut, 2001.

Avî'a, Hadîce Ahmed Muhammed, *Hurûfu't-Ta'lîl fî Davi'l-Uslûbi'l-Kur'ânî ve'l-İsti'mâli'l-Lugavi*, Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakülte Dergisi, Circa 2012.

- Avvâd, Muhammed Hasan, *Tenâvubü Hurûfi'l Cerr fî Lugati'l Kur'an*, Dâru'l Furkan, Amman 1982.
- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Şerhu'l-Şevâhidi'l-Kubrâ*, thk. 'Alî Muhammed Fâhir-Ahmed Muhammed Tefvîk es-Sûdânî-Abdulazîz Muhammed Fâhir, Dâru's-Selâm, Kahire 2010.
- Azime, Muhammed Abdülhalik, *Dirasatül-Üslubi'l-Kur'an-ı Kerim*, Darul Hadis, t.y.
- Bekâ', Eyyûb b. Mûsâ, *el-Kulliyyât Mu'cem fî'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Berakât El-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed El-Enbârî, *El-İnsaf fî Mesâ'ili'l-Hilaf*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, t.y.
- Bidav, Yılmaz, *Arap Dilinde Zâid Harfler*, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.
- Bingöl, Abdulkuddüs, *"Ta'lîl"*, TDV İslam Ansiklopedisi
- Bolelli, Nusretin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*, İstanbul 2006.
- Böyük, Yusuf, *"Fe" Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015.
- Buhari, Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1992.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed AbdulGaffur Attar, Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *Şifâu'l-Alil fî Mesâili'l-Kada ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl*, Mektebetü'l Dar'ul- Sûrat, Kahire t.y,
- Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *En Neşr fîl Kiraatil Aşr*, Darul Kütübîl İlmiyye, Beyrut, ty.
- Cinnî, Ebu'l-Feth 'Usmân, *el-Lam 'u fî'l-'Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiye, Kuveyt t.y.
- _____. *Sırru Sinâ'âti'l-İ'râb*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1985.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye, Beyrut 1983.

Çavdar, Emre, *Arap Dili'nde "Lâm", "Lâ", "Mâ" Edatları ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.

Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İsam Yay., İstanbul 2009.

Çuhadar, Mustafa, *"Küseyyir"*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2002.

Demir, N., Yılmaz E. , Gencan T. Nejat , *Türkçe Biçim Bilgisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:2370, Eskişehir 2013.

Dönmez, İbrahim Kâfi, *"İllet"*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000.

Ebû Muhammed Abdillâh Cemâlidîn İbn Hişam el-Ensari en-Nahvî, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, Daru'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl*, Kahire 1980.

Efğânî, Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mûciz fî Kavâ'idî'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003.

Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn 'Abdurrahmân, *el-İnsâf fî Mesâ'ilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, y.y., 1993.

Ergin, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999.

Esirüddin Muhammed b. Yusuf El-Ceyyânî Ebu Hayyân El-Endelüsî, *İrtişafüd Darab min Lisanil Arab*, Matbaatü'l Medeni, 1995

Esterâbâdi, Radiyyüddin Muhammed b. Hasan Radi El-Esterâbâdi, *Şerhu'r-Razî ala'l-Kafiye*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafzi, Yahya Beşir Mustafa, İmam Muhammed Bin Suud İslam Üniversitesi, 1966.

Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûnî, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmuni*, Dâru'l Kütübi-l İlmiyye, Beyrut 1998.

_____. Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûnî, *Şerhi'l-Eşmuni li-Elfiyyeti İbn Malik*, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut 1998.

Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. 'Umar et-Temîmî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2000.

_____. Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahreddin Muhammed bin Ömer bin Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsiri Kebir Mefatihul Gayb*, Dâru'l İhyâu't Tûrâsî'l Arabî, Beyrut 2000.

Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999.

Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah Ed-Deylemi Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Ahmet Yusuf Necatî, Muhammed Ali Neccar, Abdülfettah İsmail Çelebi, Darul Mısriyyeti Lit-te'lifi vet-Tercemeti, Mısır t.y.

Fırat, M. Zülfıkar, *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'lili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.

Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.

Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed Selîm, *Camiu'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1993.

Hâcib, Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus, *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv*, thk. Salih Abdulazim eş-Şâir, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2010.

Hacibekiroğlu, Abdullah, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldırım Beyazı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

Hafâcî, Ebu'l-Abbâs Şehabettin Ahmed b. Muhammed b. Ömer El-Hafâcî, *Hâşiyetü's Şihab Ala Tefsiril Beydavi*, Dâru Sadr, Beyrut t.y.

Hamzâvî, 'Alâ' İsmâîl, *Devru'l-Lehece fî't-Tak'îdi'n-Nahvî*, Câmi'atu Elmanya, Mısır t.y.

Hasen, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1978.

Hayyân el-Endelüsî, *Ed-Dürrü'l-Lakît Mine'l-Bahr*, Matbaat-i Saadet, 1911.

_____. *El Darul Müsûn fî ulum-il Kitabil Meknun*, thk. Ahmet Muhammed Hırât, Darul Kalem, Beyrut t.y.

_____. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, I, 238.

_____. *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasen Handâvî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk t.y.

Hilâl el-'Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, thk. Ahmed Hasen Bessec, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Kahire 1994.

Hişâm, Cemâlüddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensari, *Evdahu'l-Mesâlik*, Matbaatü'l Huseyniyye, Mısır 1905.

_____. *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib*, Darü'l-Lübab li'd-dirasat ve Tahkikü't-Türas, İstanbul 2017.

_____. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1997.

_____. *Muğni'l-Lebib*, thk: Abdullatif Muhammed el-Hatip, Kuveyt, 2000.

Isparta, Ahmet, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010

İbn Nureddin, *Mesâbîhu'l Meğânî fi Hurûfi el Me'ânî*, thk. Aid el Ömerî, Dâru'l Menâr, Beyrut, t.y.

İbnu'l Esîr, Ebu's-Su'âdâtî'l-Mubârek b. Muhammed, *el-Bedî' fi 'İlmi'l-'Arabiye*, thk. Fethî Ahmed Aliyyuddîn, Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1999.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahim b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *el-Kevkebu'd-Durri fîmâ Yeteharracu 'ale'l-Kavâ'idi'nNahviyye mine'l-Furû'i'l-Fıkhiyye*, thk. Muhammed Hasan Avvâd, Daru Ammar, Ürdün 1985.

İyd, Muhammed, *en-Nahvu'l-Musaffa*, Mektebetü's Şebâb, Kahire, ty.

Karabela, Nevin, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Aktif Yayınevi, Ankara 2006.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib Hammûş b. Muhammed el, Müşkilü *İ'râbi'l-Kur'ân*, Thk. Hâtim Sâlih Dâmin, Müessesetu'r Risâle, Beyrut t.y.

Kızıklı, Zafer, Acar, Ömer, *Arapça I*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ty.

Kocabıyık, Halil İbrahim, *Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.

Mahmûd Safi, *El-Cedvel fi İ'rabü'l-Kur'an*, Darü'r-Reşid, Dimeşk 1995.

Mahzûmî, Mehdî, *fi'n-Nahvu'l-'Arabî Kavâ'id ve Tatbîk*, Matbaatü el-Bâbi, Kahire 1966.

Mâlekî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Ahmet Muhammed El-Harrad, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut 1971.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Malik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Amir el-Asbahî elYemenî, *el-Muvatta*, thk. Beşar İvad Mâruf, Dâru'l Garbi'l –İslamî t.y.

Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicrun li-Tıbbâ'a, y.y. 1990.

_____. *Şevâhidü't-Tavzih Ve't-Tashih Li-Müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Tahâ Muhsin, Mektebetu İbn Teymiyye, y.y 1985.

_____. *Şerhu'l Kafiyeiş Şafiye*, thk. Abdülmün'im Ahmed Herîrî Darü'l-Me'mun li't-Tûras, 1982.

Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.

Merzubânî, Ebû Sa'îd es-Sîrâfî el-Hasen b. 'Abdillâh, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasen Mehdilî-Ali Seyyid Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2008

Meylânî, Muhammed bin Abdirrahîm, *Şerhu'l-Muğnî*, İstanbul 1970.

Muhammed Emîn Hadarî, *Min Asrâri Hurûfi'l-Cer fi'z Zikri'l-Hakîm*, Kahire, Mektebetu Vehbe, 1939.

Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali, *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Fahrüddîn Kabâve-Muhammed Nedîm Fâzıl, Beyrut 1992.

- Mursî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-E'zam*, thk. 'Abdulhamîd Handâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Kahire 2000.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *El-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâluk Azîme, Âlimül Kütüb, Beyrut t.y.
- Nâzîru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbüddîn el-Halebî, *Şerhu't-Teshîl el-Musemmâ 'Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid*, thk. 'Alî Muhammed Fâhîr ve Âharûn, Dâru's-Selâm, Kahire 2007.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İsmâîl, *Risâle fi'l-Lâmât*, thk. Taha Muhsin, Mecelletü'l-Mevrid, Bağdat 1971.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- Özsoy, Ayşe Sumru, Taylan, Eser Erguvanlı "Türkçe'nin Neden Gösteren İlgeç Yantümceleri", Dilbilim Araştırmaları Dergisi, Ankara 1998.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî li-Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih, *Meânî'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Amman 2002.
- Sarı, İbrahim, *Alak Sûresi*, Nokta E-Book Publishing, Antalya 2016.
- Savran, Ahmed, "İmruülkays b. Hucr", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000.
- Semin Halebî, *Ed Dürrül Masun fi Ulûmi'l Kitabil Meknun*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, Dâru'l-Kalem, Beyrut t.y.
- Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdul Hüseyin el-Fetelî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire 1988.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Kelime", TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, Ankara 2002.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Hem 'u'l-Hevâmi ' fi Şerhi Cem 'u'l-Cevâmi '*, thk: Ahmet Şemseddin, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut t.y.

_____. *El-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır Genel Kitap Kurumu, 1974.

Şadoğlu, Serdar, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kullanım Boyutları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musa, *el-Makâsıdu 'ş-Şâfiye fi Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn, Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'İlmiye, Mekke 2007.

Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ta'lîlul Ahkâm*, yy., Mısır 1947.

Şensoy, Sedat, *"Lafiz"*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003.

Şerîf, Mahmud Hasan, *Mu'cemu Hurûfî'l-Meânî fi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, thk. Sami b. el-Arabi, Dâru'l-Fazilet, Riyad 2000.

Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat ve Terkipler*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2012.

Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî, Dâr'ul-Âlemi'l-Kütüb, Riyad t.y.I,s.342

Temizer, Aydın, *Kur'an'da Geçen Edatının Anlamları ve Meallere Yansımaları*, Marife Dergisi, 2012.

Temmam, Hasan, *el-Lüğati'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru's- Sekâfe, Mağrib 1994

_____. *el-Usul*, Dâru Âlimül Kütübi, Kahire 2000.

Ükberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b.

Abdillah, *İmlâ'u Mâ Menne bihi'r-Rahmân min Vücûhi'l-İ'râb ve 'l-Kirâ'ât fî Cemî'i'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Ünver, Mustafa, *Kur'an'da Fî Harf-İ Cerri Ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine*, Tefsir Araştırmaları Dergisi 2017.

Üşmûnî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf, *Şerhu'l-Üşmûnî 'alâ Elfîyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1998.

Vakkad, Ebu'l-Velîd Zeynüddin Halid b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Vakkad el-Ezherî, *Şerhü't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh / Tasrîh bi-mazmûni't-Tavzîh*, Darul Kütübîl İlmiyye, Beyrut 2000.

Ya'kûb, İmîl Bedî', *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut 1988.

Yaîş, Ebu'l-Bekâ' Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2001.

_____. *Şerhu'l-Mufasssal*, İdaretü't Tıbaat-il Münire, t.y.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Abdürrezzâk el-Hüseynî b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l- Hidâye, Kuveyt 2008.

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk, *Hurûfî'l-Me'ânî*, thk. 'Alî Tefvîk el-Ahmed, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1984.

_____. *Kitâbu'l-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mubârek, Dimeşk 1985.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1987.

_____. *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebu Mulhim, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993.

_____. *El Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi, Mektebetü'l Ubeykan, t.y

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *Bahru'l-Muhît fî Uşûli'l-Fıkh*, Dâru's Safvet, Beyrut 1992.

_____. *Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Vakıflar Bakanlığı Yayınları, Kuveyt 1990.